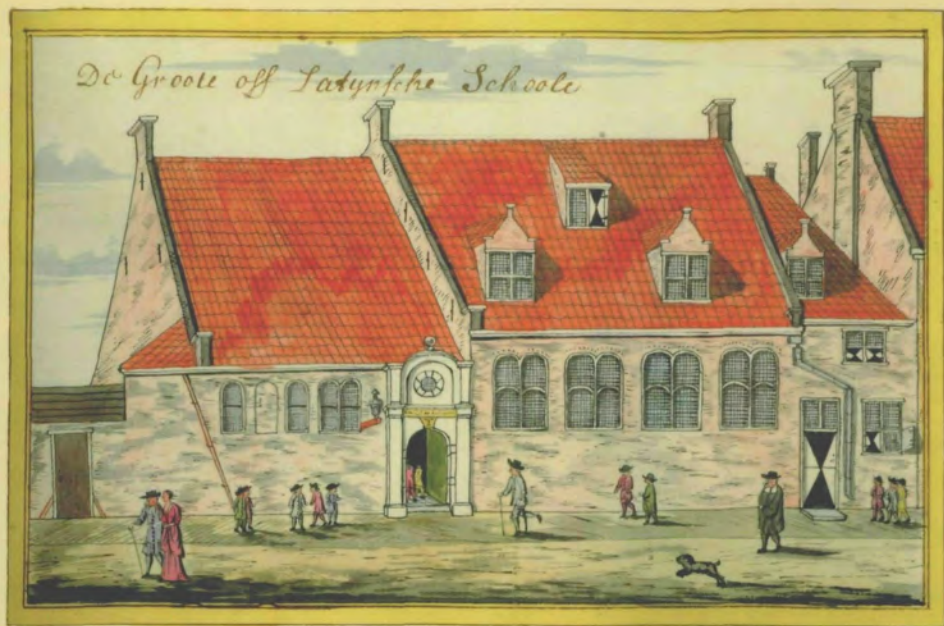

DELFLIA BATAVORUM

JAARBOEK

18 • 2008

Jaarboek Delfia Batavorum

18 - 2008

Jaarboek Delfia Batavorum

18 - 2008

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Delft 2009

De redactiecommissie van de Historische Vereniging Delfia Batavorum draagt dit jaarboek op aan

Het Gilde Delft Stadswandelen

De leden van het gilde verzorgen belangeloos en met veel enthousiasme historische rondleidingen in de stad en bevorderen op die manier de kennis van heden en verleden van Delft.

De vorige jaarboeken zijn opgedragen aan:

H.W. van Leeuwen (1991)	Mw. G.T.M. Gerritsma (1999)
Ir. H.H. Vos† en mw. W.M. Vos-de Koning (1992)	Mw. P.C. van der Heijden-Wolfhagen† (2000)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1993)	Drs. J.L.W. van Leur (2001)
A.C. Kleyweg† (1994)	Mw. drs. L. Thijsse (2002)
J. Grakist (1995)	P.A. van Koppen (2003)
Mr. H.V. van Walsum (1996)	Ing. W.A.G. van Leeuwen (2004)
Ir. W.F. Weve (1997)	Mw. A.M. Bergman (2005)
B.K.P. Griffioen en mw. M.C.M. Griffioen (1998)	Jan, Willem en Gerrit Mensert (2006)
	Max van Noort (2007)

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum, secr.
Kanaalweg 10, 2628 EC Delft, <http://www.delfia-batavorum.nl>

Redactie:

Wilma van Giersbergen, voorzitter

Peter Becker

Ria van der Meer, secretaris

(Buitenwatersloot 336, 2614 GR Delft, e-mail riameer@wanadoo.nl)

Peter van der Krogt, eindredacteur

Jos Hilkhuijsen

Frida de Jong

Druk- en bindwerk: Visdruk, Alphen aan den Rijn

© 2009 De auteurs en Historische Vereniging Delfia Batavorum

*Foto op omslag: De Latijnse school in de Schoolstraat (zie artikel Ham) (Foto: GAD).
Frontispies (blz. 2): Brand in het Bouwkundegebouw op 13 mei 2008 (zie Kroniek)
(Foto: Fred Nijs).*

Inhoud

Redactioneel	7
Historische Vereniging Delfia Batavorum	9
Jaarverslag over 2008	11
<i>A.M. Bergman</i> Kroniek over 2008	23
<i>J. Ham</i> Arlewijn van der Made (1557-1590): Van brouwerszoon tot hoogleraar in de theologie	39
<i>H.L. Houtzager</i> Pieter Anthonisz. (van) Groenewegen (ca. 1600-1658): Een Delftse Italianisant	51
<i>Aart Struijk</i> Buitenplaatsen aan de Rotterdamseweg	59
<i>Wil Schackmann</i> Delft en de landbouwkolonien	71
<i>Ruud Poortier</i> De eerste protestants-christelijke lagere scholen in Delft 1850-1922	89
<i>J.W. de Ridder</i> De Congregatie van de Zusters Augustinessen van Barmhartigheid in Delft: Een eeuw lang zorg voor zieken en bejaarden	113
<i>Homme Martinus</i> Willem Schermerhorn: Een Delfts ingenieur met wereldfaam	131
<i>W.F. Weve</i> De Le Comteprijs 2007	143
<i>Jean Paul Bakx en S.H. Jongma</i> Archeologische Kroniek	151
<i>M. van Noort</i> Delfiana	167

<i>Peter van der Krogt</i>	
Nieuwe straatnamen in Delft 2008	189
Wie, wat, waar en wanneer? - vervolg	197
<i>J.A. Meter Hagg</i>	
Publicaties over Delft of door Delftenaren 2008	201
Het gemeentebestuur van Delft in 2008	
De Delftse bevolking	213
Over de auteurs	215
Naamregister	221
Lijst van adverteerders	231

Redactioneel

Voor u ligt het achttiende jaarboek 2008 van de Historische Vereniging Delfia Batavorum. Opnieuw konden we de uitgave in kleur uitbrengen. Ook deze keer heeft de redactie geprobeerd om u, naast de vaste rubrieken, een diversiteit aan artikelen te bieden. Verder kunnen we u melden dat na enige jaren afwezigheid de archeologische rubriek is teruggekeerd.

De heer J. Ham beschrijft het leven van Arlewyn van der Made, die in het zestiende-eeuwse Delft leefde, als kind het begin van de Tachtigjarige Oorlog meemaakte en tegen de zin van zijn ouders koos voor het priesterschap. Hans Houtzager gaat in op de kunstschilder Pieter Groenewegen, een Delftse Italianisant, over wie niet zo heel veel bekend is. Aart Struyk behandelt enkele buitenplaatsen aan de Rotterdamseweg. Koos de Ridder schetst het bewogen leven van de zusters Augustinessen, een congregatie die een eeuw lang in Delft de zorg voor zieken en bejaarden als hoofdtaak had. Konden we de afgelopen jaren lezen over de ontwikkeling van het katholieke lager onderwijs in Delft, deze keer komt het protestantse lager onderwijs aan de orde in een bijdrage van de hand van Ruud Poortier. Het was zeker geen pretje, de gedwongen uitzending van Delftenaren naar de proefkoloniën in Oost-Nederland. Wil Schackmann beschrijft het harde leven dat deze mensen te wachten stond. Tot slot gaat Homme Martinus in op de geschiedenis van het ITC-gebouw en de rol die Willem Schermerhorn daarin speelde. Dit naar aanleiding van de nieuwe straatnaam vernoemd naar deze minister-president.

Uiteraard gaat onze dank uit naar de auteurs en de fotografen, die opnieuw hun bijdragen en illustraties belangeloos aan onze vereniging afstonden. Vriendelijke medewerking hebben we ontvangen van het Gemeentearchief Delft, het Vermeercentrum, het Tegelmuseum en het Regionaal Archief Leiden.

En ook nu zijn we onze adverteerders zeer erkentelijk voor hun financiële steun. Daardoor werd het mogelijk het jaarboek voor de achttiende keer te laten verschijnen. Wij wensen u veel leesplezier.

De redactie

DELFLA

BATAVORUM

Historische vereniging met hart voor Delft

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Opgericht 30 oktober 1935

Ereleden

P. Bouwmeester † (1950)
Mr. G.E. van Walsum † en mw. mr.
J.M. van Walsum-Quispel † (1951)
Mr. H.E. Phaff † (1952)
P.C. Visser † (1959)
J. van Oel † (1969)
Jkvr. dr. C.H. de Jonge † (1970)
C.D. Goudappel † (1976)
A.J.J.M. van Peer † (1977)
G.G. Kunz † (1982)
Mw. J.M. de Wijs-Kamp † (1984)
Drs. A.J.H. Rozemond † (1985)
Ir. K.J.H.W. Deen † (1996)
Dr. M.A. Verschuyf (1997)
Prof. dr. J.J. van Loef (1998)
Ir. J.F. van Heel (2000)
Dr. H.L. Houtzager (2006)
Drs. W.H.M. Aalbers (2006)

Delfia Batavorumprijs

(J.W. Blokpenning)

D. Wijbenga † (1993)
Drs. A.J.H. Rozemond † (1994)
Oudheidkundige Werkgemeenschap
Delft (1995)
Redactiecommissie Delfia
Batavorum (1996)
Projectgroep Delfts Aardewerk
(2001)
Midden-Delfland Vereniging (2003)
H.W. van Leeuwen (2005)
Dr. W.C.M. Zwennis † (2007)

Le Comteprijs

Dr. F. Spies (1999)
Ir. en mw. J. Koelstra-van der Struif
(2000)
J.C. van Dijk (2001)
C. Koreneef (2002)

Stichting Sint-Hippolytuskapel
(2003)
J. Coppoolse en mw. J. van Gastel
(2004)
N. Peters (2005)
J.W. Versfelt en mw. E. Bekink (2006)
J.W.M. Ploegmakers en mw. A.H.J.
Ploegmakers-Talens (2007)

Bestuur

Mw. drs. G.D. van Walsum-Kieft
(2001; vanaf november 2006
voorzitter en lezingen)
Ir. J.E.J. van Bergen (2006; 2e
voorzitter)
Mr. D.J. van Doorninck (2006;
secretaris)
G.J. Augustinus (2003;
penningmeester)
W.A.F.X. de Fraiture (2005; namens
Commissie Behoud Stadsschoon)
Mw. dr. W.M.J.I. van Giersbergen
(2006; namens de redactie-
commissie)
M. van Noort (2002; namens de
excursiecommissie)
Mw. drs. E.H. Olsder-Toxopeus
(2006; commissaris boeken)
Mw. G.M. van der Wees (2008;
commissaris publiciteit en PR)

Redactie Delf en convocaat

Mw. G.M. van der Wees

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. P. Jonquière (voorzitter)
Ir. E.M.C.J. Quanjel (secretaris, tot
november 2008)
W.A.F.X. de Fraiture (secretaris,
vanaf november 2008)

Mw. ir. A. Keers
Mw. J.H.M. van der Jagt-Toet
Ir. T. Remmerswaal
Ir. D.F.H. de Quartel

Redactiecommissie

Mw. dr. W.M.J.I. van Giersbergen
(voorzitter)
Mw. drs. M.A. van der Meer
(secretaris)
Drs. J.W.L. Hilkhuijsen
Mw. drs. F. de Jong
Dr. P.C.J. van der Krogt
P.G. Becker

Excursiecommissie

M. van Noort (voorzitter/secretaris)
Ir. J. Koelstra
Mw. J. Koelstra-van der Struif
Mw. M. Slotboom
G.L.S. van den Akker
Mw. P.J. de Vries

Commissie voor de Le Comteprijs

Drs. W.H.A.M. Aalbers (voorzitter)
Ir. W.F. Weve (secretaris)
Mr. A.P.A. van Daalen (tot november
2008)
Ir. L. Kriens (vanaf november 2008)

Adverteerders Jaarboek en Kroniek

Mw. A.M. Bergman

Stichting Geschiedschrijving Delft

Mr. W.E. Merens (voorzitter)
Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)
R. van Pelt RA (penningmeester)
Ir. J.E.J. van Bergen (lid)
Mr. J.P.H. Jansen (lid)
Mw. drs. G.D. van Walsum-Kieft (lid)
Mw. G.M. van der Wees (lid)
C.D.M. Vanwesenbeeck (adviseur)

Lustrumcommissie 2010

Dr. H.G. Heijmans (voorzitter)
Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)
G.J. Augustinus (penningmeester)
Mw. M.J. Aalbers-Offermans (lid)
Mw. A.E. Mooij-Groenhof (lid)

Internetredactie

W.A.F.X. de Fraiture

Vertegenwoordigingen namens Delfia Batavorum

Ir. A.I. Prevo was lid van de
Commissie Organisatie Open
Monumentendag.
Leden van de Commissie Behoud
Stadsschoon maakten deel uit
van het Platform Spoor en de
Klankbordgroep Gasthuisplaats.

Jaarverslag over 2008

In 2008 heeft het bestuur elf keer vergaderd, daarnaast waren er twee algemene ledenvergaderingen. Een actieve vereniging, dat mag u hieruit wel concluderen. Er was dan ook veel aan de orde. Dit jaarverslag zal u langs de belangrijkste besproken onderwerpen leiden, overigens zonder de indruk te willen wekken dat het compleet is.

Van beleidsplan naar actieplan

Het was van meet af aan duidelijk dat het Beleidsplan, dat wij indienden bij de belastingdienst om in aanmerking te komen voor de ANBI-status (ANBI: algemeen nut beogende instelling) niet kon dienen als actieplan voor één jaar. Er moesten prioriteiten worden gesteld. Dat werden: het oprichten en van start laten gaan van de Stichting Geschiedschrijving Delft, onze onderwijsprojecten, en het tot stand laten komen van de Delftse canon. Daarover vindt u hieronder meer. Verder blijven we kijken naar mogelijkheden om meer te doen met 'oral history': mondelinge overdracht van geschiedenis. Veel ouderen beschikken over een schat aan gegevens, die in hun geheugen zit, maar die niet op papier staat. Door hen te interviewen kan nog veel worden vastgelegd. In overleg met Erfgoed Delft e.o. proberen we hier initiatieven in te nemen. We denken dat deze vorm van vastlegging van de geschiedenis in de toekomst van groot belang gaat worden.

Stichting Geschiedschrijving Delft

Al langer leefde het idee om in de komende jaren een geschiedschrijving van Delft te publiceren. In de in de afgelopen eeuw verschenen boeken zijn lacunes aanwezig, en er is niet altijd sprake van een wetenschappelijke aanpak. Andere Hollandse steden gingen ons inmiddels voor. Ook in de archiefwereld wordt om een dergelijke uitgave geroepen. Delfia Batavorum heeft ter zake het initiatief genomen, overigens in goed overleg met de gemeente Delft. Inmiddels is er door Delfia Batavorum een Stichting Geschiedschrijving Delft opgericht. Het bestuur staat onder voorzitterschap van mr. W.E. Merens. Het bestaat verder uit mr D.J. van Doorninck, secretaris, R. van Pelt RA, penningmeester, mevr. drs. G.D. van Walsum - Kieft, ir. J.E.J. van Bergen, mr. P.H. Jansen, en mevr. G.M. van der Wees. C.D.M. Vanwesenbeeck, hoofd van het gemeentelijke cluster Erfgoed Delft e.o., treedt op als adviseur. Inmiddels wordt gewerkt aan een plan van aanpak op basis waarvan dit project, dat meerdere jaren gaat duren, zal worden aangevat.

De onderwijsprojecten

Omdat Delfia Batavorum het van belang vindt dat er met het onderwijs een vorm van samenwerking ontstaat die zal leiden tot een betere kennis van de geschiedenis van Delft, is meegewerkt aan een project van heel HAVO-4 van het Grotiuscollege. Het begon met een presentatie op school door de voorzitter van Delfia Batavorum, waarna de leerlingen onder de bezielende leiding van hun

docenten Ida Friedel en Jeanne Kremers door studie en fotografie tot een in groepjes gemaakte folder kwamen. Deze folders werden in DOK tentoongesteld, waarbij de eerste prijs ging naar 'Kroonjuwelen van Delft'. De prijs bestond uit het laten drukken van de folder; Delfia Batavorum nam de kosten ervan voor haar rekening.

Canon

Het tot stand komen van een Delftse canon blijkt toch maar moeizaam te verlopen. Uiteindelijk werd er op 18 december van dit jaar door de gemeente een bijeenkomst georganiseerd om de discussie een goede start te geven. Het resultaat van die bijeenkomst is echter teleurstellend. Het bestuur beraadt zich nog over de vraag hoe hiermee verder te gaan.

Delf

In het vorig jaarverslag meldden wij al dat *Delf* in een nieuwe opzet zou gaan verschijnen. We waren erg benieuwd naar het nieuwe format. Ons oordeel: het ziet er prachtig uit. Ook de gekozen formule (themanummers) spreekt aan. In de nieuwe opzet betalen we als vereniging niet slechts mee aan de uitgave (wat we tot nu al deden), maar hebben wij ook een redacteur mogen leveren: Trudy van der Wees. We hopen dat onze leden het blad net zo zullen gaan waarderen als wij dat doen.

Een nieuw bestuurslid

Mevrouw An Bergman heeft vele jaren haar diensten aan de vereniging en het bestuur ter beschikking gesteld, al was dat de laatste jaren noodgedwongen minder. Vorig jaar moest zij besluiten om nog een stapje terug te doen. Publiciteit en PR werden dit jaar in handen gelegd van een nieuw bestuurslid: mevr. Trudy van der Wees. An bleef bereid om de acquisitie te doen van de advertenties in het jaarboek. Daarnaast blijft zij aanspreek- en e-mailpunt voor excursies en lezingen. We zijn blij met haar voortdurende inzet.

Boeken in de bibliotheek

In het vorige jaarverslag konden wij melden dat we een overeenkomst hadden met DOK (de bibliotheek) over het onderbrengen van onze boekenverzameling in deze instelling.

Op zich was dit een prima overeenkomst, maar het bleek dat de uitgekozen plek niet geschikt was voor onze verzameling: te veel licht. Na metingen is uiteindelijk gekozen voor een andere plaats voor onze boeken. Het probleem is daarmee gelukkig opgelost.

Huishoudelijk

Er moest van alles aan de statuten en de huishoudelijke reglementen worden veranderd; daarover is vergaderd, er zijn besluiten genomen en uiteindelijk moest de notaris zijn zegen geven.

Het rooster van afreden is opnieuw vastgesteld. Dit alles gebeurde in de Alge-

mene Ledenvergaderingen van 7 en 9 mei 2008.

Een langdurig discussiepunt bleek de zittingsduur van leden van de commissies. Een identieke regeling als die welke geldt voor de bestuursleden (een zittingsduur van ten hoogste drie periodes van drie jaar) is voor commissies niet reëel. Een voorstel voor hoe het wel zou kunnen is nog in bespreking. Uitgangspunt blijft dat mensen niet ten eeuwigden dage in een commissie kunnen zitten.

In de Algemene Ledenvergadering werd de nieuwe contributie voor 2009 vastgesteld: € 22,- voor leden, € 6,- voor het tweede lid op hetzelfde adres. Donateurs betalen minimaal € 50,-

De Le Comte-prijs

De Le Comteprijs 2007 werd in de Algemene Ledenvergadering uitgereikt aan de heer en mevrouw Ploegmakers-Talens voor hun zorgvuldige en voorbeeldige restauratie van het hoekpand Markt-Oude Langendijk.

In het bestuur rees het idee dat, naast de drie nominaties voor de Le Comteprijs, mogelijk ook een publieksprijs zou zijn te organiseren. Overleg met de krant *Delft op Zondag (DOZ)* wees uit dat dit inderdaad een haalbare zaak zou zijn. Voor Delfia Batavorum zou het vooral gaan om vergroting van de naamsbekendheid, en het aantrekken van leden; voor DOZ zou dit een initiatief zijn dat de aandacht van de lezer en de adverteerder trekt. Na een paar gesprekken bleek dat DOZ zeer geïnteresseerd was. We zitten nu midden in de competitie: we zijn benieuwd naar de vormgeving van de wedstrijd, en naar de uitkomst ervan.

Mr. A.P.A. van Daalen moest berichten dat hij zich wegens gevorderde leeftijd terugtrekt uit de commissie waar hij oprichter en vele jaren lid van was. Het bestuur heeft in zijn plaats benoemd ir. I. Kriens.

Uitreiking van de Le Comteprijs (Foto: René van der Krogt).

Open Monumentendag

Dit jaar nam Delfia Batavorum niet alleen met een PR-stand deel aan Open Monumentendag, maar participeerden we ook in een proefproject oral history van DOK. DOK schreef een wedstrijd uit voor de mooiste persoonlijke verhalen die betrekking hebben op Delft. Dat leverde een aardig aantal inzendingen op, en zowaar een winnaar uit Delfia Batavorumkring: An Bergman, met haar prachtige verhaal over de Delftse telefooncentrale.

Bijdragen

Door verscheidene mensen en organisaties werden verzoeken gedaan om een bijdrage uit het Delfia Batavorumfonds voor wetenschappelijk onderzoek en publicatie ervan.

Mevr. drs. M Hoogsteijns deed een beroep op ons fonds voor haar publicatie over onderzoek naar beerputten, vooral in Delft. Haar onderzoek gaat over de opkomst en spreiding van de beerput in de Hollandse stad. Het proefschrift is getiteld: *Artefact mens. Een interdisciplinair onderzoek naar het debat over materialiteit binnen de material culture studies.*

Het Delftse Gilde deed een beroep op ons fonds voor een bijdrage aan een plaque of ander aandenken aan Agneta van Marken. Hoewel het doel ons zeer sympathiek was, bleek al gauw dat er ook andere en kapitaalkrachtiger subsidiënten voorhanden waren. Wij hebben besloten tot een beperkte stimuleringsbijdrage. Datzelfde geldt ook voor de aanvragen van de Stichting Architectuurgids Delft voor het vervaardigen van een gids waarin de architectuur van gebouwen in Delft centraal staat, en het Museum Paul Tetar van Elven, voor een tentoonstelling over de schilder H.W. Schmidt.

Convocaat wordt nieuwsbrief

We gaan afscheid nemen van ons trouwe convocaat. Het gaat immers niet alleen meer om het samenroepen (Latijn: convocare) voor vergaderingen of lezingen. We willen meer zaken mededelen. Nieuwsbrief is daarom een vlag die de lading beter dekt. Datum van ingang: 1 januari 2009.

Overigens zullen we voortaan geen berichten van derden meer in de nieuwsbrief opnemen: het geeft te veel verwarring over de vraag wie verantwoordelijk is voor de georganiseerde activiteiten.

Lustrumcommissie

In 2010 zal Delfia Batavorum 75 jaar bestaan! Het is duidelijk dat een lustrumcommissie aan de slag moet, die de festiviteiten voorbereidt. Dr. Han Heijmans is aangezocht als voorzitter van de commissie. Vanuit het bestuur zullen secretaris Dami van Doorninck en penningmeester Gé Augustinus er deel van uitmaken. Marie-José Aalbers-Offermans en Annelies Mooij-Groenhof completeren het bestuur.

Winnaars geschiedenisprizen eindexamen HAVO/VWO

Het is traditie dat Delfia Batavorum een prijs ter beschikking stelt voor die drie HAVO/VWO-leerlingen aan de drie Delftse colleges, die het beste eindexamen

geschiedenis hebben gedaan. De winnaars waren: van het Grotiuscollege: Lotte van Vliet, Daan van Blooijns en Nicole van Bragt. Van het St. Stanislascollege waren het Pieter Buitendijk, Renske van Ansten en Lianne Mack. Van het CLD: Hester Tom, André van der Meulen en Erica de Jood. Aan de leerlingen van het Grotiuscollege en het CLD werd het boek uitgereikt *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw* van Kees Zandvliet. De leerlingen van het Stanislascollege ontvingen het fotoboek *Delft vanuit de lucht*.

Aanbieding van het jaarboek

Het zeventiende jaarboek is door de redactie opgedragen aan Max van Noort vanwege zijn jarenlange inzet voor Delfia Batavorum in het algemeen en het jaarboek in het bijzonder.

Lezingen

Op donderdag 24 januari 2008, iets meer dan een jaar nadat haar lezing door storm niet kon doorgaan, sprak Wik Hoekstra-Klein in het Meisjeshuis over *De geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen*. Delfia Batavorum had haar uitgenodigd omdat zij de drijvende kracht is geweest achter het onderzoek dat de Projectgroep Delfts Aardewerk van 1980 tot 2005 heeft verricht naar de Delftse plateelbakkerijen aan de hand van in het Delfts Gemeentearchief aanwezige bronnen. In haar lezing beschreef zij de onderzochte bedrijven en hun eigenaren. Zij is voornemens in de komende jaren ook de overige plateelbakkerijen te onderzoeken.

Het was de bedoeling dat op dinsdag 4 maart 2008 ir. Erik Pasveer, hoofd van het vakteam Ruimtelijke Ordening, in DOK zou spreken over *Kennisstad Delft in verleden en toekomst*. Wie over dit onderwerp praat heeft het onder meer over de relatie stad-universiteit en over de vraag hoe uit een goede samenwerking toegevoegde waarde is te verkrijgen. Een dergelijk onderwerp heeft politieke kanten. Dat vond de gemeente Delft in elk geval. Na enig intern geharrewar nam de verantwoordelijk wethouder, mevrouw ir. Anne Koning, de spreekbeurt van Erik Pasveer over. Zij gaf ons een beleidsmatig overzicht van de ontwikkelingen die in het TU-gebied op stapel staan. Na de pauze beantwoordde zij de vragen uit de zaal routineus.

Op woensdag 23 april 2008 waren onze leden uitgenodigd door de Evangelisch Lutherse Gemeente om in de kerk aan het Noordeinde de Sint Jorisdag mee te vieren. De aanleiding was de herdenking van het zeshonderdjarig bestaan van het kerkgebouw van de Lutherse Kerk, die in de tweede helft van de vijftiende eeuw is gebouwd als kapel bij het omstreeks 1400 gestichte Sint Joris Gasthuis. Drs. Karel van de Wetering beschreef in zijn lezing de zeer wisselende bestemmingen die het gebouw in de loop der eeuwen heeft gehad.

Ds. Taco Smit besprak daarna de geschiedenis van de Lutherse Gemeente in Delft die vanaf 1764 over het kerkgebouw heeft kunnen beschikken. De voorzitter van Delfia Batavorum bood tijdens haar dankwoord een donatie aan ten behoeve van de restauratie van het uurwerk.

Op woensdag 7 mei 2008 vond voor de laatste maal de algemene ledenvergadering plaats in de Kapellezaal van het H-gebouw van het Reinier de Graaf Gasthuis. De zaal zal voortaan alleen voor medisch gerelateerde bijeenkomsten worden gebruikt. Tijdens de jaarvergadering gaf de directeur van Erfgoed Delft e.o., Cees Vanwesenbeeck, een toelichting op alle veranderingen die zich binnen deze gemeentelijke organisatie hebben voltrokken, de plannen voor de toekomst en de rol die Delfia Batavorum hierin kan spelen.

Vice-voorzitter Joris van Bergen besprak op zijn beurt onder andere de plannen voor de toekomst van Delfia Batavorum: medewerking aan de discussie die moet leiden tot een Delftse canon; het verzamelen en vastleggen van herinneringen van stadgenoten die van belang zijn voor de stadsgeschiedenis, het zogenaamde oral history- project; het overdragen van kennis van de hoogtepunten uit de geschiedenis van Delft aan leerlingen van het voortgezet onderwijs en de uitgave van een stadsgeschiedenis van Delft. Op al deze terreinen is een goede samenwerking met Erfgoed Delft onontbeerlijk.

Op dinsdag 16 september 2008 sprak drs. Margrith Barnhoorn, docent kunstgeschiedenis aan de VAK over het thema *Neostijlen van Delft*. Dit geschiedde in de Van der Mandelezaal als samenwerkingsproject tussen Delfia Batavorum en de Vereniging Vrienden van Het Prinsenhof. Het is de bedoeling van beide verenigingen om één maal per jaar zo'n gezamenlijke lezing te organiseren. Margrith Barnhoorn legde eerst uit wat onder neostijlen wordt verstaan. Dit verduidelijkte zij aan de hand van voorbeelden uit de bouwhistorie. Met behulp van dia's liet zij zien waar neostijlen in Delft aangetroffen worden, waardoor wij langzamerhand begonnen te beseffen hoe 'neo' onze oude binnenstad eigenlijk is.

Op maandag 20 oktober 2008 sprak dr. Wilma van Giersbergen over het onderwerp *Niets wordt gevonden dat niet bewaard is*, een thema dat het belang geeft van een goede archivering. Wat moet bewaard blijven? Op welke manier? Wat doen we met foto's, films en elektronische documenten? En hoe maakt een archief al dit materiaal toegankelijk voor het publiek? Haar boeiende lezing veranderde na de pauze in een workshop waarin een grote groep geïnteresseerden met eigen ogen het gevaar kon constateren van het nietje, halfklevende plakpapierjes alsmede de verderfelijke invloed van doorzichtige schutbladen in fotoalbums die generaties lang tussen de bladen van deze albums werden aangebracht om de foto's te beschermen.

Donderdag 20 november 2008 waren wij weer in de Van der Mandelezaal. De Commissie Behoud Stadsschoon had de eerder in maart als spreker uitgenodigde ir. Erik Pasveer gevraagd, deze keer om te spreken over de structuurvisie 2030 van de gemeente Delft. Pasveer had zijn verhaal de titel meegegeven: *De nieuwe ruimtelijke structuurvisie van Delft in historisch perspectief*. In een boeiend betoeg liet hij aan de hand van voorbeelden uit de geschiedenis van de planologie (Amsterdam en Zuidelijke Randstad) zien hoe men een gewenste ontwikkelingsrichting zichtbaar kan maken via een structuurvisie. Daarna lichtte hij de

Lezing van Wilma van Giersbergen op 20 oktober 2008 (Foto: Loek Middendorp/DOK).

structuurvisie 2030 van Delft zo duidelijk toe dat na de pauze een enthousiast gesprek ontstond dat zelfs na het slotwoord van de voorzitter met de spreker werd voortgezet.

Op maandag 8 december 2008 hield dr. Ben Knapen, historicus en bekend columnist van de NRC, de zevende Anders Rozemondlezing over zijn in 2005 verschenen biografie van Johan van Oldenbarnevelt: *De Man en zijn Staat*. Na een korte herdenking van ons erelid in het bijzijn van mevrouw An Rozemond, vertelde Ben Knapen dat hij geboeid werd door het proces van de totstandkoming van staten. Oldenbarnevelt heeft van het zootje ongeregeld dat de republiek der zeven provinciën was na de dood van Willem van Oranje een merkwaardig bestuurd doch krachtige staat gemaakt die het twee eeuwen lang tegen veel machtiger koninkrijken heeft uitgehouden. De vele vragen na afloop werden door hem helder beantwoord. Hij liet ons achter met het gevoel nieuwe gezichtspunten te hebben gehoord die de moeite van overdenking waard waren. Tot slot sprak de voorzitter de dank van Delfia Batavorum uit voor de dit jaar ervaren gastvrijheid van DOK. Zij dankte in het bijzonder Loek Middendorp en zijn medewerkers die deze gastvrijheid een aantrekkelijke vorm hebben weten te geven.

Excursiecommissie 2008.

Onze excursies zijn doorgaans snel volgeboekt waardoor wij, indien daartoe de mogelijkheid bestaat, trachten een herhaling van de uitstapjes te organiseren. Een kort overzicht van onze activiteiten in 2008.

8 maart: het onbekende bijzondere van Delft. Een herhaling van de wandeling van 9 december 2007 langs (on)bekende historische bezienswaardigheden en opmerkelijkheden van de omgeving Paardenmarkt, Raam, Rietveld en de Vlamingstraat.

26 april: rondvaart door de vaarten en een bezoek aan het Gedistilleerd of Jenevermuseum te Schiedam, de stad die zich drie eeuwen geleden ontpopte als bruisend en borrelend middelpunt van de jeneverproductie.

12 juli: bezoek aan het terracottaleger uit China in het Drents Museum te Assen. Dit leger toonde ons onder meer veertien soldaten uit het grafmonument van keizer Qin Shi Huang (221-214 v. Chr.). In totaal brachten ruim 352.000 personen een bezoek aan deze tentoonstelling.

27 september: excursie naar Amersfoort en Spakenburg. Onder zomerse omstandigheden deden wij met onze grote najaarsexcursie deze steden aan. In Amersfoort werden wij vakkundig rondgeleid door onder meer de Koppelpoort, de Mannenzaal en de Joriskerk, terwijl wij in Spakenburg aan boord gingen van een grote tjalk die ons na een paar uur varen op het Eemmeer weer afzette bij een heuse visafslag om de Batavieren te laten bieden op een makreel.

30 november: een wandeltocht die voerde langs het onbekende bijzondere van Delft. Thans was de route Oranjeplantage, Oosteinde en de daar tussenliggende straten.

Ledenbestand

Het aantal leden per **1 januari 2007** bedroeg **1264**. Er werden **44** nieuwe leden ingeschreven, terwijl wegens verschillende redenen (eigen wens, overlijden, verhuizing, wanbetaling) **70** leden werden uitgeschreven. Netto verlies **26** leden.

Per **31 december 2008** telt het ledenbestand **1238** leden, te onderscheiden in **926** algemene leden, **1** jeugdlid, **244** (gezins)leden op hetzelfde adres. Verder zijn er **5** ere-leden, **5** leden voor het leven, **27** adverteerders, **3** media en **27** relaties/zusterverenigingen.

Commissie Behoud Stadsschoon

Halverwege het jaar 2008 heeft de voorzitter van de commissie, Peter Jonquière, zijn werkzaamheden tijdelijk moeten overdragen vanwege zijn vertrek naar Zambia, waar hij langere tijd zal verblijven. Afsproken is dat hij als voorzitter aanblijft en dat mevr. Janny van der Jagt het eerste jaar als plaatsvervangend voorzitter het commissiewerk zal coördineren.

Na jarenlang trouw lid te zijn geweest, heeft Emile Quanjel te kennen gegeven met zijn activiteiten voor de commissie te willen stoppen vanwege drukke werkzaamheden, mede vanwege zijn aanstaande promotie. Op 9 oktober 2008 hebben wij tijdens een etentje met spijt afscheid van hem genomen, onder dankzegging voor zijn waardevolle bijdrage.

Als nieuw lid is toegetreden Daan de Quartel.

Enkele dagen voor Kerstmis is Pauline van der Heijden na een langdurige ziekte overleden. Pauline is ongeveer 17 jaar lid geweest van de Commissie Behoud Stadschoon sinds Klaas Deen in 1985 de commissie een nieuwe start gaf. Pauline wist als bewoonster van de binnenstad, door haar werk voor de Hippolytuskapel, en als stadsgids meer dan de anderen wat er speelde in de binnenstad. Door haar kennis van de historische en politieke achtergronden is zij steeds een onmisbare vraagbaak geweest. Meermalen vergaderde de commissie eerst bij Pauline thuis en later in het souterrain van de Hippolytuskapel. Tussen de 'heren' in de commissie trad Pauline niet op de voorgrond maar gaf zij wel gedecideerd haar commentaar. Naar aanleiding van haar vertrek uit de commissie werd in het jaarverslag 2002 gesteld: 'het vrouwelijke element in de commissie wordt node gemist'. Dat was echter niet de enige kwaliteit van Pauline. Het jaarboek 2000 werd door de redactiecommissie aan Pauline opgedragen 'voor haar jarenlange inzet om de geschiedenis van Delft aan binnenlandse en buitenlandse toeristen uit te dragen'.

De werkzaamheden van de commissie hebben zich dit jaar gekenmerkt door een intensieve samenwerking met de bewonersverenigingen van de binnenstad. Samen met bewonersvereniging Grachtengebied Zuid is er bezwaar gemaakt tegen het (ver)bouwplan van Nickersteeg 5, waarbij overhangende balkons het karakter van de steeg onaanvaardbaar dreigen aan te tasten. Over dit bouwplan is intensief overleg geweest met de gemeente, wat uiteindelijk tot gevolg heeft gehad dat de balkons niet werden toegestaan. Wel werd een sloopvergunning afgegeven en een bouwvergunning voor de verbouw van het betreffende pand in drie appartementen, waarbij door verdieping van de begane grond drie bouwlagen kunnen worden gerealiseerd in plaats van twee. In de zienswijze van de commissie was ook tegen de afgifte van deze vergunningen bezwaar gemaakt, omdat het plan niet past binnen de voorschriften van het bestemmingsplan binnenstad. Er is bezwaar aangetekend bij de Commissie voor de Bezwaarschriften, die op 18 juli 2008 advies heeft uitgebracht aan b. en w. met de strekking de bezwaren gegrond te verklaren en de bouwvergunning in te trekken.

Hoewel het college van b. en w. geacht wordt om binnen zes weken een heroverwegingsbesluit te nemen, of met in kennis stelling van de bezwaarmakers deze termijn te verlengen, is er tot aan het eind van 2008 geen enkel bericht ontvangen, ondanks meerdere pogingen van de kant van de commissie om informatie te krijgen over de besluitvorming en inzicht in de verdere procedure. Zolang de bouwvergunning niet daadwerkelijk wordt ingetrokken, gaan de verbouwingswerkzaamheden gewoon door!

De samenwerking met de bewonersverenigingen Grachtengebied Zuid en Wateringse Poort heeft geresulteerd in een gezamenlijk optreden betreffende de reeds eerder ingediende bezwaren tegen het door de gemeenteraad vastgestelde beleid ten aanzien van de uitbreiding van het aantal terrasboten in de grachten van de binnenstad. Nadat de Commissie voor de Bezwaarschriften de bezwaren ontvankelijk, maar niet gegrond heeft verklaard, ligt deze zaak nu bij de bestuursrechter.

Zowel Delfia Batavorum als de bewonersverenigingen zijn in beroep gegaan en hebben daarbij de hulp ingeroepen van mr. Dami van Doorninck.

De Klankbordgroep Gasthuisplaats, waaraan twee leden van onze commissie deelnemen, heeft het initiatief voor verdere planontwikkeling naar zich toegetrokken door op verzoek van het college van b. en w., maar zonder ambtelijke begeleiding, een aanzet tot een programma van eisen op te stellen. Dit rapport, waarin veel tijd is gestoken, is op 28 november 2008 in het bijzijn van pers en fotograaf aan het college van b. en w. aangeboden.

Vanuit deze klankbordgroep is het idee ontstaan om met de gemeente te gaan praten over het welstandsbeleid. Dit uit onvrede over bouwplannen binnen het beschermd stadsgezicht die zonder nauwkeurige toetsing aan het monumentenbeleid worden goedgekeurd. Er zijn verschillende gesprekken geweest met wethouder Vuijk, waarbij aanwezig waren de voorzitter van de welstandscommissie en het vakteamhoofd van de afdeling monumenten. De uitkomst hiervan is als zeer positief ervaren.

Vanuit de Commissie Behoud Stadsschoon is erop aangedrongen de openbare ruimte in de binnenstad onderdeel te laten zijn van het beschermd stadsgezicht om zodoende de kwaliteit van de buitenruimte beter te kunnen bewaken. Er is ook gepleit voor een aparte Monumentencommissie, naast de Commissie Welstand. Het is daarbij van groot belang om plannen voor de inrichting van die openbare ruimte, zoals straatmeubilair, bestrating, inrichting voetgangersgebied, maar ook terrassen en terrasboten door de commissie te laten toetsen.

Na kennis genomen te hebben van de bouwaanvraag voor het oprichten van een kantoor en studentenwoningen op de locatie hoek Poppesteeg-Westvest heeft de commissie in een zienswijze gedateerd 26 november 2008 de volgende bezwaren tegen dit plan geformuleerd: het ontwerp past in zijn huidige vorm, materiaalgebruik en detaillering niet binnen het beschermd stadsgezicht. Bij de behandeling van dit bouwplan in de Commissie Welstand heeft één van de leden van onze commissie de mogelijkheid gekregen de bezwaren nader toe te lichten. De aanvraag voor deze bouwvergunning is door b. en w. op basis van het negatieve advies van de Commissie Welstand geweigerd, besluit van 9 december 2008. De alerte en inhoudelijk goed onderbouwde argumentatie van onze commissie heeft daar ongetwijfeld aan bijgedragen.

Op 4 maart 2008 was er op voordracht van onze commissie een lezing georganiseerd, waarbij E. Pasveer, Hoofd Ruimtelijke Ordening gemeente Delft, zou spreken over de structuurvisie van Delft. Deze lezing is overgenomen door mevr. Anne Koning, wethouder Ruimtelijke Ordening van de gemeente Delft. Op 20 november 2008 heeft Erik Pasveer alsnog een lezing gehouden over de ruimtelijke structuurvisie van Delft in historisch perspectief.

Leden van de commissie hebben deelgenomen aan de EZ Denktank, het Platform Spoor en de discussies in het kader van de Structuurvisie Delft 2030.

Bij het Archief Delft kunt u terecht voor uw onderzoeken naar Delftse dingen van vroeger; van voorouders tot schilderkunst en van stadhuis tot armenzorg. Ook kunt u oud nieuws vergaren over de huidige en vroegere buurgemeenten.

Voor veel genealogische vragen hoeft u uw stoel echter niet uit: Bezoek gewoon de Digitale Stamboom (www.archief.delft.nl) Deze wordt nog steeds uitgebreid en verbeterd.

Het Archief Delft beheert ook archieven en beeldmateriaal van instellingen als kerken, verenigingen enz., die voor openbare inzage in bewaring zijn gegeven.

Misschien komt uw collectie ook in aanmerking voor onze depots? Neem daarover vrijblijvend contact op met het Archief Delft; telefoon 015 - 260 2341.

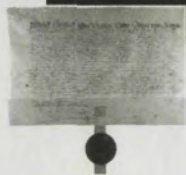
Het Archief Delft maakt samen met Museum Het Prinsenhof, Museum Nusantara, Museum Lambert van Meerten en Archeologie deel uit van de nieuwe gemeentelijke organisatie Erfgoed Delft en omstreken.

Via de website <http://CollectieDelft.nl> kunt u de Beeldbank bezoeken, waar nu al duizenden afbeeldingen digitaal te raadplegen zijn. Maar vergeet ook niet de website van het Gemeentearchief (www.delft.nl/archief), het begin van al uw onderzoeken en contacten!

Erfgoed

Archief

Delft

Oude Delft 169
2611 HB Delft

ACD

Auto Centrum Delftstreken b.v.

Motorenweg 31
2623 CR Delft
T: 015 - 256 93 25
F: 015 - 256 06 02

Openingstijden Showroom:

maandag t/m donderdag van 8.00 tot 18.00 uur
vrijdag van 9.00 tot 21.00 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

www.acdhyundai.nl

Kroniek 2008

samengesteld door mw. A.M. Bergman

Januari

- 3 Op de Beestenmarkt krijgt een groepje kinderen in de leeftijd van acht tot twaalf jaar schaatsles van oud-wereldkampioene Annamarie Thomas.
- 7 Tijdens de nieuwjaarsreceptie pleit burgemeester Verkerk voor het behoud van het Legermuseum in Delft.
- 8 De onderzoekers prof.dr.ir. F. Barends, ir. A. Bezuijen en P. Schaminée van het instituut Deltares ontvangen van de Amerikaanse Rijkswaterstaat een onderscheiding voor hun bijdrage aan het in kaart brengen van de schade als gevolg van de orkaan Katrina in New Orleans.
- 8 Op de Horecava wint Helga Kleyweg de prijs voor het Lekkerste Broodje van de afgelopen 25 jaar.
- 13 In de Papaver wordt de tentoonstelling *Kletsnat* geopend. De expositie geeft een beeld van het leven van onderwaterdieren.
- 14 Burgemeester Verkerk opent de tot wellnesscentrum omgebouwde watertoren.
- 17 In het Legermuseum start de tentoonstelling *Tussen Grebbeberg en Uruzgan* met politieke tekeningen van Frits Behrendt.
- 23 In de Peperstraat lanceert Hans Werner van de Rabobank de zogenaamde WoningView. Hiermee kan men met één druk op een knop het aanbod van zes Delftse makelaars bekijken.
- 28 Op 86-jarige leeftijd overlijdt mevrouw H.M. van Loef-Peet, echtgenote van ons erelid prof.dr. J.J. van Loef.
- 29 Dr.ir. N.P.H.J. Roorda van Eysinga, stedenbouwkundige en landschapsarchitect, oud-mede-directeur van Bureau O.D. 205, overlijdt. Hij was 86.
- 29 In het stadhuis overhandigt burgemeester Verkerk de bronzen Hugo aan Pierre van Hauwe. De 91-jarige dirigent werd uitgeroepen tot bekendste Delftenaar van 2007.

23 januari: Lancering van de WoningView (Foto: Fred Nijs).

- 31 De gemeenteraad gaat akkoord met het toekennen van een extra subsidie van 20.000 euro voor de Taptoc.

Februari

- 3 Bijna viermaal zoveel bezoekers als op een gemiddelde zondag bezoeken een van de Delftse gemeentemusea. Elke eerste zondag van de maand zijn deze gratis toegankelijk.
- 5 Op deze laatste dag van het carnaval overlijdt op 65-jarige leeftijd Hans la Rondelle, voormalig stadsprins en oprichter van Het Zootje Goud voor Oud.
- 7 De Delftse fotograaf Ronald van Oijen overlijdt op 62-jarige leeftijd. Hij publiceerde in binnen- en buitenlandse bladen, was enkele jaren presentator van Omroep Delft en hield zich actief bezig met kunstprojecten.
- 9 In het sportcentrum van de TU Delft vieren Chinese studenten met een vuurwerkshow het Chinese Nieuwjaar.
- 14 In DOK vindt de presentatie plaats van acht literaire routes door Delft. Samenstelster is Margriet van Bebber met medewerking van Theo van der Heijden.

15 Het tiende De Koninck Bluesfestival zorgt met ruim 50 optredens, verspreid over 25 horecagelegenheden, voor een binnenstad vol muziek.

16 *AD/Haagsche Courant* bericht dat in Voorhof 160 posters hangen waarmee de buurt protesteert tegen de kap van de kastanjabomen in de Slauerhofflaan. Het protest heeft succes. Twee dagen later meldt de krant dat de bewoners een brief van de gemeente ontvingen dat de bomen blijven staan.

21 Voor het stadhuis demonstreren ruim veertig ouderen en gehandicapten tegen de slecht functionerende Regiotaxi.

26 Leerlingen van de groep Zonnebloemen van de Freinetschool aan de Van Slingelandtstraat behalen de eerste prijs bij de Nationale Kids TV Award. Zij komen bij de kennisquiz als besten uit de bus.

De opgetogen leerlingen van de Freinetschool ontvangen een spelcomputer.

27 De president van Mozambique, Armando Emilio Guebuza, houdt op het lustrumcongres van de TU Delft een lezing over het gebruik van ICT bij de ontwikkeling van zijn land.

Maart

2 Met de tentoonstelling *Een Delftse voetstap in Afrika* sluit het Techniekmuseum na vijftien jaar voorgoed haar deuren. Het zal als Science Center herrijzen aan de Mijnbouwstraat.

8. In het Stedelijk Museum Het Prinsenhof vindt de opening plaats van de tentoonstelling *Stille Wachters, Delft steen voor steen* met schilderijen van de in China geboren en in Oezbekistan getogen fijnschilder Hakim Tourdiev.

15 Met het omkeren van een loodzware steen waarop vermeld 'Om de vijf jaar is het raak', opent het Delfts Studenten Corps op de Markt het 32ste lustrum.

17 Architecte Francine Houben is verkozen tot zakenvrouw 2008. Uit handen van minister Maria van der Hoeven ontvangt zij een zilveren fles champagne.

- 18 De opvang van daklozen en verslaafden aan de Surinamestraat mag per direct open, aldus bepaalt de rechtbank in Den Haag.
- 19 Trekschuit Hadrianus oogt historisch, maar is nieuw. Met ingang van mei gaat dit pleziervaartuig vanaf de Hooikade varen tussen Delft en Den Haag.

Trekschuit Hadrianus (Foto: Fred Nijfs).

- 20 Met vuurwerk vindt de opening plaats van de Vermeertoren aan de Van Beesteynstraat. De woontoren heeft op de eerste verdieping onder meer een zorgcentrum, een apotheek en het wijkcentrum De Parel.
- Na een verblijf van ruim 177 jaar aan de Oude Delft is Apotheek Kipp verhuisd naar de Vermeertoren.
- 23 De koudste Pasen sinds 1964 meldt het KNMI. We hadden geen witte Kerst
24 maar beleven nu een witte Pasen.
- 25 Geen lawaai meer van grasmachines rondom het Hertenkamp en in de Delftse Hout. De kudde van schapsherder Martin Oosthoek houdt het gras op ecologische wijze kort.
- 29 In het Congregatiegebouw viert muziekvereniging Prins Hendrik haar 75-jarig jubileum. Samen met burgemeester Verkerk ontvangt de 87-jarige heer J. van Slingerland, lid vanaf de oprichting, een gedenkboek over de geschiedenis van de vereniging.

April

- 2 In het Legermuseum arriveert na een tocht met veel problemen vanuit Wasenaar een zeventiende-eeuws scheepskanon. Lengte 3,20 meter, gewicht 2500 kilo.
- 3 Aan de Hippolytusbuurt gaat een donderdagse boek-en antiekmarkt van start die het gemis van de vroegere bloemenmarkt ter plaatse enigszins moet compenseren.
- 5 Een druk museumweekend. Vooral het Tabakshistorisch Museum aan de Van Bossestraat, dat recentelijk is uitgeroepen tot het leukste kleine tabaksmuseum van Nederland en Vlaanderen, krijgt veel bezoek. In museum Paul Tetar van Elven vormen de portretten van twee nog onbekende personen een hoogtepunt in de tentoonstelling *Verrassende Vondsten*. Ze zijn door een Haarlemse antiquair in bruikleen gegeven. (NB: Later zijn beide personen herkend, zie foto; zie ook 16 juli).

Portretten van Jobannes Stieltjes (1809-1877) en zijn vrouw Caroline Pasteur (1824-1900) in Museum Paul Tetar van Elven (Foto: Aat Snaterse).

- 9 *AD/Haagsche Courant* bericht dat het Reinier de Graaf Gasthuis een proef start met een milieuvriendelijke verwerking van afval(water). Een project dat eerder dit jaar al beloond werd met de European Environmental Press Award.

- 12 In 1883 richtte de directeur van de Gist-en Spiritusfabriek, J.C. van Marken, een harmoniekapel op. Na 125 jaar viert de Koninklijke Harmoniekapel Delft dit feit met een jubileumconcert in Theater De Veste.
- 24 Het Stedelijk Museum Het Prinsenhof viert de 475ste geboortedag van Willem van Oranje. De toegang tot het museum is gratis en voor de eerste 475 bezoekers staat een oranje lekkernij klaar.
- 25 Lintjesregen. Drie leden van Delfia Batavorum worden benoemd tot Lid in de Orde van Oranje Nassau. Het zijn mr. J.P.H. Jansen, mr. J.J.C. Somers en mevrouw A.M. Thijsse.
- 26 Het Legermuseum ontvangt van de Stichting Vrienden van het Legermuseum ter gelegenheid van hun zestigjarig bestaan een cheque van € 20.000 als bijdrage voor de aanschaf van het schilderij *De Blauwe Huzaar* van G.H. Breitner.

Mei

- 3 *AD/Haagsche Courant* bericht, dat aan de gebouwen van de TU 36 nestkastjes zijn opgehangen om de terugkeer van huismussen en gierzwaluwen te bevorderen.
- 5 Ter gelegenheid van de Nationale Bevrijdingsdag geeft het Engelse koor Cantus Cambridge in de Oude Kerk een concert en houdt Antoine Bodar de lezing: *Hoe vanzelfsprekend is de vrijheid?*
- 13 Bij de faculteit Bouwkunde van de TU breekt brand uit. Alle in het gebouw aanwezige personen kunnen tijdig het pand verlaten. Ondanks het grote materieel dat de brandweer inzet, brandt het gehele gebouw uit.

*13 mei: Brand in Bouwkunde
(Foto: Fred Nijs)
(zie ook foto op blz. 2).*

- 17 Op de Markt tonen Delftse autodealers hun mooiste modellen in de voor de vijfde maal gehouden Delftse Autosalon.
- 17 Wethouder Ronald Vuijk verricht de officiële start van de watertaxi. Helaas regent het behoorlijk, waardoor slechts twee passagiers willen instappen.
- 22 Op het Vrouwenregt accepteert een stel meerkoeten dat hun nest een meter-tje wordt verplaatst. Het nest blokkeerde de watertoevoer van de blusinstallatie voor de Nieuwe Kerk.
- 23 Om precies 13.00 uur rolt het laatste potje Calvé pindakaas in Delft van de band. Daarmee komt een einde aan de productie van mayonaise en sauzen aan de Wateringseweg. De productie van de pindakaas verhuist naar Rotterdam. De sluiting van de Unilever-fabrieken in Delft, Loosdrecht en Vlaardingen betekent in Delft ontslag voor 175 werknemers.
- 25 In de kinderboerderij van de Delftse Hout vindt de geboorte plaats van 13 biggetjes. Voor moederzeug Corrie, 220 kilo, een gemakkelijke bevalling na de 22 biggetjes die zij vorig jaar kreeg.
- 30 Met een visdiner in de openlucht en diverse attracties en exposities gaat het ruim vier weken durende zomerfestival *Kromstraat aan Zee* van start, georganiseerd door ondernemers van de Kromstraat.

Juni

- 1 De Nacht van de Foor brengt in Delft het recordbedrag van € 12.500 op. Ruim zeventig restaurants en cafés staan hun foaien af ten behoeve van kleinschalige ontwikkelingsprojecten. De ontwikkelingsorganisatie Impuls verdubbelt het bedrag.
- 2 Een computerstoring dwingt het Reinier de Graaf Gasthuis haar afdeling Spoedeisende Hulp en enkele poliklinieken die dag te sluiten.
- 5 Met een circustheater vindt bij Lijm en Cultuur aan de Rotterdamseweg de opening van de Mooi Weer Spelen plaats.
- 7 Rotaryclub Delft Koningsveld organiseert in World Art Delft een Surinaamse feestavond waarvan de opbrengst ten goede komt aan de installatie van een drinkwaterpomp in de binnenlanden van Suriname.
- 10 Gedurende drie dagen wordt de inventaris van Calvé geveild op internet.
- 13 Met een bijzondere feestkrant en een beachfeest op de Markt viert de *Delftse*
- 14 *Post* haar 120-jarig jubileum.

- 18 *AD/Haagsche Courant* bericht dat archeologen bij Den Hoorn een skelet hebben opgegraven uit het einde van de eerste of het begin van de tweede eeuw.
- 21 Op de Beestenmarkt breken na de uitschakeling van het Nederlands elftal voor het Europese kampioenschap rellen uit. Zelfs de ME moet er aan te pas komen.
- 25 Delft presenteert zich op een conferentie op de Wereldtentoonstelling in het Spaanse Zaragoza als kennisstad van water- en deltatechnologie. De Delftenaar Ronald Waterman treedt op als spreker. Wethouder Ronald Vuijk geeft acte de présence.

Juli

- 1 Met veel show vindt de opening plaats van het China Hotel Holland in het bedrijvenpark Ypenburgsepoort langs de A13. Het hotel met zeventig luxe kamers richt zich vooral op de groeiende stroom Chinese zakenlieden.
- 2 *AD/Haagsche Courant* meldt dat het Rijk de subsidieaanvraag van 2,8 miljoen euro voor het noodzakelijk onderhoud van de Nieuwe Kerk heeft afgewezen.
- 4 Op het Vrouwjutteland opent de Arabische Haytham Safia met zijn kwartet de reeks grachtenconcerten.
- 6 Met als thema *Tuin der Lusten*, naar het gelijknamige schilderij van Jeroen Bosch, opent de Botanische Tuin haar jaarlijkse expositie, die werken bevat van ruim honderd cursisten van De Vak.
- 8 Met 1028 stemmen wint de plataan op het Doelenplein de boomverkiezing Delft.
- 9 In het Stedelijk Museum Het Prinsenhof ondertekent minister Eurlings van Verkeer en Waterstaat het contract voor de bouw van de spoortunnel.
- 9 Een bijzondere afscheidsreceptie in de Laurentiuschool aan de Griegstraat. Van maar liefst drie leerkrachten kan afscheid worden genomen. Directeur Kees Sluis, juf Christiëne en meester Jos hebben heel wat handen te schudden. Kees Sluis ontvangt bovendien uit handen van Marry Remery het eerste exemplaar van haar laatste serie boeken over de Delftse rooms-katholieke scholen.
- 12 In een optocht met olifanten lopen leden van het Delfts Studenten Corps via de Markt naar het oude hoofdgebouw van de TU, dat is omgebouwd tot feestcomplex voor het 32ste lustrum.

Minister Eurlings, minister Cramer en burgemeester Verkerk ondertekenen het contract (Foto: Fred Nijs).

16 *AD/HaagscheCourant* bericht, dat Museum Paul Teta van Elven dankzij een anonieme gift de twee portretten van de schilder Paul Teta van Elven kan aankopen (zie 5/6 april).

19 Uit handen van de juryvoorzitter Herman Weijers ontvangt het Duitse echt-
20 paar Tanja en Gideon Necker de Deltse Ceramica Award.

23 Bewoners van de zeventien verdiepingen hoge Dirk Costerflat kunnen tuinieren. De woningcorporatie Woonzorg legde pal naast de flat een multifunctionele tuin aan in overleg met een door bewoners gevormde tuincommissie.

27 'Spoorzone werpt schaduwen vooruit: de grote bedrijfsverhuizing is begonnen' kopt *Delft op Zondag*. Technisch installatiebedrijf Aad Valkenburg en glashandel Zandman zijn de eerste twee die hun biezen pakken.

Augustus

2 In een interview in *AD/Haagsche Courant* houdt de voorzitter van Delfia Batavorum een pleidooi voor het behoud van delen van de stadsmuren die bij de aanleg van de spoortunnel zullen worden opgegraven.

- 2 In verband met de expositie *Vermeer and the Delft style* in het Tokyo Metropolitan Museum lopen er Japanse tv-ploegen en journalisten in de stad rond.
- 4 Het Varend Corso *Werelds* trekt in de drie dagen dat dit spektakel duurt ruim 260.000 belangstellenden.
- 8 Maar liefst 25 bruidsparen geven op deze achtste van de achtste 2008 elkaar het jawoord. De gemeente heeft er extra trouwambtenaren voor ingeschakeld.
- 12 In de Leeghwaterstraat worden studentenkamers - compleet met vloerbedekking, wanden, keuken en sanitair - als laden in het stalen karkas van de gereedstaande woontorens geschoven.
- 18 Zo'n tweeduizend nieuwe studenten laten zich op de Owee-week informeren over de diverse mogelijkheden die verenigingen te bieden hebben.
- 23 Stond het Reinier de Graaf Gasthuis vorig jaar op de dertigste plaats in de Ziekenhuis Top Honderd, vandaag blijkt het gestegen naar de tiende plaats.
- 23 Dirigent Mar Bruinzeel uit Diever zorgt er voor dat de Volkszangdag op de Markt toch door kan gaan, ondanks ziekte van Pierre van Hauwe.
- 30 Groot enthousiasme bij de bezoekers van Westerpap. Bewoners van de nabijgelegen woonwijk delen tot middernacht in het lawaai.

September

- 4 De gemeenteraad van Rotterdam benoemt de Delftse oud-wethouder Rik Grashoff tot wethouder met in zijn portefeuille Participatie en Cultuur.
- 5 Het Delfts Studenten Muziekgezelschap Krashna Musika viert zijn 40-jarig bestaan met een gratis Proms concert op de Markt. Eerder in het jubileumjaar gaf het muziekgezelschap concerten in Denemarken, Zweden en Duitsland.
- 8 In Museum Paul Tetar van Elven maakt een Japanse filmploeg opnamen voor de tv-serie *De oude meester Johannes Vermeer*.
- 9
- 11 Het Comité Open Monumentendag Delft ontvangt de Bouwfonds Trofee en het daaraan verbonden bedrag van € 2.500 vanwege het aantrekkelijke programma en de goede publiciteit.
- 12 *AD/Haagsche Courant* bericht over excessen tijdens de ontgroening bij Sanctus Virgilius.

12/13 september Taptoe (Foto Fred Nijs).

- 13 Naar schatting 20.000 mensen bezoeken de Open Monumentendag. Met 6.500 bezoekers spant het stadhuis de kroon.
- 14 Nico Jouwe, hoofdredacteur van de *Stadskrant* legt zijn functie neer. Barry Raymakers volgt hem op.
- 19 Het Kaartenhuis aan het Heilige Geestkerkhof sluit na 24 jaar zijn deuren, ingehaald door de elektronische mogelijkheden van voorverkoop.
- 20 Met *Nachtbraken & Zomerdromen* - een variant op Shakespeares *Midzomernachtdroom* - opent Theaternetwerk Delft in de Delftse Hout het theaterseizoen.
- 21 In het Chinese Jingdezhen, dé porseleinstad van de wereld, tekent burgemeester Verkerk een vriendschapsverdrag met Delft. Het keizerlijk porselein dat in deze stad werd vervaardigd, vormde de inspiratiebron voor het blauw beschilderde Delfts aardewerk.
- 21 Mevrouw Van der Spek-Stolk viert haar 105de verjaardag en is daarmee de oudste inwoner van onze stad.

- 24 In het Provinciehuis in Den Haag rappen acteurs van de Delftse Theatergroep Max een nummer uit de voorstelling *Peter Pan*. Met deze actie hopen zij de statenleden te bewegen de subsidie niet te minimaliseren.
- 24 Op het congres van de Vereniging Sport en Gemeenten in Emmen wordt Delft uitgeroepen tot Sportgemeente 2008. Sportverslaggever Tom Egbers overhandigt wethouder Dick Rensen de hierbij behorende cheque ter waarde van € 1.500.

Oktober

- 1 Start van het burgernet. Mensen die zich hiervoor hebben aangemeld, ontvangen van de politie een sms-bericht zodra er in hun buurt iets verdachts plaats vindt met het verzoek alert te zijn en mogelijke nadere informatie door te geven.
- 2 Er is veel belangstelling voor de voorlichtingsavond in het IHE-gebouw aan de Westvest over de bouw van de spoortunnel.
- 6 Tijdens het televisieprogramma *Gek op Geschiedenis* wordt Toni Lucero de Bruin, docent van het Grotius College, uitgeroepen tot Geschiedenisleraar van het Jaar 2008.
- 8 *AD/HaagscheCourant* bericht dat de Tuin van het Jaar 2008 te vinden is op een dakterras in de Vaandelstraat. De tuin is ontworpen door hovenier Louis van der Meijden.
- 11 Ter gelegenheid van de Landelijke Archievendag opent in Delft dit jaar alleen het Legermuseum haar deuren. Bezoekers krijgen materiaal te zien dat normaal niet voor publiek toegankelijk is en dat betrekking heeft op de ontplofing van het kruithuis op 12 oktober 1654.
- 13 Na de Japanse aandacht voor Delft en Vermeer maakt nu ook een filmploeg van de Chinese staatstelevisie hier opnames.
- 13 Protest van buurtbewoners heeft niet geholpen: de gemeente begint met het kappen van 47 bomen aan de Papsouwselaan.
- 15 Na lang wachten op een vergunning wordt de bronzen buste van Christiaan Huygens, vervaardigd door Martin Abspoel, voor het gebouw van de faculteit Elektrotechniek geplaatst. Het beeld is een geschenk van de studievereniging Christiaan Huygens.

Bronzen buste van Christiaan Huygens (Foto: René van der Krogt).

16 Burgemeester Verkerk onthult op het schoolplein van de Jan Vermeerschool een kunstwerk dat de leerlingen samen met de uit Estéli afkomstige schilder Manuel Games maakten. Met de verkoop van houten vogeltjes zamelden de kinderen geld in voor de zusterstad in Nicaragua.

18 Peter en René van der Krogt pleiten in een krantenartikel voor een monument van de Delftse koopman Jan Joosten van Lodensteyn (1556-1623).

30 Feest in de Maurice Maeterlinckschool bij de opening van het eerste Cruyff Court, een sport- en speelterrein voor kinderen met een beperking.

November

1 STIP, de oudste politieke studentenpartij in Nederland, viert haar 15-jarig bestaan. Sinds 1998 maakt de partij deel uit van het college van b. en w.

6 De gemeenteraad besluit om gedurende twee jaar twee ton te steken in de exploitatie van het Vermeercentrum.

6 Op de hoek van de Jacob Gerritstraat en de Brabantse Turfmarkt staat een zogenaamde 'Ik-praat-mee'-zuil. Burgers kunnen hier hun mening geven hoe Delft er volgens hen in 2030 uit moet zien.

8 Harry van Leeuwen, oud-medewerker van het Gemeente Archief Delft en gerenommeerd lid van Delfia Batavorum wint in Leiden de geschiedenisquiz voor historische verenigingen in Noord- en Zuid-Holland.

10 De dertiende-eeuwse toren van het stadhuis, bekend als Het Steen, wordt in de steigers gezet. Al het constructiemateriaal plus de wijzerplaten van het uurwerk worden nauwkeurig gecontroleerd en waar nodig hersteld.

10 Het Stedelijk Museum Het Prinsenhof koopt bij het veilinghuis Christie's in Amsterdam voor € 61.000 het schilderij *De Beeldenstorm* van Hendrik van Steenwijk II.

- 14 Ir. Edith Bijleveld-van der Hoeven, voormalig directeur van het ontwikkelingsbedrijf Spoorzone, ontvangt uit handen van gedeputeerde Manita Koop de Gouden Lis. Deze onderscheiding van de provincie wordt toegekend aan personen die zich maatschappelijk en wetenschappelijk verdienstelijk hebben gemaakt voor de provincie Zuid-Holland.
- 23 Twee van de zes rooms-katholieke kerken sluiten definitief hun deuren. Het zijn de OLV Onbevlekt Ontvangen Kerk in de Arubastraat en de Pastoor van Arskerk in de Kappeyne van de Coppellostraat.
- 27 Wethouder van Verkeer Anne Koning opent tussen de Van der Lelijstraat en de Van Schuylenburchstraat het eerste Delftse kindlint, een veilige looproute voor kinderen, te herkennen aan blauwe tegels.
- 28 Minister Plasterk van Onderwijs bezoekt de door brand geteisterde faculteit Bouwkunde en deelt mee dat het kabinet 25 miljoen beschikbaar stelt voor de nieuwbouw. Dit bedrag komt boven op de vergoeding van de verzekering.
- 29 De verkiezingsuitslag van het Hoogheemraadschap Delfland wordt overschaduwd door het zeer lage percentage uitgebrachte stemmen. Dit bedroeg 19,6 procent (landelijk 24 procent). Daarbij was ook nog eens een behoorlijk aantal biljetten verkeerd ingevuld.

December

- 1 Het is prettig winkelen in de Delftse binnenstad, zo melden de media. Delft staat landelijk op de achtste plaats. Minpunt is het gebrek aan parkeerruimte.
- 9 Met de opening van de vernieuwde Duyvelsgatbrug is het project voltooid dat de binnenstad bij zware regenval moet beschermen tegen wateroverlast. Bij de brug is ook de in mei 2007 gevonden en vervolgens gerestaureerde vijftiende-eeuwse grafsteen terug geplaatst.
- 10 De vrijwilligers van Cultureel Centrum Abtswoude ontvangen de A.J. Prins Cultuurprijs 2008, bestaande uit een beeldje van Jacco van der Vaart en € 500 euro Louis Bracco Gartner van het Tabak Historisch Museum ontvangt de aanmoedigingsprijs van € 250.
- 13 Omdat Delft is uitgeroepen tot Sportgemeente van het Jaar 2008, wordt in de sporthal aan de Brasserskade een groot feest georganiseerd voor vijfhonderd vrijwilligers en medewerkers uit de Delftse sportwereld.
- 16 Onder grote belangstelling worden op de markt om zeven uur de lichtjes in de achttien meter hoge kerstboom ontstoken. De lichtjesavond heeft dit jaar

vrijheid als thema. In het programma en de toespraak van de burgemeester is speciale aandacht voor Amnesty International.

18 Raadslid Wim Bot neemt afscheid en ontvangt uit handen van burgemeester Verkerk de erepenning van de stad Delft.

18 In de Van der Mandelezaal vindt een discussie plaats over de Delftse historische canon. Verenigingen en burgers worden uitgenodigd om mee te praten over de samenstelling.

21 Op 75-jarige leeftijd overlijdt Pauline van der Heijden-Wolfhagen. Vele jaren was zij lid van de Commissie Behoud Stadsschoon. Niet alleen als kosteres van de St. Hippolytuskapel, maar ook als gids van rondleidingen door de stad was zij een bekende persoonlijkheid in Delft. Voor haar jarenlange inzet werd het *Jaarboek van Delfia Batavorum 2000* aan haar opgedragen.

31 Op wat incidenten na, heeft de politie het deze oudejaarsavond tamelijk rustig. De brandweer blust een brand in een studentenkamer.

Pauline van der Heijden-Wolfhagen.

VISRESTAURANT

Den Blauwen Snoeck

Bij de verbouwing van het huis Verwersdijk 32, vond men eind 1983 een grote steen (56x74 cm.). Hij diende daar als putdeksel, misschien zelfs wel tot de zeventiende eeuw.

De afbeelding toont een snoek, waarboven duidelijke sporen van een kroon. Het blijkt dat er een huis De Blauwe Snoek stond, aan de Verwersdijk, enkele huizen ten zuiden van de "Anatomie".

De "Anatomie" was gevestigd in de kapel van het Maria Magdalenaklooster, die op het huidige Doelenplein stond. Dit klopt met de vindplaats van de steen. De steen is thans in particulier bezit.

Een ander verhaal gaat rond, dat in de middeleeuwen een Herberg bij de blauwe snoek gelegen was. Aangezien men in die tijd in grote mengen bier nuttigde, vanwege de slechte drinkwaterkwaliteit, werd er wel beweerd, dat men "blauw" bij de "snoek" vandaan kwam.

De huidige naam leeft voort in het gelijknamige Visrestaurant 'Den Blauwen Snoeck' aan de Verwersdijk nummer 14. Hier kunt u het hele jaar terecht voor dagverse vis, tevens kunt u in het restaurant met groepen terecht, zowel voor de lunch alswel voor het diner!

Denkt u eraan, vis is gezond en lekker!

Verwersdijk 14, 2611 NH Delft, tel. 015 - 213 88 50

Geopend van 17.00 - 22.30 uur, dinsdags gesloten

Lunches voor groepen op afspraak

Arlewijn van der Made (1557-1590)

Van brouwerszoon tot hoogleraar in de theologie

J. Ham (bewerkt door Jos Hilkhuisen)

Inleiding

In oude archiefstukken of boeken stuit men wel eens op informatie die nieuwsgierig maakt: men zou meer van een zaak willen weten. Maar omdat het doorgaans ontbreekt aan nadere gegevens, moet veel aan de verbeelding worden overgelaten en moet men het doen met de schaars opgetekende feiten. Desondanks is het in bepaalde gevallen toch de moeite waard om van een menselijk probleem van toen verslag te doen, bijvoorbeeld over conflicten in het dagelijkse leven die zich in het verre verleden ook al voordeden. De botsing tussen Adriaen van der Made en zijn zoon Arlewijn, die speelde in het derde kwart van het zestiende-eeuwse Delft, is daar een voorbeeld van.

Brouwerszoon

Brouwer Adriaen van der Made was rijk geworden in de graanhandel. Hij werd daardoor een vooraanstaand Delftenaar die diverse bestuurlijke functies bekleedde. Zijn hoge maatschappelijke positie wordt aangetoond met zijn toetreding tot de veertigraad in 1567, een benoeming die gold voor het leven. Dit adviescollege van het stadsbestuur (dat toen vier burgemeesters en zeven schepenen telde) was samengesteld uit veertig van de rijkste en nobelste ingezetenen van Delft. Voorts was Adriaen van 1567 tot 1579 regent van het Oude Gasthuis en van 1570 tot 1574 zogeheten 'bewaerder' van het Sint Barabaraklooster. In 1573 volgde zijn benoeming tot schepen van het stadsbestuur en in 1574 tot havenmeester van Delfshaven.

Ook zijn echtgenote Machteld Ariensdr. van Adrichem was een telg van een vooraanstaand en bekend Delfts geslacht, dat eveneens handelde in graan en bestuurlijke ambten bekleedde. In 1557 werd uit hun huwelijk Arlewijn geboren. Hij zou hun enige zoon blijven. Na zijn geboorte volgden nog zeven dochters. Het kroostrijke gezin woonde aan de levendige Koornmarkt (deze werd voor het eerst bestraat in 1568), waar zoals de naam al aangeeft, graan aangevoerd door korenschuiten werd verhandeld en waar zich brouwerijen bevonden. De brouwerij van Van der Made, Het Dubbele Kruys geheten, bevond zich achter zijn woonhuis.

Arlewijn was dus in een goed nest geboren. Zijn bedje leek gespreid en zijn vader zag zijn enige zoon vanzelfsprekend als opvolger van zijn florerende bedrijf en positie in Delft. Dat toekomstbeeld bleek een illusie te zijn.

De Latijnse school

Zoals het een zoon van welgestelde ouders betaamde, genoot Arlewijn zijn opleiding aan de in de Schoolstraat gevestigde Latijnse school (vanaf 1839 gymnasium geheten). De school was gesticht in de veertiende eeuw en vanouds verbonden aan de parochie van de Oude Kerk. De lessen en het zangonderwijs stonden er hoog aangeschreven. Arlewijn onderging er de invloed van onderwijzers die door hun protestantse ideeën in conflict kwamen met het heersende katholieke geloof. Hij kreeg onder meer les van Harmen Schinckel, een geleerd schoolmeester en een begaafd musicus met grote belangstelling voor kerkzang. Meer bekend is Schinckel vanwege zijn drukkerij. Hij had zich toegelegd op het boekdrukken waaraan hij zich vanaf 1566 zelfs geheel ging wijden. Aanvankelijk drukte hij plakkaats, wetenschappelijk werk en zuiver rooms-katholieke boeken, maar omdat die weinig aftrek vonden, stapte hij over op drukwerkjes van protestantse aard. Ten tijde van het toen spelende godsdienstconflict was de publicatie daarvan niet geheel zonder risico. Schinckel ondervond dat aan den lijve. Hij waande zich gedekt door een ordonnantie van Willem van Oranje in 1567 waarin alleen het drukken en verkopen van 'scandaleuze' boeken verboden werd, maar door de nieuwe Spaanse landvoogd Alva werden in hetzelfde jaar de regels weer aangescherpt met het gevolg dat Schinckel op 8 april 1568 gearresteerd werd en op 23 juni op de markt werd onthoofd.

Thuis en op school zal er zeker over de arrestatie en berechting van Arlewijns oud-leraar zijn gesproken en de openbare terechtstelling is wellicht door hem bijgewoond.

De Hof van Delftbrug (Foto: René van der Krogt).

De Latijnsche school in de Schoolstraat (Foto: GAD).

Oorlog en rampen

Arlewyn groeide op in een levendige marktstad waar boeren uit de omgeving hun producten aanboden. Zijn woonhuis was aan een 'markt' gelegen en als hij van zijn ouderlijk huis aan de Koornmarkt naar school liep, passeerde hij diverse andere markten. De eerste daarvan was de boter, kaas en eierenmarkt op de Boterbrug, het geheel overkluisde grachtje, dat de Wijnstraat (nu Wijnhaven) met het Oude Delft verbindt. Even verderop, op de Warmoesbrug, werden groenten en fruit aangeboden en aangrenzend, aan het begin van de Hippolytusbuurt, stonden de Visbanken. Op de achter de Oude Kerk gelegen Hof van Delftbrug, die naar het Heilige Geestkerkhof voerde, werd op zondagen de Vierschaar 'gespannen' en werd door het Gerecht van Hof van Delft in het publiek recht gesproken en gevonnist. De Poelebrug, aan het begin van de Oude Kerkstraat, was de plaats waar de kippen en vogels te koop waren. De Oude Kerkstraat kruiste de Oude Delft en ging over in de Schoolsteeg, die nu Schoolstraat heet en waar zich de Latijnse School bevond. Op weg naar school viel er dus veel te beleven. Toen Arlewyn elf jaar oud was, brak de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) uit. Dat bracht een ommekeer in het rustige leven. De actualiteit van deze vrijheidsstrijd tegen de Spaanse overheersing en de daarmee gepaard gaande godsdienststrijd werden het gesprek van de dag en oefenden ook ingrijpende invloed uit op het Delftse leven van alledag. In 1567 arriveerde Willem van Oranje om zich permanent in Delft te vestigen. Dat was van zeer korte duur. Toen Alva met een groot

CANTVALE
NOVVM AT
QVE INSIGNE TRAIECTEN
SIS DIOECSEOS, IN QVO NIHIL E
ORVM QVAE HACTENVS IN ALIIS

libris de fide cantantur, omnium est, pulcherrimo ordine dispositum, ita ut in his, quae hoc libro continentur, Oratorio nunquam opus sit futurum.

Collectum atque editum,

Iussu et auspicio Consulatus Delphensium.

DELPHIS Bataavorum, anno 1566.
tertio nonas Julias.

*Cantuale Novum:
een nieuw
liedboek met
geestelijke liederen
1566, gedrukt
door Harmen
Schinkel.*

leger Holland binnentrok, vertrok de prins naar zijn familie in Duitsland om daar de strijd tegen Spanje te organiseren. Ook vele prinsgezinden verlieten Delft. Mede op advies van de veertigraad, waar Arlewijns vader deel van uitmaakte, weigerde het stadsbestuur een Spaans garnizoen binnen de muren van haar stad. Ter versterking van de verdediging huurde zij troepen Engelse en Schotse soldaten in die ingekwartierd werden bij burgers. In 1572, toen ook Delft zich aansloot bij de opstand tegen Spanje, nam de stad ook uit Den Hoorn en 't Woudt gevluchte boerenfamilies met hun vee, koeien en schapen op en bracht ze onder in leegstaande kloosters. Over deze gebeurtenissen en de ontstane onrust zal zeker ook bij Arlewijn thuis gesproken zijn.

Naast de politieke besognes waren er ook zorgen van economische aard, veroorzaakt door enkele natuurrampen. De winter van 1565 was zeer streng geweest en werd gevolgd door een zeer hete en droge zomer met misoogsten en hongersnood tot gevolg. In het jaar 1566 stierven vele verzwakte mensen aan de pest. Hongersnood en pest werden in 1570 gevolgd door de grote overstro-

Impressie van spelende kinderen uit de tijd van Arlewyn (Collectie Tegelmuseum).

Prins Willem van Oranje, 1533-1584, stadhouder van Holland en Zeeland. Standbeeld door Auke Hettema in de tuin van het Prinsenhof (Foto: René van der Krogt).

ming die in de geschiedenis bekend staat als de Allerheiligenvloed. Het Hollandse platteland werd daarenboven geteisterd door plunderende geuzenbenden en rovende Spaanse soldaten ter compensatie van het lange uitblijven van hun soldij. In zijn dagboek beschreef prior Wouter Jacobsen uit het klooster Stein bij Gouda de verschrikkelijke toestand op het platteland nabij Delft: 'Bijna alle huizen op Den Hoorn nabij Sion zijn verbrand. Heel veel land staat onder water. Er kan niet meer gezaaid en geoogst worden. De pacht van die weilanden en het bouwland kan niet meer geïnd worden.' In de versterkte Hollandse steden als Delft was men veilig. Na de alteratie in 1572 gaf het Delftse stadsbestuur bevel tot afbraak van alle stenen gebouwen als kloosters, kastelen en buitenhuizen in het omliggende gebied. Dit gebeurde om de Spanjaarden geen gelegenheid te bieden zich hier te vestigen. Tijdens het beleg van Leiden in 1574 waren de Spaanse soldaten in Den Haag ingekwartierd. Van daar uit werden Rijswijk, Sion, Den Hoorn en Schipluiden bezet en werd Delft omsingeld. In Sion en op Den Hoorn werden toen door het Spaanse leger verschaningen aangelegd. Het leidde tot veel economische schade. Inkomsten bleven uit omdat de landerijen bezet waren of onder water stonden. Om de nood te lenigen deed het stadsbestuur sinds 1572 een beroep op haar ingezetenen bij te dragen aan de oorlogskosten, de zogeheten Gemeene Saecke.

De Spaanse veldbeer Valdez liet op Den Hoorn en in Sion schansen (versterkingen) aanleggen. De aanval op Delft mislukte echter (Foto: Gemeente-archief Leiden).

Kleine en grote giften kwamen binnen. Brouwer Adriaen van der Made storte 200 pond, overeenkomstig de donatie van alle andere bierbrouwers, en in 1574 nog eens 500 pond, een net zo hoog bedrag als was geschonken door de voorname Heer Otto van Egmond, die zijn kasteel de Kenenburg in Schipluiden had verlaten toen de Spaanse soldaten het dorp naderden. Volgens de intekenlijsten van de bijdragen aan het oorlogsfonds schonk Van der Made tussen 1572 en 1575 in totaal het aanzienlijke bedrag van 1600 pond.

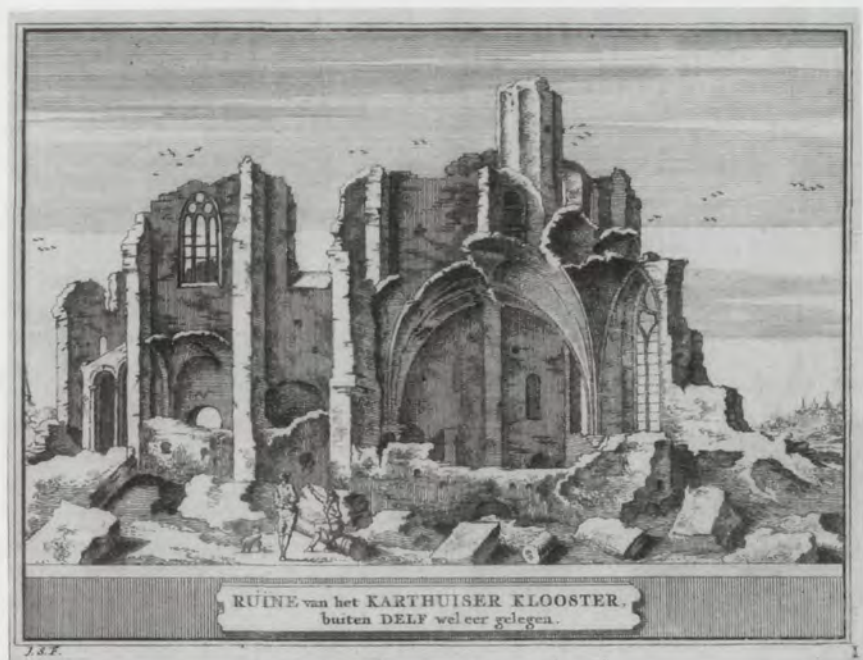
De inmiddels zestienjarige Arlewyn, wiens wereldbeeld en denken mede bepaald waren door de tijdsomstandigheden, had inmiddels de stad verlaten. In 1573 was hij door zijn vader naar Keulen gezonden om aldaar aan de universiteit filosofie te gaan studeren.

Inmiddels kwam in Delft de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst steeds meer onder druk te staan en won de gereformeerde kerk steeds meer terrein. Arlewyn daarentegen bevond zich in een bolwerk van het katholicisme.

Student in Keulen

Over Arlewijns studietijd in Keulen valt te lezen in *Historia Societas Jesu ad Rhenum Inferiorem*, een studie over het jezuïetenconvent, uitgegeven in 1764. De auteur Fredericus Reiffenberg schreef in loffelijke bewoordingen over Arlewinus Madius, de Latijnse benaming van Arlewin van der Made, die in het convict, een woongemeenschap die jezuïeten voor de studenten hadden ingericht, verbleef als filosofiestudent.

Zijn studie en verblijf bij de jezuïeten leidden tot diepgaande belangstelling voor de theologie: Arlewin voelde zich geroepen priester te worden. Toen hij zijn ouders daarvan per brief op de hoogte bracht, sommeerde zijn vader hem onmiddellijk naar Delft terug te keren. Hij wenste zijn enige zoon als opvolger van zijn brouwerij Het Dubbele Kruis met een goed huwelijk. Een bruid had hij al op het oog en een bruidschat van drieduizend goudstukken lag klaar. Maar de 20-jarige Arlewin bleef standvastig en verliet Keulen om in het noviciaat van het seminarie van de jezuïeten in Trier toe te treden. Dat was in 1577. Zijn vader, die vastbesloten was om zijn zoon te beletten een priesteropleiding te volgen, reisde daarop af naar deze West-Duitse stad. Zijn verzoek om in de herberg waar hij verbleef de kwestie uit te praten, bleef onbeantwoord. Derhalve ging Van der

RUÏNE van het KARTHUISER KLOOSTER.
buiten DELF wel eer gelegen.

Ook het Kartuiser klooster buiten Delft werd in 1573 gesloopt (Foto: GAD).

*In de brouwerij
werden de vaten
met de bierkit
gevuld.*

Made zelf naar het seminarie. Het werd een lang onderhoud, waarin hij zijn zoon ongehoorzaamheid aan het ouderlijk gezag verweet, met krachtige bewoordingen op hem inpraatte en grote druk uitoefende om samen naar Holland terug te keren. Alles tevergeefs: Arlewijn hield vast aan zijn roeping. Ten einde raad riep Van der Made de hulp in van het Trierse stadsbestuur en diende een aanklacht in tegen de jezuiten. Een soort deurwaarder werd ingeschakeld, maar de paters verleenden geen medewerking. In deze kwestie, zo luidde hun argument, kon alleen via kerkelijk recht en naar hun eigen privileges beslist worden. Daarop vertrok een gebroken Van der Made alleen terug naar Delft.

De banden met de afvallige zoon werden voorgoed doorgesneden met onterving van Arlewijn. Dat blijkt uit het testament dat Van der Made op 6 februari 1580 aan zijn ziekbed thuis liet opmaken toen hij het einde van zijn leven voelde naderen. De notaris Jan Jansz. Bom tekende in het bijzijn van Van der Mades echtente op dat hun enige zoon niets mocht erven, omdat hij tegen hun wil en zonder hun goedkeuring tot de religie van de jezuiten was overgegaan. Hij

en leyd begraven Adriaen Arlewijnsz. van der Made
starf anno 1580 den 20^{en} February en Machteld Adriaensdr.
in Adriaens hem sijn huys vt. starf 1597 den 30^{en} augustus
Beatrix Adriaensdr. - van der Made starf 30 October
1600

Op de zerk van het familiegraf stond het wapen van Van der Made aangegeven met deze tekst (Foto: GAD).

tekende daarbij aan 'heurluy der verstant ende redenen wel ende volcomelicken gebrukende' en 'Zij hebben gemaect heur luyder testament ende uysterste wille, bevelen eerst ende tevoren Godt almachtich haere sielen ende haer lichaemen de aerde daarvan die genomen ende geschapen is.'

Op 20 februari 1580, slechts veertien dagen na het bezoek van de notaris stierf de notabele brouwer en graanhandelaar Adriaen van der Made. Arlewijn, zijn enige zoon, was aan het sterfbed van zijn vader niet aanwezig.

Hoogleraar Arlewijn van der Made

Nadat Arlewijn zijn noviciaatsjaren had afgemaakt bij de jezuiten in Trier, verliet hij dit seminarie en ging theologie studeren in Mainz. Daarna werd hij in deze stad tot priester gewijd. Na enige jaren werd hij benoemd tot hoogleraar in de filosofie en wiskunde aan de universiteit van Würzburg. Uit die periode is weinig over hem bekend. Blijkens een antwoord op een door hem aan Petrus Canisius gerichte brief van november 1589 correspondeerde hij met deze befaamde jezuïet. Canisius schreef zijn antwoord, gedateerd 3 juni 1590, vanuit de Zwitserse stad Freiburg. Dit epistel met de aanhef 'Dierbaarste collega, de eeuwige vrede van Christus zij met ons ...enz.' staat afgedrukt in het boek *Beati Petri Canisui Epistolae en Acta* (deel 8 fol. 308, Freiburg 1923).

Na zijn beroeping in Würzburg volgde die aan de universiteit van Keulen. Het werd zijn eindbestemming. Een kwakkelende gezondheid - Alewijn had hernia - speelde hem parten. Arlewijn van der Made overleed op 21 september 1590. Hij was 33 jaar oud.

Bronnen en Literatuur

Archiefstukken GAD

Bijdragen Gemeene Saecke (1572-1576), Inv.nr. 1744

Officiënboek

Notarieel Archief G.A. Delft Notaris Jan Janszn. Bom (1580)

Boitet, R. *Beschryving der Stadt Delft, bebelzende een zeer naaukeurige en uitvoerige verbandeling van desselfs eerste oorsprong etc.* (Delft: Reinier Boitet, 1729).

Brouwer, A., en I. Vellekoop, *Spaans benauwd: strijdende Geuzen en Spanjaarden in het Maasmondgebied 1568-1575* (Vlaardingen: Brouvelle, 1984).

Dijk, J.H. van 'Bedreigd Delft.' *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde* 6e reeks, 6 (1928): 177-198.

Goudappel, C.D., e.a. (samenst.) *Genealogische historische encyclopedie van Delft* (Delft: Genealogische Vereniging Prometheus, 1984).

Oosterbaan, D.P. *De Oude Kerk te Delft gedurende de Middeleeuwen* (Den Haag: J.N. Voorhoeve, 1973).

Spaander, I.V.T., en R.A. Leeuw (red.), *De stad Delft: Cultuur en maatschappij tot 1572* (Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1979).

Spaander, I.V.T., en R.A. Leeuw (red.), *De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667* (Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1981).

Reiffenberg, Friedrich von. *Historia Societatis Jesu ad Rhenum inferiorem* (Keulen: F.W.J. Metternich, 1764).

Vloten, J. van, 'De Beeldstorm te Delft in April 1573.' in W. Mollen en J.G. de Hoop Schef-fer (red.), *Studiën en bijdragen op het gebied der historische theologie*, dl. III (Amsterdam: G.L. Funke, 1876): 185-189.

Wijbenga, D. *Delft: een verbaal van de stad en haar bewoners: deel II: Van 1572 tot het jaar 1700* (Rijswijk: Elmar, 1986).

**Zoekt u een betrouwbaar adres voor
advies over of de aanschaf van een computer
of aanverwante artikelen? kom dan eens langs!**

**Computershop Delft - Binnenwatersloot 34
Delft - 015-2136989 - www.computershopdelft.nl**

DOK, leen de wereld in Delft

DOK leent tegen een aantrekkelijk tarief allerlei boeken, muziek, films, kunstwerken en bladmuziek uit!

Onder het genot van een heerlijk kopje koffie kunt u een krant of tijdschrift lezen in ons leescafé!

DOK beheert de collectie van Delfia Batavorum. Te leen en in te zien bij DOK Centrum!

Laat u verrassen, ervaar DOK!

Abonnement Senior, 65+ voor DOK Bibliotheek 2009, € 28,00. Delftpaskorting € 7,00!

DOK Centrum
Vesteplein 100 - Delft

DOK Voorhof
M.Nijhofflaan 78 - Delft

DOK Tanthof
Sandinoweg 151 - Delft

Pieter Anthonisz. (van) Groenewegen (ca. 1600-1658)

Een Delftse Italianisant

H.L. Houtzager

Inleiding

'Het schijnt mij toe of die eeuw', zegt Houbraken, 'geen agtinge heeft gehad voor kunstenaars tenzij deselve Rome gezien hadden'.¹ Deze uitspraak slaat op de talrijke kunstenaars die in de zeventiende eeuw vanuit ons land naar Italië trokken om daar gedurende enige jaren te werken. Een aantal van deze kunstschilders, etsers en tekenaars, maar ook edelsmeden en beeldhouwers - zij het dat deze laatste twee groeperingen in de minderheid waren - verenigde zich in Rome onder de naam Bentvueghels. De stichtingsperiode van deze Nederlands en Vlaamse schildersvereniging ligt tussen 1620 en 1627. Waarschijnlijk kreeg deze aanvankelijk los-vaste groepering in het voorjaar van 1623 een meer permanente genootschapvorm met een bestuur, een verenigingsleven en niet te vergeten feestelijke inwijdingsrituelen voor diegene die als nieuweling in Rome arriveerde.

1. Portret van Pieter (van) Groenewegen, alias Leeuw (tweede van links), toegeschreven aan Jan van Bijlert, 1623-1624 (Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam, inv. M.B. 291).

In hun kunstuitingen beeldden de leden van de Bentvueghels antieke overblijfselen als ruïnes, sculpturen en andere kunstvoorwerpen die juist in die tijd sterk in de belangstelling kwamen, bij herhaling af. Maar ook het Italiaanse landschap rond Rome en het dagelijkse leven op de straten en pleinen van de Eeuwige Stad inspireerden deze Hollandse schilders.

Ondanks het feit dat Delft onder haar inwoners vele kunstschilders en leerlingen telde, zijn er maar enkelen die in die periode de grote reis naar Italië maakten. De bekendste van hen is Leonard Bramer (1595-1674) die van 1615 of 1616 tot en met 1624 in Rome verbleef. Veel minder bekend is de eveneens in Delft geboren kunstschilder Pieter Anthonisz. (van) Groenewegen van wie overigens geen genealogische gegevens bekend zijn.²

Het verblijf van Pieter (van) Groenewegen in Rome

De talloze kunstenaars die in de zeventiende eeuw voor langere of kortere tijd in Rome verbleven, waren meestal gehuisvest in de noordelijke wijken van de stad, te weten tussen de Piazza del Popolo, de Corso en de Spaanse Trappen. Ook de straten rondom de Via Condotti waren geliefd bij Hollandse en Vlaamse kunstenaars (afb. 2).

Eén van de eerste zaken die geregeld moesten worden als men zich als kunstenaar in Rome wilde vestigen, was het zich inschrijven in het bevolkingsregister

2. Porta del Popolo. Door deze poort kwamen reizigers uit het noorden de stad Rome binnen. (Tekening H.L. Houtzager).

3. Pieter (van) Groenewegen. *Landschap met gezicht op de Palatijnse heuvel en rechts een deel van het Forum Romanum te Rome* (Rijksmuseum Amsterdam inv. nr. 620 A1).

van de parochie waarin men onderdak gevonden had. Tot de oudste registers behoren die van de parochie van de St. Lorenzo in Lucina.³ Daar voor Italianen de vreemde achternamen van Hollanders moeilijk uit te spreken zijn, werden deze vaak weggelaten. Zo staan in de *Libro delle Anime della Parrocchia de San Lorenzo in Lucina* voor de jaren 1615 en 1616, de voornamen van drie 'fiamenghi pittori' (Nederlandse schilders) vermeld, te weten Leonardo, Pietro en Casparo. Leonardo is waarschijnlijk Leonard Bramer en Pietro is wellicht Pieter Anthonisz. (van) Groenewegen. Als dit zo is dan kan worden opgemaakt dat (Van) Groenewegen reeds in 1615 in Rome was en hetzelfde huis, *Bocca di Leone* (*Muil van de Leeuw*) geheten, bewoonde als Bramer.⁴ Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat beide Delftenaren gezamenlijk de reis naar Rome maakten.

In de groep van de Bentvueghels kreeg elk lid tijdens de inwijdingsplechtigheid een bijnaam toegekend, de zogenaamde 'bentnaam'. Deze naam verwijst vaak naar een karaktertrek of een opvallende eigenschap van de betreffende persoon. Pieter (van) Groenewegen kreeg de bijnaam Leeuw,⁵ die van Leonard Bramer luidt Nestelghat. Omstreeks 2006 zijn er twee tekeningen opgedoken in de Kunsthalle te Hamburg met acht Bentvueghels 'en profil' in ronde vensters afgebeeld met hun naam en Bentnaam erbij. Leonard Bramer staat als 'nestelghat' afgebeeld. Al veel langer is een reeks portretjes bekend in Museum Boijmans in Rotterdam van een aantal Bentvueghels. De reeks is tussen 1623 en 1624 vervaardigd en wordt toegeschreven aan Jan van Bijlert.⁶ Daaronder bevindt zich

4. Johannes Vermeer. *Staande Virginaalspeelster* (The National Gallery, London).

ook het portret van Pieter (van) Groenewegen (afb. 1).

In 1618 keerden (Van) Groenewegen en Bramer weer terug in Delft, waar Pieter zich op 30 maart 1626 liet inschrijven in het St. Lucasgilde als meester-schilder 'ende sal betaalen de somma van ses gulden (als sijnde een burger) dese ses gulden is betaelt' en Bramer in 1629.⁷ Op 2 augustus 1633 trouwde hij met Jannetje Jacobsdr. Ackersloot, die echter twee jaar later, op 19 juni 1635, overleed. (Van) Groenewegen huurde op 28 december 1633 het huis 'Het Gouden Hoofd' aan de westzijde van de Hippolytusbuurt bij de Vismarkt (hetzelfde huis dat Anthonie

van Leeuwenhoek in 1654 kocht). Bekend is dat (Van) Groenewegen er in 1635 nog woonde.⁸ Ook in 1643 woonde hij nog in Delft, maar veertien jaar later verhuisde hij naar Den Haag waar hij begin 1658 overleed.⁹

Het oeuvre

Voor zover thans bekend is het oeuvre van Pieter Anthonisz. (van) Groenewegen heden ten dage gering, terwijl in oude inventarissen zijn landschappen regelmatig voorkomen.¹⁰ De nalatenschap van Dr. Johan Hoogenhouck, die op 31 januari 1647 in Delft overleed, vermeldt 'een groot lantschap van Groenewegen, waerin een vrouwenpersonagie van Couwenberch'.¹¹ De boedelbeschrijving van brouwerij 'Het Conduyt' of 'De Drie Sonnen', nu Oosteinde 137-139, telde in 1649 twee landschappen van (Van) Groenewegen.¹² Ook in de in 1662 opgemaakte inboedel van Evert Dircksz. van Bleyswijck (de vader van de stadshistoricus Dirck van Bleyswijck en schrijver van *Beschryvinge der Stadt Delft*) komt onder de

5. Pieter (van) Groenewegen. *Landschap met bosschage en fortificatie op een heuvel* (Kunstbandel Hoogsteder & Hoogsteder).

vele schilderijen van Delftse meesters een schilderij van Pieter (van) Groenewegen voor.¹³

Het Rijksmuseum te Amsterdam bezit voor zover bekend als enige instelling in Nederland een schilderij van (Van) Groenewegen, namelijk een Romeins landschap met links de ruïnes op de Palatijnse heuvel en rechts een gedeelte van het Forum Romanum (afb. 3). De figuren op de voorgrond zijn wellicht geschilderd door Esaias van de Velde (circa 1590-1630), neef van de schilder Willem van de

Velde de Oude, die bekend is door de verschillende zeeslagen die hij vastlegde.¹⁴ Het was namelijk gebruikelijk dat een kunstenaar, gespecialiseerd in het schilderen van personen te hulp werd geroepen om figuren in een schilderij van een collega te schilderen.

Johannes Vermeer en Pieter (van) Groenewegen

Eén van de meest bekende werken van Johannes Vermeer (1632-1675) is *Staande Virginaalspeelster*, dat hij omstreeks 1672 schilderde (afb. 4). Tegen de achterwand van de kamer waarin het muziekinstrument met de speelster staat, hangen twee schilderijen waarvan een met een landschap. Ook de binnenzijde van het deksel van het virginaal is beschilderd en wel met hetzelfde landschap. Dit landschap vertoont grote overeenkomsten met een schilderij (paneel, 38 x 48 cm) van de hand van Pieter Anthonisz. (van) Groenewegen, dat in september 2000 in bezit was van de kunsthandel Hoogsteder & Hoogsteder in Den Haag. Op de linker zijde van het schilderij is een bosschage en rechts verheft zich op een heuvel een fortificatie. De tussenliggende ruimte is een vrij vlak terrein met verschillende figuurtjes gestoffeerd¹⁵ (afb. 5).

In opzet komt deze compositie sterk overeen met dat van (Van) Groenewegens Romeins landschap in het Rijksmuseum.

Samenvattend kunnen we zeggen dat hoewel (Van) Groenewegen een veel voorkomende naam was en is in het Delftse, er één (Van) Groenewegen is die als kunstschilder in het zeventiende-eeuwse Delft en Rome een zekere bekendheid genoot. Hoewel in oude inventarissen zijn landschappen regelmatig voorkomen is tegenwoordig een zeer beperkt oeuvre bekend, waarvan slechts één schilderij tot ons openbaar kunstbezit behoort.

Literatuur

- Bergvelt, E., e.a. (red.), *Schatten in Delft: burgers verzamelen, 1600-1750*. (Zwolle: Waanders, 2002).
- Bockwinkel, Lisette, *De waardering van Amsterdamse verzamelaars uit de eerste helft van de 18de eeuw voor de landschapsschilders van de eerste generatie Bentvuegels* (eindschrift Universiteit Utrecht, Kunstgeschiedenis, eindproject Renaissancestudies, 2007).
- Boitet, R. *Beschryving der Stadt Delft, bebelzende een zeer naaukeurige en uitvoerige verhandeling van desselfs eerste oorsprong etc.* (Delft: Reinier Boitet, 1729).
- Bredius, A., 'Het schildersregister van Jan Sysmus: stads-doktor van Amsterdam.' *Oud Holland* 8 (1890) 217-234 en 9 (1891) 137-150.
- Hoogewerff, G.J. 'Nederlandsche kunstenaars te Rome, 1600-1725, uittreksels uit de parochiale archieven.' *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome* 2e reeks 9 (1939): 91 e.v.

- Hoogewerff, G.J., *De Bentvueghels* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1952).
- Hoogsteder & Hoogsteder B.V., *The Hoogsteder Journal* (September 2000): 10-19.
- Houbraken, A., *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen*, dl. I. ('s-Gravenhage: J. Swart e.a., 1753).
- Houtzager, M.E., e.a. (samenst.), *Nederlandse 17e eeuwse Italianiserende landschap-schilders: 10 maart - 30 mei 1965, Centraal Museum Utrecht* (Utrecht: Centraal Museum, 1965): 88-89.
- Moes, E.W., 'Een merkwaardige verzameling teekeningen.' *Oud Holland* (1895): 182-193.
- Jansen, G., en G. Luijten, *Italianisanten en bamboccianten: bet italianiserend landschap en genre door Nederlandse kunstenaars uit de zeventiende eeuw* (Rotterdam: Museum Boymans van Beuningen, 1988): 62-66.
- Obreen, Fr.D.O., *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis, dl. I* (Rotterdam: Van Hengel & Eeltjes, 1877-1878)
- Renckens, B.J.A., 'Pieter Antonisz. van Groenewegen.' *Oud Holland* 8 (1890): 243-249.
- Veen, J. van der, 'De Delftse kunstmarkt in de tijd van Vermeer', in D. Haks en M.Ch. van der Sman (red.), *De Hollandse samenleving in de tijd van Vermeer* (Den Haag: Haags Historisch Museum, [1996]).
- Wiel, Kees van der, 'Oosteinde 137-139. Het Conduyt of De Drie Sonnen, een grote brouwerij met een schilderijencollectie', in Thera Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft: Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang, 1700-1800* (Hilversum: Verloren, 1987).

Noten

1. Houbraken 1753: 128.

2. Boitet 1729: 129 e.v.

De stamboom van de familie (Van) Groenewegen vermeldt slechts één Pieter, namelijk de zoon van Anthony Huygsz. (van) Groenewegen. Deze Anthony Huygsz. (van) Groenewegen was op 18 juni 1590 getrouwd met Anna Jansdr. Bugge. Over deze Anthony is niet meer bekend dan dat hij de zoon was van Huyg Jansz. (van) Groenewegen, schepen en veertigraad van Delft. Huyg, die gehuwd was met Elisabeth Harrewijn, was van 1563 tot 1566 en van 1569 tot en met 1572 één van de vier burgemeesteren van Delft.

3. De San Lorenzo in Lucina behoort tot de oudste kerken van Rome en is gebouwd op een plek waar in de oudheid een tempel van de godin Juno stond. De kerk wordt reeds vermeld in 366 en werd in het begin van de vierde eeuw vergroot onder de regering van paus Sixtus III. In 1606 werd de kerk door paus Paulus V Borghese aan de minderbroeders toegewezen. Hoogewerff 1939: 91 e.v.

4. Hoogewerff 1939: 91 e.v.

5. Hoogewerff 1939: 91 e.v.

6. Bockwinkel, 2007: 7.

7. Obreen 1877-1878: 22 en 25.

8. Bredius 1891: 143.

9. Renckens: 1960: 243.

10. Bredius 1891: 143.
11. Bredius 1890: 225.
Dr. Johan Hoogenhouck (1609-1647) was de zoon van Jacob Hoogenhouck en Catharina Adriaensdr. van der Made. Hij studeerde rechten in Leiden en promoveerde in 1633 te Bordeaux. Zie Bergvelt e.a. 2002: 157.
12. Van der Wiel 1987.
13. Van der Veen 1996: 131 en noot 33 op p. 135.
14. Renckens 1960: 243.
15. De ontdekking van de overeenkomst tussen de voorstelling op het schilderij *Berglandschap met reizigers* van de hand van (Van) Groenewegen en de schilderijen op het doek van de *Staande Virginaalspeelster* werd gedaan door dr. G.J.M. Weber, conservator Italiaanse schilderkunst van de Gemäldegalerie Alte Meister in Dresden. Zie Hoogsteder 2000: 10 e.v.

de Beslagen Bijbel onder dak!

Restauratie van
de beslagen bijbel
idee & uitvoering dakje
Jan Hoekstra

Raam 23 2611 LS Delft 015-21 43 493

Buitenplaatsen aan de Rotterdamseweg

Aart Struijk

In 1843 werd in uitspanning Huis ter Lucht een openbare veiling gehouden, waar de buitenplaats Pas Buiten te koop werd aangeboden. Het buiten was gelegen langs de Schie ten zuiden van Delft aan de Rotterdamseweg, in de voormalige gemeente Vrijenban. Enkele maanden eerder was eigenaar Cornelis Overgaauw Pennis, oud-burgemeester van Delft, op 78-jarige leeftijd overleden. Zijn erfgenamen ontfermden zich over zijn bezittingen en verkochten enkele panden en percelen, waaronder de buitenplaats. De Delftse koopman Hendrik Pieter Kleijn van Willigen was met 9.600 gulden de hoogstbiedende en werd de nieuwe eigenaar.

Delftse buitenplaatsen

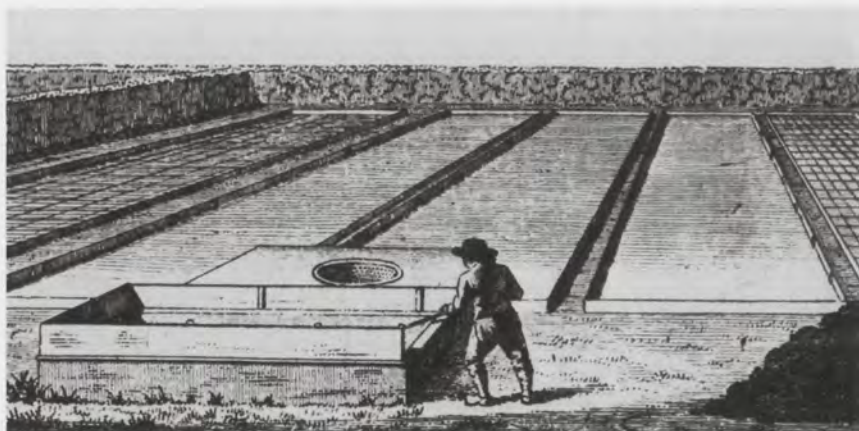
Een buitenplaats was het zomerverblijf voor rijke en welgestelde burgers, die onder de hoge bomen en in de weelderige tuinen wat ontspanning zochten. Meest-

Tekening van de Rotterdamseweg in de achttiende eeuw door H. Thier, gezien naar het noorden. Links op de foto zou een buitenplaats kunnen zijn, maar het is niet bekend om welk huis het zou gaan. (foto GAD).

al woonde er permanent een tuinman, die de parken en tuinen onderhield. De meeste eigenaren verbleven er slechts een deel van het jaar en woonden 's winters in hun huis in de stad. Sommige buitenplaatsen waren bescheiden van opzet, maar andere hadden een groot landhuis, koetshuizen, stallen, priëlen en gebouwen voor het personeel. Vaak legde men vijvers en singels aan om het geheel te verfraaien en te veraangemen. Buitenplaatsen waren een luxebezit, maar ook een statussymbool.

Ten noorden en westen van Delft waren enkele grote buitenplaatsen, zoals Sion, Altena, Pasgeld en Reineveld. Veel minder bekend is dat er tot aan het eind van de negentiende eeuw aan de Rotterdamseweg ook enkele buitenplaatsen waren, zoals Pas Buiten en Schielust. Iets zuidelijker lagen twee buitenplaatsen, die wat kleiner waren en lang niet zo riant, namelijk Lierzicht en het kleine Schiegevoegen. Verder zuidelijk tegenover de Hamwoning lag de Schouten Bogaard. De Rotterdamseweg was vanouds de belangrijkste verbindingsweg tussen Delft en Rotterdam. De weg loopt gedeeltelijk op meer dan honderd meter afstand evenwijdig aan de Schie. Vanaf de Overslag loopt de weg dicht langs het water. Voorzover bekend zijn er geen foto's van de buitenplaatsen bewaard gebleven. Wel is een enkele achttiende-eeuwse tekening bekend waarop een groot huis is te zien, maar het is niet duidelijk welke buitenplaats dat betreft.

Een aardewasser aan het werk op zijn aardewasserij (foto uit: De Plateelbakker of Delftsch Aardewerkmaaker, door Gerrit Paape).

Aardewasserijen

In 1742 waren er zeventien aardewasserijen Delft gevestigd, waarvan een groot aantal langs de Schie. Het is opmerkelijk dat juist bij die aardewasserijen enkele buitenplaatsen zijn ontstaan. De aardewasserijen waren aangelegd ten behoeve van de Delftse plateelbakkerijen.

De aardewassers reinigden en mengden de klei die werd gebruikt in de plateelbakkerijen. Om tot een goed kleimengsel te komen, gebruikte de aardewasser vier soorten aarde, waarvan enkele soorten zelfs uit Duitsland en België werden gehaald. De klei moest eerst gezuiverd en gezeefd worden en werd dan vermengd met water, waarna de aardetrapper met blote voeten de klei mengde met water. Wanneer de klei een bepaalde droogte had, werden er vierkante stukken van gesneden. Men vervoerde deze kleibrokken per schuit naar de plateelbakkerijen, die ze in voorraad hielden totdat ze konden worden gebruikt.

De buitenplaats Pas Buiten

Van alle buitenplaatsen aan de Rotterdamseweg was Pas Buiten de meest aanzienlijke. Dit buiten was gelegen op de plaats waar tegenwoordig De Porceleijne Fles is gevestigd. Het werd in 1843 in een verkoopakte omschreven als een zeer aangenaam gelegen buitenplaats langs de Schie. Vanaf de weg liep een brede oprijlaan met eiken- en iepenbomen naar het grote woonhuis met vele logeerkamers. Er was een ruime keuken, een provisiekamer, een kelder en een droogzolder. Alles was gestukadoord en zeer goed onderhouden. Rondom het huis was een smaakvol aangelegd plantsoen met wandelpaden tussen de heesters. Bij de vijver stonden enkele tuinbanken en een aantal stoelen, van waaruit men naar verschillende kanten aangename vergezichten had. Vanuit de theekoepel bij de

De Rotterdamseweg ten zuiden van Delft. Een detail van de kaart van Kruikius (1712). Op de kaart wordt aangegeven dat er tussen de weg en de Schie 't'ijnen en aerde-wassers' zijn. Aan de westzijde van de Schie staat de Galchmolen, met niet ver daar vandaan het Gerecht, met de galgen.

ingang had men een mooi uitzicht over de landerijen. Achter het huis stond een groot tuinmanshuis en een paar schuren. De tuinman verzorgde de boomgaard, de moestuin, de broeikassen en de verdere beplanting. Hij zorgde ook voor de hond en raapte dagelijks de eieren in het kippenhok, waar een haan en negen kippen liepen.

Een 'stuckge cooltbuijnlant'

Op de kaart van Kruikius (1712) wordt aangegeven dat er langs de Rotterdamseweg warmoestuinen en aardewasserijen waren. Het perceel waar Pas Buiten was gelegen, wordt in 1630 reeds genoemd als 'een stuckge cooltbuijnlant', waarmee een warmoestuin wordt bedoeld. Het land was destijds gekocht van het klooster Koningsveld, dat vele bezittingen had in de omgeving van Delft. In 1700 lag er aan het water een aardewasserij met een woonhuis. Het perceel was steeds in bezit van rijke plateelbakkers, zoals Zacharias Dextra en Hendrik van Hoorn. Opeenvolgende eigenaren kochten enkele naastgelegen percelen en maakten er een genoeglijk buitenverblijf van. Langs de Schie werd een boomgaard aangelegd, maar er was nog geen sprake van een luxueuze buitenplaats.

Jan Pennis sr., plateelbakker en eigenaar van De Porceleijne Schotel, werd in 1755 eigenaar van de kooltuin en de aardewasserij. Hij liet de tuin verder uitbreiden en er werd een schuithuis en een speelhuis gebouwd. Met een speelhuis werd meestal een theekepel bedoeld. In 1779 wordt voor het eerst melding gemaakt van de buitenplaats genaamd Pas Buijten, die in bezit was van Adriana, de oudste dochter van Jan Pennis. Zij was getrouwd met de wijnkoopman Simon Mesch. Uit de boedel van dit kinderloze echtpaar werd in 1792 de buitenplaats Pas Buiten verkocht aan hun neef Cornelis Overgaauw Pennis. Hij was tevens executeur van het testament van zijn tante.

Burgemeester Cornelis Overgaauw Pennis (1765-1843)

Cornelis Overgaauw Pennis was van 1824 tot 1840 burgemeester van Delft, lid van de gemeenteraad van Delft, regent van het Meisjeshuis in Delft en havenmeester van Delfshaven. Zijn vader, Anthonij Pennis, was plateelbakker in De Twee Scheepjes en tevens kapitein der schutterij. Cornelis heeft de achternaam van zijn moeder Rachel Overgaauw toegevoegd aan zijn familienaam en voerde dus een dubbele naam. Na zijn dood in 1843 is Pas Buiten verkocht aan de koopman Kleijn van Willigen. In 1868 werd de buitenplaats feitelijk opgeheven, omdat de nieuwe eigenaren er een cementfabriek bouwden. Zo was de zeventiende-eeuwse kooltuin veranderd in een fabrieksterrein.

De Porceleijne Fles

François Gerard Waller, directeur van de Nederlandse Gist & Spiritusfabriek, kocht in 1910 de voormalige buitenplaats Pas Buiten met het bijbehorende terrein van de Nederlandse Cementsteenfabriek. Hij deed dat namens de aardewerkfabriek De Porceleijne Fles, die door ruimtegebrek aan het Oosteinde op zoek was naar een grotere locatie buiten de stad. Enkele jaren eerder was het naastgelegen terrein van de voormalige buitenplaats Lierzicht gekocht. Op dit

terrein verrezen vanaf het begin van de twintigste eeuw de fabriekshallen van De Porceleijne Fles.

De buitenplaats Lierzicht, later Java Rust genaamd

De buitenplaats Lierzicht lag direct ten zuiden van Pas Buiten. In de achttiende eeuw was dit buiten in bezit van welgestelde Delftse families, zoals Spanjersberg en Van Assendelft. Omstreeks 1830 behoorde het toe aan de Delftse plateelbakker Jacobus van Putten. De naam werd in die tijd om onbekende reden gewijzigd in Java Rust. Toen het in 1872 werd verkocht, werd een beschrijving gegeven van het buitenverblijf. Aan de Schie stond een woonhuis met een koetshuis en paardenstal. In de tuin waren trek- en druivenkassen en verder waren er een fazanterie en een eendenhok. Aan de weg had men vanuit een theekoepel een wijds uitzicht over de landerijen.

Op deze luchtfoto van De Porceleijne Fles van omstreeks 1925 zijn de fabriekshallen te zien, met aan de weg de theekoepel die destijds behoorde bij de buitenplaats Lierzicht. (foto KLM Aerocarto).

Het buitenverblijf als fabrieksterrein

In 1887 kwam het complex in handen van Jan Gerard Perk, een Delftse koopman en stoomgrutter. De nieuwe eigenaar kocht de buitenplaats niet om er een rustig bestaan te leiden, maar hij vestigde er een meelfabriek. Op het erf werd een fabrieksgebouw gebouwd met een stoommachine. Voorts kwamen er een pakhuis en een ketelhuis met bijbehorende schoorsteen.

Na de dood van Perk in 1899 richtten zijn weduwe en zijn twee zoons de NV Delftsche Stoommeelfabriek op. De beide zoons werden directeur en breidden het bedrijf van hun vader verder uit. Zij lieten enkele nieuwe fabriekshallen en een aantal arbeiderswoningen bouwen. Het woonhuis van de voormalige buitenplaats werd in ere gehouden en de koepel aan de weg bleef lang behouden. Het bedrijf was inmiddels omgedoopt in de Stoom, Grut & Meelfabriek De Blauwe Ster. In 1906 kocht directeur Mauser van De Porceleijne Fles het fabriekscomplex aan de Rotterdamseweg van de familie Perk. Het terrein werd heringericht met fabriekshallen van de aardewerkfabriek.

De buitenplaats Schielust, later Schieleven genaamd

De buitenplaats Schielust lag juist ten noorden van de Wipmolenwetering. Via deze vaart werd het water van de Wippolder afgevoerd naar de Schie. Omstreeks 1650 is al sprake van een huis met een grote tuin en een aardewasserij langs de Schie.

Een der oudst bekende eigenaren van Schielust was Dirck van Kessel van plateelbakkerij De Romeyn. Hij kocht het buiten niet alleen omdat er een aardewasserij bij behoorde, maar wellicht ook vanwege het gerieflijke huis, de tuin en de hoge bomen. Na hem was plateelbakker Christiaan Cruijck eigenaar van het buiten. Omstreeks 1700 werd het naastgelegen perceel toegevoegd aan het buitenverblijf en kreeg het de naam Schielust. Vanaf die tijd is er ook sprake van de aanwezigheid van een speelhuis, waar de eigenaren zich konden vermaken. Langs de Schie stond een woonhuis en aan de weg was een theekoepel gebouwd. Er was een tuinmanshuis, een schuur, een boomgaard, een rijke moestuin, een vijver en een stuk grond dat was bestemd voor vermaak.

Geliefd bij plateelbakkers en burgemeesters

De buitenplaats Schielust was bijzonder geliefd bij de notabelen van Delft. Vooraanstaande families als Van Bleijswijck, maar ook diverse plateelbakkers hebben het in bezit gehad. Vanaf 1720 was het buiten lange tijd eigendom van Roelof Baaft, die het verfraaide door er iepen te planten. Aan de wegzijde sloot hij het buitenverblijf af met een hek.

In 1766 werd burgemeester Franco Paauw eigenaar van de buitenplaats. Hij betaalde 3.200 gulden contant en dat was aanzienlijk meer dan bij de vorige overdrachten. Hij had het tot zijn dood in bezit. In die tijd is de naam gewijzigd in Schieleven. Het speelhuis werd niet meer genoemd, maar er werd wel een schuithuis gebouwd. Na de Franse tijd was Gerard van Rooijen, lid van de ge-

meenteraad van Delft, lange tijd eigenaar van het buitenverblijf. Hij breidde het verder uit en voegde enkele naastgelegen percelen toe.

Schieleven wordt afgebroken

In 1839 werd Schieleven verkocht aan het Delftse raadslid Willem Hendrik van de Mandele. De aardewasserij deed nog steeds dienst en werd in die jaren Vredebest genoemd. Bijna twintig jaar later werd Schieleven opgeheven en verdeelden de erfgenamen de bezittingen. In 1857 boden zij de buitenplaats, die nog bestond uit een woonhuis, theekoepel, de tuinmanswoning met schuren, een grote tuin en een boomgaard met bossages, te koop aan. Er bleek echter geen koper te zijn, zodat dochter Cornelia van de Mandele het perceel zelf kocht. Enkele jaren later waren alle opstallen voor het merendeel gesloopt en was er sprake van het 'gewezene buitenverblijf Schieleven'.

De buitenplaats Schiegenoegen

Omstreeks 1700 lag ten zuiden van de Wipmolenwetering een stuk grond met boerderij, een hooiberg, een boomgaard en een tuin. Ook hier was aan de Schie een aardewasserij, genaamd De Verkeerde Wereld, gevestigd. De aardewasserij en de houten wasbakken behoorden blijkbaar bij het buitenverblijf, want het complex werd steeds als een geheel verkocht. Uit verkoopakten blijkt dat de kopers meestal plateelbakkers waren, die dan tevens eigenaar werden van de aardewasserij. Over het buitenplaatsje is niet zo heel veel bekend. Het wordt pas in de negentiende eeuw Schiegenoegen genoemd en was waarschijnlijk geen luxueus buitenverblijf, maar hoogstens een riant woonhuis met een tuin en een boomgaard. In 1698 kocht Arie Klapwijk het huis, de boomgaard en de aardewasserij van de erfgenamen van Claas Spanjersberg. In 1747 kwam het in bezit van Adriaan van der Does, plateelbakker in De Drie Klocken aan de Geer. Na zijn dood kwam het als erfenis in handen van Wilhem van de Does. Hij was lange tijd eigenaar van de aardewasserij. In 1784 verkocht hij het perceel aan Abraham van der Ceel, eigenaar van De Porceleyne Lampetkan. In de negentiende eeuw was er eigenlijk geen sprake meer van een buitenverblijf. Tegenwoordig is het gebied in gebruik als industrieterrein.

De Schouten Bogaard

Tegenover de Hamwoning aan de Rotterdamseweg lag de Schouten Bogaard. Het perceel dankt zijn naam wellicht aan het Gerecht met de galg, dat sinds oude tijden aan de overkant van de Schie was gelegen. De Schouten Bogaard liep door tot aan de Oudelaanmolensloot en bestond uit vier percelen. Het grootste deel van het complex was eigenlijk geen echte buitenplaats, maar lange tijd voornamelijk in gebruik als warmoesland, kooltuin en akkerland. Het bijzondere was dat een deel van het land 'vrij patrimoniaal en allodiaal poortland'¹ was. Van de

oudst bekende eigenaar, Cornelis Willemszoon van Thuijl van Bulckesteijn, is niet veel bekend. Wellicht stamt hij af van het geslacht Van Thuijl uit de Betuwe, die het kasteel Bulckesteijn in bezit had.

Een herberg met een tapvergunning

Claas den Ouden was vanaf 1670 eigenaar van de drie zuidelijke percelen die deel uitmaakten van de Schouten Bogaard. Na zijn dood werd het land verdeeld onder zijn kinderen, die het land in de loop der tijd verkochten. Sindsdien wisselde het verscheidene malen van eigenaar.

Op het noordelijke perceel van de Schouten Bogaard was een oprijlaan die naar een stenen huis bij de Schie leidde. De rest van de grond tot aan de weg was in gebruik als warmoestuin. Omstreeks 1670 was Crijn van Dijck eigenaar van het stenen huis met het bijbehorende tuinland. Zijn enige dochter Keuntje was erfgename en betrok met haar man Jacob Steenhuijsen 'de wooningh en plaets vanouds genaemd Schouten Boogaert'. Zij vroegen in 1695 een tapvergunning aan, zodat het meer leek op een herberg dan op een buitenverblijf. Hun dochter Annetje Steenhuijsen erfde op haar beurt het huis en de herberg, inclusief een schuur en een kaatsbaan. Ook de aanwezigheid van een kaatsbaan geeft aan dat de buitenplaats niet was bedoeld als privé-bezit, maar dat het wellicht een uitspanning was.

De aardewasserij Werklust

Het noordelijke perceel, waar de herberg stond, werd in 1809 verkocht aan Johannes van der Wolk, een tegelbakker uit Rotterdam, die het in gebruik nam als tegelbakkerij en langs de Schie een aardewasserij, Werklust genaamd, inrichtte. Hij was ook korte tijd eigenaar van verfmolen Zeldenrust aan de Nieuwe Langendijk. In 1841 verkocht hij het perceel aan de Delftse advocaat Jacobus Egbertus van de Mandele, lid van de Delftse gemeenteraad en van de Provinciale Staten, en eigenaar van tegelbakkerij De Roos aan het Noordeinde, op de hoek van de Dirklangenstraat.

Vanaf 1872 was Werklust als warmoesland achtereenvolgens in bezit van de families Overvoorde, Van der Stap en Van der Gaag. In 1901 werd Werklust voor 25.000 gulden verkocht aan de NV Lijm & Gelatinefabriek Delft, die in 1885 was gebouwd op de zuidelijk gelegen percelen van de voormalige Schouten Bogaard. De fabriek had uitbreidingsplannen, zodat Werklust en alle verder opstallen werden afgebroken om plaats te maken voor nieuwe fabriekshallen.

De NV Lijm & Gelatinefabriek Delft

In 1885 kocht de fabrikant Adriaan Christiaan de Graaf de drie zuidelijke percelen van de voormalige Schouten Bogaard aan de Rotterdamseweg. Hij vroeg bij de gemeente Vrijenban een vergunning om een fabriek te bouwen voor de verwerking van beenderen. Enkele veehouders en ondernemers, die verderop woonden aan de weg, hadden grote bezwaren tegen de komst van de fabriek. Die zou een verpestende stank verspreiden en vuiligheid op het water lozen, zodat hun dieren het water niet meer konden drinken. Ook het bestuur van de

Een doorkijkje in de Lijmfabriek in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Men produceerde lijm en gelatine uit beenderen; de restproducten waren bestemd voor de diervoederindustrie (foto GAD).

Zuidpolder van Delfgauw vreesde een ondraaglijke stank van het afgekookte vuil indien het in de Schie zou worden geloosd.

De Graaf wees de bezwaren van de hand, aangezien de 'walgelijke dampen' door een schoorsteen van dertig meter hoog werden afgevoerd, terwijl het vuile water werd verzameld om als meststof te worden verkocht. De gemeente weigerde in eerste instantie om de vergunning af te geven, waarop De Graaf met succes bij de Kroon in hoger beroep ging. In 1886 kreeg hij alsnog toestemming voor de bouw van de fabriek, mits hij de nodige maatregelen zou nemen om de te verwachten overlast tegen te gaan. Zo werd een groot deel van het perceel ingericht als fabrieksterrein en kwam er een einde aan het bestaan van de Schouten Bogaard.

Van een landelijk uitzicht naar hightech kennis-industrie

Vanaf het eind van de zeventiende eeuw zijn dus bij enkele aardewasserijen langs de Schie buitenverblijven ontstaan, die voor Delftse plaatelbakkers en rijke

Een luchtfoto van de Rotterdamseweg gezien naar het noorden omstreeks 1925. Centraal is de Lijm & Gelatinefabriek te zien, die is gebouwd op het gebied van de voormalige Schouten Bogaard. Onderaan de foto waren enkele tuinderijen. Tegenover de Lijmfabriek staat de Hammenwoning (rechts). In de weilanden ten oosten van de weg was er nauwelijks bebouwing. Tegenwoordig behoort dit gebied aan de Technische Universiteit Delft. (foto GAD / KLM Aerocarto).

families als tweede huis dienden. De meeste van deze niet extreem luxueuze verblijven moesten aan het eind van de negentiende eeuw plaats maken voor industriële bedrijvigheid. De aardewasserijen verdwenen toen de aardewerkindustrie een grote teruggang doormaakte en vele plateelbakkerijen hun deuren moesten sluiten.

Aan de eens zo landelijke Rotterdamseweg zijn geleidelijk ook de warmoestuinten en boerenbedrijven verdwenen. Ervoor in de plaats kwamen kleine fabriekjes en bedrijven, waarvan sommigen uitgroeiden tot middelgrote industrieën. Een van die fabrieken, de Lijm & Gelatinefabriek, is inmiddels gesloten, maar het terrein en enkele gebouwen zijn aangemerkt als industrieel erfgoed en kregen inmiddels een bestemming voor culturele doeleneinden en voor het houden van manifestaties.

In de jaren vijftig van de twintigste eeuw kreeg de Technische Hogeschool Delft van de provincie Zuid-Holland de gehele Zuidpolder toegewezen voor uitbreiding van de universiteit. Sindsdien zijn er vele faculteitsgebouwen en instituten

verrezen, ten behoeve van het snel toenemende aantal technische studenten. Van de aangename vergezichten en het uitzicht over de landerijen, waarvan in de negentiende-eeuwse akten nog sprake was, is tegenwoordig niet veel meer over.

Noot

1. Met patrimoniaal wordt bedoeld dat de grond behoorde 'tot het vaderlijk erfdeel', dat het via de vaderlijke lijn wordt vererfd. Met poortland wordt bedoeld het land dat buiten het stadsgebied lag, maar dat wel onder het stadsrecht viel. Allodiale grond is erf-vrij, niet leenroerig en vrij van leencijns. Dat wil zeggen dat men absoluut eigenaar was van de grond, en dat zelfs de koning of graaf geen rechten meer kon laten gelden. Allodiale stukken grond werden vaak door de vorst aan een trouwe vazal geschonken wegens bewezen diensten.

Bronnen

Gemeentearchief Delft: archiefnummer 174, archief De Porcelijne Fles.

Kaldenbach, Kees. *Hoe produceerde men Delfts blauw (faience, 'Delfts porselein') in de werkplaatsen van de plateelbakkerijen?* 2002 (laatste update 22 april 2007) (beschikbaar op het www, <http://www.xs4all.nl/~kalden/dblue/delftblue-workshopNL.htm>).

Hoekstra-Klein, Wik. *Geschiedenis van de Delftse Plateelbakkerijen*. Delft: Projectgroep Delfts Aardewerk [v/a 2007], 1999-...

VAN DER DUSSEN

RESTAURANT LOUNGE

Bagijnhof 118
2611 AS Delft
telefoon 015 2147212
fax 015 2159137
info@restaurantvanderdussen.nl
www.restaurantvanderdussen.nl

Delft en de landbouwkoloniën

Wil Schackmann

De gehele negentiende eeuw zendt Delft verarmde gezinnen, weeskinderen en bedelaars naar de landbouwkoloniën in Drenthe en Noord-Overijssel. Hier is men ze kwijt en daar kunnen ze leren om met hard werken de eigen kost te verdienen. Soms werkt het, soms niet.

Een overzicht van de beginperiode: opvallend veel Delftenaren die per kerende post weer terugkomen, iemand die jaren moet zeuren om zijn vrijlating, een wees die op de 'agterbillen' wordt 'gehouden', mensen die 'bezoopen naar haaren kolloniën kwamen' en enkele geslachten die werkelijk worden 'opgebeurd' uit hun armoede.

Het is pure armoede in het Koninkrijk der Nederlanden anno 1818. In sommige steden kan de helft van de bevolking niet zelf in haar onderhoud voorzien. De beter gesitueerden moeten de kassen van diaconieën en parochies spekken om de armen door regelmatige soepbedelingen in leven te houden. En dan nog worden ze op straat of aan de deur onophoudelijk lastig gevallen met de vraag om een aalmoes of om een betaald karweitje. En... honger en armoede leiden ook tot een toename van de kleine criminaliteit, er wordt wel eens een dienstmeid de gevulde boodschappentas uit handen gerukt.

Op het platteland is de toestand soms zelfs angstaanjagend. Wie een beetje afgelegen woont, kan het overkomen dat er na zonsondergang op de deur gebonsd wordt. Buiten staat een onguur groepje mannen, vrouwen en kinderen, die voedsel, geld en/of onderdak voor de nacht in de schuur verlangen. Als je aarzelt, dreigen ze met brandstichting, de meeste boeren zwichten dan. Kortom, er moet wat gebeuren.

Op 1 april 1818 wordt de Maatschappij van Weldadigheid opgericht. Het bestuur wordt gevormd door twaalf vooraanstaande Nederlanders met aan het hoofd de voor het leven benoemde voorzitter prins Frederik, de jongste zoon van koning Willem I. Zij vragen de burgers die zich dat kunnen veroorloven om een stuiver per week opzij te leggen. Van dat geld kan land gekocht worden in de nog onontgonnen gedeelten van ons land waar een nederzetting voor armen gesticht kan

Prins Frederik, jongste zoon van koning Willem I ('Orde van Vrijmetselaren/Cultureel Maçonniek Centrum 'Prins Frederik', Den Haag).

Op 1 april 1818 wordt de Maatschappij van Weldadigheid gesticht door generaal Johannes van den Bosch met steun van koning Willem I. Doel was 'behoeftigen' de mogelijkheid te bieden met het werk van hun eigen handen een bestaan te vinden. In de omgeving van Vledder en Steenwijk werden zo'n vierhonderd kleine hoesjes gesticht met een lapje land. Na enkele jaren werden ze administratief samengevoegd tot drie koloniën:

- 1818 Frederiksoord, aanvankelijk 'proefkolonie', in 1819 uitgebreid en aangeduid als kolonie 1
- 1820 Willemsoord, of kolonie 3
- 1821 Wilhelminaoord, of kolonie 2.

Deze drie stonden bekend als 'vrije koloniën'.

Van 1822 tot 1824 worden er vier gestichten gebouwd:

- 1822 Ommerschans, een grootschalig complex met slaapzalen voor de opvang van bedelaars die er te werk werden gesteld
- 1823 Veenhuizen 1, een grootschalig carré-vormig complex voor de opvang van weeskinderen
- 1824 Veenhuizen 2, een soortgelijk tweede complex voor bedelaars
- 1824 Veenhuizen 3 een tweede complex voor weeskinderen.

Daarnaast was er op de wallen van de Ommerschans een strafkolonie en in Wateren het Instituut voor Landbouwkundige Opvoeding.

Ommerschans en Veenhuizen waren 'onvrije koloniën'. In het geval van bedelaars of gestrafte kolonisten sprak men ook wel van strafkolonie. Voor deze koloniën was extra bewakingspersoneel noodzakelijk dat ter plekke gehuisvest werd. Vaak waren dit oud-militairen met hun gezin. Ook 'arbeidershuisgezinnen' die men geen eigen lapje grond in de vrije kolonie (meer) toevertrouwde, werden in Veenhuizen te werk gesteld en kregen daar ook woonruimte.

worden. Het is de eerste 'Open het Dorp'-actie in ons land ooit en het wordt een geweldig succes. Na drie maanden zijn er 14.000 contribuanten.

En 376 daarvan komen uit Delft. Het stadsbestuur richt de 'subcommissie van weldadigheid Delft' op en behoort midden juli tot de eerste zeven plaatsen in ons land die dat doen. Uiteindelijk zullen er over het hele land ruim 700 (!!) van zulke plaatselijke commissies bestaan.

De Delftse subcommissie is helemaal samengesteld overeenkomstig de wensen van de Maatschappij. Er zijn 'twee leden van het stedelijk bestuur', te weten dr. M.J. Macquelin en A.C. Noodt, 'twee geestelijken van onderscheidene gezindheden', te weten de hervormde predikant J.C. Fabius en de r.-k. pastoor P.J. Wenekes, en 'twee van de aanzienlijkste inwoners der stad', te weten J.G. Vorstman en G. de Gendt. Omdat Delft een garnizoensplaats is, moet er ook 'een militairen generaal of ander officier van minder rang' in en die heeft men gevonden in de persoon van de plaatselijk commandant luitenant-kolonel J.A. Warnier.

Pieter Corneliszn. Dijkshoorn

Aan de gemaakte drukkosten te zien gaat de subcommissie voortvarend te werk. Het enige dat niet lukt, is het vinden van een kolonistengezin voor de eerste kolonie, Frederiksoord. Die gaat eind oktober 1818 als proefkolonie van start met 52 gezinnen uit het hele land. Maar op 13 oktober schrijft de subcommissie Delft: 'Tot noch toe mislukken alle onze pogingen tot het vinden van een geschikt huisgezin om naar de nieuwe colonie te worden overgebracht'. De gezinnen die wel willen, zijn niet 'braaf' genoeg en de gezinnen die netjes en arbeidzaam zijn, willen niet naar het verre Drenthe. De subcommissie belooft door te blijven zoeken.

Het vermag het enthousiasme in Delft niet te drukken. Als in januari 1819 de Maatschappij van Weldadigheid een eigen maandblad uitgeeft waarin verslag wordt gedaan van haar werkzaamheden en van de ontwikkelingen op de proefkolonie, staat er een hele rij Delftenaren op de abonneelijst, zoals P. Achtienvoven, J. van der Chijs, Hendrik Ilcken, P. Overvoorde, A.J. van Peysoort, M. Roelofswaert.

Na een half jaar komt er op de proefkolonie een plek vrij. Van een Amsterdamse kolonist wordt geconstateerd dat hij 'swaar gebroken' is en 'zelfs aan een kant geheel lam' en met zijn eega is ook iets mis: 'Zijne vrouw houd veel van een glaasje Schiedammer'. April 1819 wordt besloten het gezin weg te sturen en 'aan Delft tevens te schrijven, dat, door de vacature van Rigagneau, thans plaats is voor een Delftsch huisgezin'.

Delft doet per kerende post een voordracht, verzoekt een 'favorabel antwoord' daarop en krijgt dat. 'Besloten de subkommissie te Delft aanteschrijven, dat hun aanbevolen kolonist naar Frederiksoord kan worden opgezonden,' meldt het besluitenlijstje van de Maatschappij. Pieter Corneliszn. Dijkshoorn, 49 jaar, echtgenote Trijntje Dirksdr. van der Eijk, 35 jaar, en hun kinderen Dirk van twaalf jaar, Cornelia van acht en Neeltje van zeven verlaten zaterdagochtend 29 mei Delft. Van de subcommissie krijgen ze 21 gulden mee om de reis en verteringen onderweg te betalen. Zoals bijna alle kolonisten reizen ze over Amsterdam. Zaterdagavond 29 mei nemen ze het beurtschip dat de geregelde, nachtelijke verbinding onderhoudt met het aan de andere kant van de Zuiderzee gelegen Blokzijl.

Daar stappen ze over op een platbodem die hen door het Steenwijker Diep voert. Als ze geluk hebben, staat er op twee uur van Blokzijl, bij de ondiepte van Muggenbeet, genoeg water. Anders moeten ze even uitstappen om de boot lichter te maken. Ze worden door de subcommissie Steenwijk van voedsel en slaapgelegenheid voorzien en de volgende dag is het nog twee uur op een ossewagen over een ongelijk zandpad voor ze maandag 31 mei 1819 hun nieuwe woonplaats bereiken.

Waschtobbe

Ze betrekken een hoeve in het midden van de kolonie die eerst nummer 16 heeft en na een omnummering nummer 30. Een eenvoudige hoeve, onder van

steen en boven bedekt met riet, met een houten schuur ertegenaan gebouwd. Degelijk, het zal voor de Dijkshoorns ongetwijfeld een verbetering zijn geweest ten opzichte van hun vorige huisvesting.

Als je het huisje aan de zijkant binnenkomt sta je meteen in het enige vertrek. Een kamer van viereneenhalf meter in het vierkant die 'de haard' genoemd wordt omdat er een open stookplaats in is. Daarboven kun je ook een pan met eten hangen, dus een hedendaagse makelaar zou zeggen 'een éenkamerwoning met open keuken'. Bij dit eerste type huisjes zijn de bedsteden op de zolder. Het nagebouwde huisje bij museum De Koloniehof is van een later type met bedsteden die grenzen aan de woonkamer.

Het huisje is helemaal voor ze ingericht. Er staat een tafel met zeven stoelen en een kast. Er is een doofpot voor nasmeulende stukken turf en een lamp en voor dames met koude voeten zijn er stoven.

Er is eenvoudig kookgerei met ondermeer een sauspannetje en er zijn een waterketel, borden, bestek en 'theegoed'. Het idee erachter is dat als mensen nette spulletjes hebben ze automatisch ook nette burgers zullen worden. Zo zijn er ook attributen voor een activiteit die bij de hogere standen inmiddels dan wel ingeburgerd mag zijn, maar die bij de lagere standen doorgaans een zeldzaamheid is: '1 waschtobbe, 1 zeepbak en 2 handdoeken'. En er zijn werktuigen. Zoals een groot en klein spinnewiel en verder ondermeer '2 kantschoppen, 1 hark, 1 mestvork, 1 kruiwagen, 1 hak, 1 schoffel, 1 bijl en 1 zeis'. Want er moet vanaf de eerste dag worden aangepakt. Mannen en oudere jongens verrichten landarbeid, vrouwen en kinderen spinnen wol en vlas.

In eerste instantie is de bedoeling dat de resultaten van dat spinwerk in den lande verkocht worden. Begunstigers van de Maatschappij kunnen bestellingen plaatsen, maar de animo blijkt niet bijster groot zodat daarna de wol en het vlas worden verwerkt tot kledingstukken voor kolonisten. Alle kolonisten lopen namelijk in blauwe, uniforme kleding. Dat is ook weer vanuit de gedachte dat mensen vanzelf netjes en spaarzaam worden als ze nette kleding hebben. Maar

Koloniale kleding voor mannen (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

Koloniale kleding voor vrouwen en kinderen (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

een vrouw uit de omgeving van de kolonie, uit Ruinen.

Van zijn drie kinderen zal er eentje op de kolonie blijven. De jongste dochter trouwt met een kolonist en neemt dan haar vader tot zijn dood in huis. Zelf zal zij ook nooit meer uit Frederiksoord weggaan en daar in 1891 overlijden.

Vijf Delftse wezen

Midden 1820 meldt het brievenboek van de Maatschappij een schrijven van 'den Heer Kastelijn' die wordt omschreven als 'president regent van het weeshuis te Delft'. Daarmee wordt het Weeshuis der Gereformeerden bedoeld, gevestigd in het voormalige Sint Barbaraklooster aan de Oude Delft. Kastelijn wil weten of het mogelijk is enkele van zijn oudere pupillen tot aan hun 21ste in de kolonie onder te brengen. De landelijke leiding weet geen antwoord en vraagt advies aan hun man ter plekke.

Dat is Johannes van den Bosch, de bedenker van het systeem van kolonisatie

er is nog een motief: 'De desertie wordt door eene herkenbare soort van kleding moeilijk gemaakt'.

In het begin wordt de kleding vervaardigd bij de 'armeninrigting' in Den Haag en zijn er klachten dat de mouwen niet altijd op de goede plek aan het lijfje zijn bevestigd, maar op de voor propaganda gemaakte plaatjes (zie illustraties) ziet de koloniale kleding er florisant uit.

Qua werkresultaten doet Pieter Dijkshoorn het niet slecht. Bij de eerste beoordeling wordt hij gerekend tot de 'ordinaire' gezinnen, waarmee bedoeld wordt 'gemiddeld'. Hij ontvangt bij die gelegenheid een koperen medaille. Zijn privé-leven verloopt minder rooskleurig. Februari 1820 verliest hij, voor de tweede keer in zijn leven, een echtgenote in de kraam. Men gaat op zoek naar een huishoudster voor hem, maar in juni van dat jaar krijgt hij een erfenis en deelt hij mee dat zelf wel te regelen. Later zal hij hertrouwen met

Johannes van den Bosch (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

en de motor achter het succes. Net veertig jaar, van eenvoudige komaf en opgeklimmen tot generaal-majoor, een charmeur die mensen weet te 'betoveren', volgens zijn tegenstanders te 'begoochelen', maar vooral een doener, een werwelwind. Op de omslag van zijn brieven staat meestal 'cito cito', wat betekent dat ze 'met de grootste spoed' bezorgd moeten worden, zijn lijfspreuk is: 'Ik ben nimmer besluiteloos ik en draal nog minder'.

Hij heeft in het voorjaar van 1820 al een volgende kolonie gesticht, Willemsoord, in de provincie Overijssel. Vandaar schrijft hij, 'advyseerende de kinderen van Delft ter indeeling overtienemen'. Het 'indelen' van mensen bij koloniale gezinnen is vanaf het begin niet alleen een middel om extra geld binnen te krijgen, maar ook de manier om op elke hoeve voldoende mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten te hebben. In het begin zijn het vooral weeskinderen die bij een gezin in huis opgenomen worden, later zijn het ook volwassenen en soms zelfs bejaarden. Behalve ingedeelden worden zij ook wel 'bestedelingen' genoemd omdat zij door een instantie uitbesteed zijn.

Eind september 1820 begeleidt ene P. of T. Messing vijf Delftse weesjongens tussen de 17 en 19 jaar naar Amsterdam en enkele dagen later zijn ze in Willemsoord. Van Hendrik Wetsteen, van wie alleen de vader Jacob bekend is en die als beroep schoenmaker heeft, en Andries van der Beek, van wie de regenten als beroep opgeven 'eerst kleedermaker nu werkende in een sayetfabriek', wordt verder niet zo veel vernomen. Ze verlaten na een paar jaar rustig de kolonie. Maar de andere drie lijkt het er vanaf het begin niet te bevallen.

Al snel, op 10 oktober, meldt Johannes van den Bosch vanuit Willemsoord 'de desertie van drie der onlangs van Delft aangekomene jongens'. Leendert van der Feijst, Adam van Schie en Hendrik Willem van Schie keren terug naar Delft. Die laatste twee zijn geen familie van elkaar. In de nabijheid van het riviertje de Schie is het logisch dat die naam vaker voorkomt.

Stamlijst der Jongelingen verzonden door Heren De
geerten van het Gereformeerde Weeshuis te Delft naar
de Colonie Surinamsk Land.

Den 29 September 1820

Andriest van der Beek geboren 1 April 1801 waast kleeder maker nu ween kende in een Layet Fabriek	Vader Jezusant van der Beek Moeder Elizabeth Hederith
--	--

Hendrik Willem van Schie Geb 25 February 1802	Vader Hornetst van Schie Moeder Johanna Snel.
---	--

Hendrik Wetsteen x Geb 15 April 1802 Schoenmaker.	Vader Jacob Wetsteen.
---	--------------------------

Adam van Schie Geb 23 Augustus 1803 heeft tot Reden toe Schoutge gaan	Vader Salomon van Schie Moeder Adriana Jordana.
--	--

Leendert van der Feijst Geb 6 Aug ¹ 1803 Gewer & Garenmaker	Vader Leendert van der Feijst Moeder Mara van Meert.
--	---

Verzonden met D. Nelling naar Amsterdams
heden den 29 September 1820.

Stamlijst van vijf Delftse weesjongens (Archief Maatschappij van Weldadigheid,
Drents Archief).

*N.B. De passien van A. van
 der Beek op verzoek, den 18
 Oct. 1822 ontflaggen zijnde,
 zoo is het kontrakt met een
 persoon verminderd en bestaat
 thans slechts voor 4 hoofden.
 (Zie het 12 Nov. art 7.)
 H. W. van Schie den 9 Sept. 1823
 op verzoek ontflaggen; en dit
 kontrakt alzoo op 3 vermin-
 dert.
 H. Metsteen gedeserteerd 18
 Nov. 1823 en het kontrakt
 alzoo op 2 verminderd -
 Oct. 1823.
 L. vander Gijft den 30 Aug 1824 ontflaggen.*

Contrakt, van wege
 de Maatschappij van Weldadig-
 heid, gesloten met Regenten
 van het Geïnfomeerde Meeshuis
 te Delft, wegens het opnemen en
 watergen in de Kolonien der
 Maatschappij van vijf jongel-
 gens aam:

* Hendrik van der Beek
 Hendrik Willem van Schie
 Hendrik Witalien
 Adam van Schie. - en
 Leonard van der Gijft.

Contract vijf Delftse weesjongens (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

De president-regent is niet gediend van deze eigenzinnigheid. Hij laat ze in Delft oppakken en 'berigt de 3 uit de kolonie gedeserteerde jongens onder politiek geleide weder derwaards te zullen doen transporteren'. Met 'politiek' zal hij bedoelen politie. En verder vraagt hij aan de Maatschappij 'de koloniale wetten naar goedvinden aan hun te appliceren'. Dat houdt in dat ze de allereersten zijn die worden ondergebracht in de 'strafkolonie'.

Strafkolonie

Men is er inmiddels achter dat de praktijk weerbarstiger is dan de theorie. Niet alle armen laten zich even gemakkelijk omvormen tot hardwerkende landarbeiders. Bovendien is de kolonie uiterst hiërarchisch ingericht. De kolonisten zijn gehoorzaamheid verschuldigd aan de boven hen geplaatsten en dienen hun orders stipt op te volgen, onverschillig of die hogergeplaatste ergens verstand van heeft of niet. Met name op het gebied van landbouw is dat laatste lang niet altijd het geval, er zijn kolonisten die meer landbouwersvaring hebben dan alle leidinggevendenden bij elkaar en die toch hun eigen gang niet mogen gaan.

Daarnaast zullen er ook kolonisten tussenzitten die al generaties lang leven van liefdegiften en er moeite mee hebben van die gewoonte af te stappen. Om al dat volk gehoorzaamheid, ijver en spaarzin bij te brengen, worden de touwtjes op de kolonie steeds strakker aangehaald en voor wie desondanks niet wil luisteren, wordt er een straf- of bankolonie opgericht waar onwillige kolonisten nader kunnen worden opgevoed. De strafkolonie bevindt zich op het terrein van een verlaten vesting in de buurt van Ommen, de Ommerschans.

Als de drie Delftse jongeren daar oktober 1820 aankomen, wordt melding gemaakt van 'derzelver indeeling bij den onderopzigter Zijl'. Met Zijl wordt bedoeld sergeant en opzichter Ignatius Seil, een 44-jarige Luxemburger met een reputatie van hardhandig optreden. Van de drie doet Hendrik Willem van Schie het het best. Op twee fronten.

Om te beginnen ontmoet hij er zijn toekomstige echtgenote. Ze is ook 19 jaar en ze heet Dora Wolfs, soms ook Theodora Catharina Wolf. Ze is in juni 1820 met haar ouders vanuit Deventer in de kolonie gekomen. Het gezin is naar de strafkolonie verbannen nadat haar vader 'twee der aan hem van wegen de Maatschappij toevertrouwde schapen, zonder voorkennis van den Ond. Directeur hebbende geslacht'.

Daarnaast heeft Hendrik Willem samen met een andere veroordeelde een niet onaantrekkelijk baantje: 'zij waaren voerlieden of geemploieerd bij den wagens der Maatschappij'. Maar de schilderachtige onderdirecteur van de Ommerschans, luitenant Fenner, beschrijft in zijn gebrekkige Nederlands dat zij van hun positie als paard- en wagenrijders misbruik maken en in juni 1822 een diefstal plegen: 'zij hadden brood van der Maatschappij, dat voor de paarde bestemd waar, ontvreemd, en an eenen vreemden daghuurder in dienst der Maatschappij verkogt'. Het leidt tot een conflict tussen Fenner en zijn directe baas, de adjunct-directeur van de schans. Fenner wil dat de jongens gestraft worden, zowel 'tot nut en waarschuwing der bijden jongelingen' als ook ten voorbeeld voor de andere strafkolonisten, 'daar de geheele kollonie reeds kennis daarvan heeft'. Maar de adjunctdirecteur wil het met de mantel der liefde bedekken. Hij heeft blijkbaar een positieve indruk van Hendrik want hij gunt hem ontslag uit de strafkolonie.

Disordre

Augustus 1822 worden voor het eerst strafkolonisten vrijgelaten en naar de vrije koloniën teruggestuurd. Onder hen Hendrik Willem van Schie en ook... de familie Wolfs uit Deventer. Volgens de al even genoemde luitenant Fenner doet de adjunctdirecteur ook bij die vrijlating alles fout. Het dozijn kolonisten reist per paard en wagen en met geen andere begeleiding dan een voerman met een bedenkelijke reputatie. De adjunct heeft hen ruim reisgeld in handen gegeven. Daar kopen ze dus jenever van. Volgens Fenner leidt dat ertoe 'dat de meesten bezoopen naar haaren kollonien kwamen'. Er is sprake van 'disordre' en ze zetten de tussenliggende plaatsen op de kop. Blijkbaar hebben ze nog geldstukken over, want een van de vrijgelatenen 'worp die zeste halven te Meppel op der

Het bedelaarsgesticht op de Ommerschans (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

Om te voorkomen dat kolonisten drank kochten, kregen zij deels uitbetaald in winkelkaartjes die alleen bij de koloniewinkel waarde hadden (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

straat om heen'. Het is zo'n dolle rit dat na afloop een van de paarden moet worden afgemaakt.

Terug in Willemsoord wordt Hendrik Willem ondergebracht bij 'de weduwe Flap uit Hoogeveen'. Maar niet voor lang, begin 1823 zoekt en vindt hij werk in de omgeving van de kolonie. Dora Wolfs is dan al hoogzwanger en volgt hem. Juli 1823 schenkt ze het leven aan een zoon die Hendrik wordt gedoopt en die door Hendrik Willem wordt gewettigd als hij en Dora een maand later trouwen. Na enkele jaren trekken ze naar het westen, maar helaas wordt het geen geval van 'ze leefden nog lang en gelukkig'. Hendrik Willem overlijdt in 1832 in Scheveningen op dertigjarige leeftijd, en vermoedelijk leeft Dora ook niet heel lang, want ze is er niet bij als het hiervoor genoemde zontje op zijn veertiende in de kolonie opduikt en gaat inwonen bij zijn grootouders, de familie Wolfs. Hij

trouwt later met een dochter van een kolonist uit Breda en zal als opvolger van zijn schoonvader zelf kolonist worden. Hij blijft er zijn hele leven zodat de naam, zij het als 'Verschie', toch voortleeft op de kolonie.

De twee andere Delftse eerstelingen als strafkolonist moeten langer zitten. Pas in 1824 komen Adam van Schie en Leendert van der Feijst vrij en keren zij terug in de gewone maatschappij. Grappig is dat de laatstgenoemde later in zijn leven nog terug zal komen. In 1841 wordt hij met vrouw en kinderen door Delft op de kolonie geplaatst.

Op de agterbillen gehouwen

Het lijkt de regenten van het gereformeerde weeshuis wel te bevallen. In maart 1821 zenden ze opnieuw een pupil, ene Anthony Star. Die heeft waarschijnlijk in Delft iets uitgevreten, want hij gaat niet naar de gewone kolonie, maar de afspraak is 'om deze persoon bepaaldelijk in de kolonie Ommerschans opteneemen'. Daar op de strafkolonie komt hij nog in de problemen. Hij steelt ondermeer een 'zakhologie' en wordt dan publiekelijk door 'den Wijkmeester Seijl met stokken (...) op de agterbillen gehouwen'. Na twee jaar vertrekt hij om in militaire dienst te gaan.

En de regenten treden in overleg met de Maatschappij van Weldadigheid of ze niet op een meer blijvende basis weeskinderen in de kolonie kunnen plaatsen. Die onderhandelingen leiden tot een contract dat de regenten in juli 1821 ondertekenen.

Het weeshuis plaatst zes weeskinderen in de kolonie. De Maatschappij belooft die kinderen te zullen voeden, huisvesten en tewerkstellen en in ruil daarvoor betaalt het weeshuis 45 gulden per kind per jaar. Als het weeshuis van mening is dat het kind de wijde wereld in kan, laat de Maatschappij hem gaan en kan er een andere Delftse wees voor in de plaats komen. Als dat zo zestien jaar geduurd heeft en het weeshuis dus zestien jaar lang 270 gulden betaald heeft, heeft zij het 'eeuwigdurende' recht verkregen om zonder verdere kosten zes kinderen in de kolonie onder te brengen.

Dergelijke contracten met lange looptijd moeten worden gegarandeerd door zowel het gemeentebestuur van Delft als de provinciale autoriteiten en daar gaat wat tijd overheen, maar dan stellen die besturen zich zonder veel discussie garant en op woensdag 7 november 1821 arriveren zes Delftse weeskinderen op de kolonie. Dat is dan inmiddels al de volgende kolonie, Wilhelminaoord.

De kinderen worden verspreid over koloniale gezinnen en de meesten blijven een aantal jaren tot men ze volwassen genoeg vindt om op eigen benen te staan. Zoals Gerrit van Oosterhout, die bij een Zwolse huisvader verblijft en na acht jaar weg gaat, of Leendert Marinus van Waasdijk, die bij een Texelse weduwe komt en in 1827 vertrekt. Daarna worden ze steeds opgevolgd door nieuwe weeskinderen, die een aantal jaren in de kolonie verblijven.

Het kindergesticht Veenhuizen (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

Meest mogelijke toezigt

Behalve door subcommissies en instellingen kunnen mensen ook in de kolonie geplaatst worden door particulieren. Als lid van de Delftse subcommissie weet de heel- en verloskundige en stads-chirurgijn Johannes Gerardus Vorstman dat en hij is de eerste die er gebruik van maakt. Op 1 december 1820 tekent hij een contract dat zijn een na oudste zoon, de dan 21-jarige Anthonie Jan Vorstman, tegen betaling van 60 gulden per jaar in de kolonie opgenomen wordt.

Het is heel vreemd. De stadschirurgijn is een vooraanstaande Delftenaar, de broers van Anthonie Jan zullen later functies bekleden als commissionair in effecten, notaris en tweemaal ook heel- en verloskundige, waarvan centje zelfs 'accoucheur' (huis-gynecoloog) van de koningin. Dit is absoluut niet het maatschappelijke milieu waarvoor de koloniën bedoeld zijn.

Wat is hier aan de hand? Moest Anthonie Jan uit slecht gezelschap gehouden worden? Of uit handen van een 'femme fatale'? Uit zijn latere leven wordt duidelijk dat hij niet zo'n studiehoofd is als de rest van de familie. Hoopte zijn vader op de stimulerende werking van frisse buitenlucht en heel hard werken in de stugge zandgrond? We zullen het waarschijnlijk nooit weten. Opvallend is dat Vorstman nadrukkelijk vraagt 'zijn zoon onder het meest mogelijke toezigt te stellen'. Sterker nog, hij informeert of de betaling van een extra toelage er misschien voor zou kunnen zorgen dat dat toezicht 'meer bijzonder zoude kunnen geschieden'.

Het duurt tot februari 1821 eer Anthonie Jan uit Delft afreist naar Drenthe, maar dan wordt hij ook behandeld met alle égards die iemand uit de betere standen toekomen. Het bestuurslid dat in Amsterdam de afvaarten naar de kolonie regelt, geeft hem een brief mee voor de directeur waarin laatstgenoemde verzocht wordt 'den Heer Vorstman te ontvangen zo als men gewoon is een fatsoenlijk man te ontvangen, die eene goede educatie genoten heeft'. Blijkbaar heeft die educatie niet helemaal gewerkt, want als de directeur Anthonie Jan als administratieve kracht wil inschakelen, merkt hij dat de jongeman 'eene slechte hand schrijft'. Hij concludeert: 'Zo zal hij de veldarbeid dienen te leeren'.

Over de resultaten daarvan is niets bekend en het verblijf duurt ook niet zo heel lang. Na anderhalf jaar vraagt Johannes Gerardus zijn zoon terug. Er is een verandering opgetreden 'in mijne uitzigten aangaande de bestemming van twee mijner kinderen'. Anthonie Jan moet terugkomen naar Delft 'ten einde met eenen zijner broeders, eene affaire te aanvaarden, welke ik (...) voor hen heb aangekocht'. Vermoedelijk betrof die 'affaire' een kaarsenfabriek. In zijn latere leven zal Anthonie Jan als militair naar Oost-Indië vertrekken.

Een ander bijzonder geval van particuliere plaatsing uit de beginperiode heeft ook iets met Delft te maken. Het gaat om iemand die zichzelf 'P Nederlander' noemt, maar tegelijk meldt dat dit een pseudoniem is omdat hij 'deszelfs ware naam niet kan opgeven'. De anonusus bekostigt de plaatsing op de kolonie van twee heel jonge kinderen, die door het leven zullen gaan als 'Willem en Marianne der Nederlanden'. Honderdachtig jaar later is het gerucht nog springlevend

Gezicht op de proefkolonie Frederiksoord vanaf de Vledderweg, circa 1825, getekend door H.P. Oosterhuis, graveveerd door D. Sluijter (Archief Maatschappij van Weldadigheid, Drents Archief).

dat die twee bastaarden zijn van kroonprins Willem, de latere Willem II. Hoe dan ook, de anonieme plaatser is steeds in andere steden bereikbaar voor correspondentie, maar vanaf december 1821 komen zijn brieven uit Delft en kan hij worden bereikt 'poste restante Delft'.

Ontevredenheid met deszelfs lot

In 1822 mag de subcommissie Delft een volgend gezin naar de kolonie zenden. Eerst gaat ene familie De Bruin. Maar de koloniedirectie meldt: 'Voorts te berigten dat hier is aangekomen het huisgezin van de Bruin uit Delft, doch dat zijne vrouw hier niet kunnende aarden, en zij zich voor haar vertrek daar tegen hadt gestelt, hij heden morgen, zonder schulden dan die zijner transportkosten (...) is vertrokken'. De stad mag het opnieuw proberen en kiest dan voor Adrianus Wijnmaalen. Hij is bijna 30 jaar, getrouwd met Hendrina Hessels en ze hebben drie kleine kinderen. Op zondag 15 augustus 1822 komen ze aan in wat dan heet kolonie nummer 6, een streek iets ten noorden van Willemsoord, die ook wel wordt aangeduid als Steggerda en die een paar jaar later bij Willemsoord getrokken zal worden.

In tegenstelling tot zijn voorganger accepteert Wijnmaalen wel kleding, voedsel en de huisinrichting. En dan pas gaat hij het eens rustig aankijken. Wat hij ziet, bevalt hem niet. Na tien dagen kolonie besluit het gezin om weer naar huis terug te gaan. Maar Johannes van den Bosch is ter plekke en steekt daar een stokje voor. Hij laat het gezin opsluiten in de strafkolonie.

Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord mogen dan wel de 'vrije koloniën' heten, maar dat moet met een korrel zout worden genomen. Als een kolonistengezin eenmaal kleding en voedsel van de Maatschappij geaccepteerd heeft, hebben ze daarmee een schuld opgedaan en mogen ze niet weg voor ze die schuld hebben afgelost. De poging tot terugkeer van de Wijnmaalens wordt betiteld als 'desertie' en op een dergelijk 'onbetamelijk gedrag' staat straf.

Op 27 augustus 1822 arriveert het gezin in de strafkolonie en Wijnmaalen is des duivels. Zodra hij erin geslaagd is om pen en papier te bemachtigen, schrijft hij brieven naar het thuisfront waarin hij volgens de subcommissie Delft 'deszelfs ontevredenheid met deszelfs lot zonder omwegen te kennen geeft'. De subcommissie wordt horendol van de 'menigvuldige brieven', nog eens versterkt door de irritatie over de 'onnodige uitgaven voor brievenport' (portkosten werden in die tijd normaliter door de geadresseerde betaald). Na twee jaar zijn ze het zo zat dat ze de Maatschappij vragen maatregelen te nemen teneinde 'van dergelijke brieven verschoond te blijven'.

Adrianus slaagt erin verlof te krijgen en komt december 1825 hoogstpersoonlijk bij de subcommissie in Delft verklaren dat hij nu toch echt naar huis wil. Dan gaat er nog een tijdje correspondentie overheen over wie voor de schuld moet opdraaien, maar uiteindelijk krijgt het gezin de vrijheid terug.

Impressie van de proefkolonie door Geert Schreuder op basis van door Wil Schackmann in het archief vergaarde gegevens (uitgeverij Mouria).

Drentsche Schutterij

Als opvolger arriveert in 1826 vanuit Delft Pieter Anton van der Leij met echtgenote Wilhelmina van Olst en een zoon van 25 jaar. Die laatste is binnen een jaar al vertrokken en Pieter Anton blijft ook niet lang. Dat hangt samen met de Belgische opstand.

In 1815 waren Noord- en Zuid-Nederland samengevoegd tot het Koninkrijk der Nederlanden: een sterk blok tussen de eeuwige kempfanen Frankrijk en Engeland. Maar in 1830 hebben de Belgen genoeg van die alliantie en op 4 oktober roepen ze de onafhankelijkheid uit. Voor koning Willem I is dat onverteerbaar. Hij wil de vrijheidsstrijders desnoods gewapenderhand te lijf en er komt een 'algemeene wapening'.

De Maatschappij van Weldadigheid is vanaf haar oprichting nauw aan het koningshuis verbonden. En al op 8 oktober 1830 besluit de permanente commissie dat dienstneming door kolonisten 'aangemoedigd en bevorderd' dient te worden. Nog hetzelfde jaar vertrekken er veertien kolonistenzoons, dertien bestedelingen en 24 gezinshoofden als vrijwilligers met de 'Drentsche Schutterij'. En daaronder Pieter Anton van der Leij. Het kan patriottisme zijn, het kan ook dat het hem op de kolonie niet zo bevalt. Hij is nog steeds op veldtocht als zijn echtgenote van de kolonie 'deserteert', waarmee een einde is gekomen aan hun koloniale carrière.

Pas hun opvolger wordt de grondlegger van een werkelijk succesvol kolonistengeslacht. Delft zendt Martinus Brouwer met echtgenote Helena Eijkmans en hun drie kinderen. Een zoon die ook Martinus heet, trouwt met een bestedeling die op haar twaalfde uit Bergen op Zoom was gekomen. Hij mag zijn vader op de koloniehoeve opvolgen. De oude Martinus en echtgenote worden als bestedelingen bij hen in huis opgenomen, maar als ze in de zeventig zijn, keren ze terug naar Delft. De jonge Martinus en zijn echtgenote blijven altijd op de kolonie. We zitten al een eind in de volgende eeuw als ze, in respectievelijk 1916 en 1917, te Willemsoord overlijden. Een van hun acht kinderen, die voor de afwisseling geen Martinus heet maar Paulus, zal ook blijven, maar dan als gewone huurder van een koloniale hoeve, want tegen die tijd wordt het koloniale systeem langzaam maar zeker afgebouwd.

De neiging van geslachten als Brouwer, en ook de Delftse eersteling Dijkshoorn, om te blijven is begrijpelijk. Het regime is streng, maar als je daar tegen kunt, kent het koloniale bestaan grote voordelen. De kolonie is een plek waar je kinderen goed onderwijs krijgen - met de invoering van de leerplicht liep de Maatschappij van Weldadigheid een eeuw voor op de rest van Nederland -, waar de gezondheidszorg relatief goed is, en het belangrijkste: waar kolonisten kunnen rekenen op een gegarandeerde verstrekking van werk en eten. Die zekerheid van bestaan was tijdens de negentiende eeuw in de rest van de maatschappij nergens te krijgen.

Archieven

Er zijn meer Delftse kolonisten geweest dan in dit artikel genoemd en het interessante is dat de Maatschappij van Weldadigheid vanaf de eerste dagen van haar bestaan een geweldig goed archief heeft bijgehouden. Dankzij dat archief kon ik in *De proefkolonie* de gebeurtenissen op en rond de kolonie bijna van dag tot dag volgen en ook op basis van die archiefgegevens heeft de Onstwedder landschapsschilder Geert Schreuder een schildering van de proefkolonie gemaakt, zie de illustratie. Het archief berust in Assen bij het Drents Archief met toegang 0186 en het bijzondere ervan is dat het nauwelijks gaat over de toplaag van de maatschappij maar heel veel informatie levert over de toentertijd minderbedeelden. Niet alleen zijn er veel interne tuchtzaken bewaard gebleven, maar bijna alle correspondentie gaat over kolonisten. Wie een voorouder in de vrije koloniën heeft gehad en niet opziet tegen wat archiefwerk maakt een heel goede kans daar saillante details uit het leven van die voorouder te vinden.

Op het Archief Delft is van de subcommissie van weldadigheid Delft geen apart archief bewaard gebleven, de archiefstukken met betrekking tot de koloniën bevinden zich in het archief van de Gemeentesecretarie (1815-1939) tussen de correspondentie en in andere series. Maar daarnaast is er ook veel gecorrespondeerd tussen de Maatschappij en de regenten van het Weeshuis der Gereformeerden over de pupillen die laatstgenoemden in de kolonie plaatsten. Delen van die correspondentie zijn terug te vinden in het archief van dat weeshuis bij het Archief Delft, toegang 201. Invnr. 262 is een opgave van de kinderen die van 1833 tot 1851 in de koloniën verbleven en daarnaast is de informatie te vinden bij de ingekomen post en de minuten van uitgaande post en in de notulen van de regenten, zie de inventaris op <http://thema.delft.nl/archief/dienstverlening/archievenoverzicht/pdf/0201.pdf>

Noot

Wil Schackmann is schrijver van het boek *De proefkolonie, vlijt, vaderlijke tucht en het weldadig karakter onzer natie* (Amsterdam: Mouria, 2006) over de begindagen van de Maatschappij van Weldadigheid en net als het boek is ook dit artikel nagenoeg geheel gebaseerd op het hierboven genoemde archief van de Maatschappij van Weldadigheid bij het Drents Archief. Met name is gebruikt de ingekomen post uit de beginperiode invnrs 48-76, het brievenboek invnrs 18-20 en de notulen invnrs 38-39. Ledenaantallen en uitgaven van de subcommissie Delft vallen af te leiden uit de jaarrekeningen, invnr 1105 en 1146-1153. De genoemde contracten bevinden zich in invnrs 1387 en 1406. De levensloop van kolonisten valt te volgen via de 'stamboeken', voor de vrije koloniën invnrs 1346-1366, voor de beginperiode van de strafkolonie invnr 1442 (staat anders in de inventaris, maar dit zijn echt de eerste strafkolonisten). Toewijzingen van plaatsen op de kolonie zijn te vinden in het contractenboek invnr 1394 en de designatie-registers invnr 1395.

Verder is informatie over de familie Vorstman verstrekt door Marcel Claesen en is bij de beschrijving waar op het Archief Delft zich stukken mbt de koloniën bevinden ge-

bolpen door Bas van der Wulp. De samenstelling van de eerste subcommissie Delft is ook te danken aan medewerkers van Archief Delft, door ben gevonden in het archief van de Gemeentesecretarie, inv.nr. 639, in het register van uitgaande stukken van burgemeesteren der stad Delft, afschrift van een brief aan de Prins der Nederlanden d.d. 11-07-1817.

Genealogische informatie over het geslacht Dijkshoorn staat op http://home.orange.nl/rienne.boek/gen_dijkshoorn.htm.

Op www.drenlias.nl bevindt zich een zoekmachine naar kolonisten, maar gewaarschuwd moet worden dat de kolonie-administratie veel verschrijvingen bevat.

Voor meer informatie: er is een museum gewijd aan de landbouwkoloniën, de Koloniehof te Frederiksoord, en in een van de oorspronkelijke gestichten te Veenhuizen is heden ten dage het Gevangenismuseum Veenhuizen gevestigd.

Informatieve internetadressen: www.drentsarchief.nl - www.mvwfrederiksoord.nl - www.dekoloniehof.nl - www.deproefkolonie.nl

Als een kenner van de Delftse postafdeling aanwijzingen heeft wie de geheimzinnige P. Nederlander is, zou de auteur daar graag van op de hoogte worden gesteld.

Verf- en Glashandel
Fa. W. Verbeek Jr.
- sinds 1881 -

Beestenmarkt 9
2611 GA Delft

*Nog steeds
op hetzelfde
adres!*

HANDEL
DROOGERIJEN, NATTE EN DROOGE VERFWAREN.

De eedergeteekende maakt zijne geachtte Stadgenooten bekend, dat hij een **WINKEL** heeft **GEOPEND** op de **Beestenmarkt No. 9, te Delft,**

waarin handel wordt gedreven in bovenstaande en onderstaande artikelen als:

Lakken, Vernissen, Leijnolie, gekookte Olie, Terpentijn, Pöitour, Strijkvernis, Spiritus, Plesscheulak, Pek, enz. Waschartikelen, Groene Zeep, Chloro, Eau de Javelle, Zeephout, Stijfel, Blauwoud, enz.

OLENE en LOOG, ter bereiding van Zeep, heele portieën à 45 cts., halve portieën à 25 cts. en kwart portieën à 14 cts.

Borstelwerk, Kwasten, Spinnen, Zeemippen, Schuurpapier, Schuurlijnen, Haisenvelen, Blauwsteen, Rotsteen, pakjes Brillantien, potjes Harris Poetsgoed, Amard, enz.

Hollandsche Lijn, Kuitlijn, lijne Gom, stukjes Gom, Galnoten, Provintiehoed, Koperrood, Zoutaaur, Vitriool, Sterkwater, Sal Ammoniac, Geest van Salmonic, Schellak, enz.

Gedemille, Peerenrood, Gele Was, Boenwas, Wrijfens in fleschjes, Zwarte Was, enz. Schoenmeer, rat en in doosjes, Laarzenpoeder.

Pomadé, Cocosvet, Bergamotolie, Anijsolie, Citroenolie en andere geurige Olieën.

EAU DE COLOGNE in fleschons en bij de maat.

Haringkruiden 0,12.

Pepermunt in soorten, Drop, Zoethout.

Kleuren Verf in pakjes, Muurzwart, Zwartel, Ivoerzwart, Muizenzwart, Machine Olie, Peilmasteen, Hoodarde, Salpeter, Slasie, Anijs.

PETROLEUM en veleerle andere artikelen.

Mij minzaam in UEds. gunst aanbevelende, heb ik de eer te zijn,
UEd. Dw. Dienaar.
W. VERBEEK.

Uitgeleverd van A. J. Brouwer - Delft.

De eerste protestants-christelijke lagere scholen in Delft 1850-1922

Ruud Poortier

Het protestants-christelijk lager onderwijs in Delft is ouder dan de 125 jaar die de directie van het Protestants Christelijk Basis Onderwijs (PCBO) in 2006 als uitgangspunt voor een jubileumviering aannam. Al in 1850 wordt er een school gesticht, de latere Groen van Prinstererschool, de moeder aller christelijke scholen in Delft.

In 1881 worden voorbereidenden getroffen voor een tweede school, de latere Elout van Soeterwoudeschool. Beide scholen hebben een gereformeerd karakter. Pas in 1922 vinden ze elkaar en ontstaat de Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs.

Achtergronden

Inleiding

Om een goed beeld te krijgen van het ontstaan van de eerste christelijke scholen in Delft is enige achtergrondinformatie noodzakelijk. De eerste school dateert van 1850 en is de diaconieschool van de Christelijke Afscheiden Gemeente, de tweede komt in 1883 voort uit initiatieven van ouders en wil juist geen kerk-school zijn. Toch draagt ook deze School met de Bijbel vanaf het begin een sterk gereformeerd karakter omdat de meeste stichters in 1886 met de Doleantie meegaan. Beide denominaties vinden elkaar in 1897 in de Gereformeerde Kerk,¹ maar ondanks de raakvlakken en de samenwerking duurt het tot 1922 voor de beide Delftse schoolbesturen elkaar in een fusie kunnen vinden. Dan zijn we dus ruim zeventig jaar verder en is Delft een andere stad geworden, zijn er ook hervormde scholen en vragen stadsuitbreidingen om nieuwe initiatieven.

In dit inleidende hoofdstuk plaatsen we het onderwerp daarom in enkele historische perspectieven alvorens we op de scholen zelf ingaan: de godsdienstige ontwikkelingen, de roep om christelijk onderwijs, de rol van de overheid, en de veranderende situatie in Delft.

In het kort eerst de kerkelijke ontwikkelingen en hun gevolgen voor het christelijk onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw. Hierbij baseer ik me op het proefschrift van Bert Stilma.

Na de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 leidden bij een groep protestanten twee zaken al snel tot ontevredenheid: de Nederlandse Hervormde Kerk kende een grote mate van leervrijheid en het openbaar lager onderwijs leidde weliswaar op tot 'christelijke en maatschappelijke deugden', maar mocht

niet uitgaan van 'leerstelligheid'. Met andere woorden: op de openbare scholen was godsdienst(ig)onderwijs verboden. Het geloofsonderricht was een zaak van kerk en gezin.

De ruimte die de kerk aan verschillende geloofsopvattingen bood, leidde in 1834 tot de Afscheiding: een groep orthodoxe gelovigen wenste een eigen kerk, die duidelijk vasthield aan de Drie Formulieren van Enigheid uit de reformatie. Daarmee sloot de groep aan bij de gereformeerde kerk van vóór de Franse revolutie. In de Heidelberger Catechismus, één van de Formulieren, staat immers dat ge God moet liefhebben met uw *verstand*. Daartoe moesten kinderen worden onderwezen. Eigen, christelijk onderwijs moest twee doelen dienen: ten eerste de geloofsopvoeding in kerk, school en gezin met elkaar in overeenstemming brengen en ten tweede het toch wat vage begrip van de 'deugden' vervangen door 'reformatorisch' onderwijs, in alles gefundeerd op de oude geschriften. Kortom: een duidelijk tegenwicht tegen wat bezwaarden als al te vrijblijvende vrijzinnigheid ten gevolge van revolutionaire gedachten zagen én het begin van de verzuiling die later in de eeuw zo kenmerkend voor de Nederlandse samenleving zou worden.

De Afscheiding in Delft

Ook in Delft waren enkele bezwaarden: in september 1835 liet het echtpaar Frederik Urbanus en Jannetje Swaanswijk zich als eerste uit het lidmatenregister van de Hervormde Kerk schrijven. Aanvankelijk mochten de verontrusten het hervormde gebouw Veritas aan de Koornmarkt gebruiken, maar toen er echt een scheiding dreigde, verbood de kerk dit. Pas in 1840 was de nieuwe beweging zo groot dat zij een eigen kerkenraad kon kiezen. Voorlopig gingen eigen mensen voor in huiskamerdiensten en de gemeenteleden Pieter Zonne en Jan van Oel sr. waren de eerste 'oefenaars'. Abraham van der Feyst kreeg een benoeming tot 'onderwijzeling', die de jeugd onderrichtte in de verhalen en de boodschap van het evangelie.

Koning Willem II keurde de Christelijke Afgescheiden Gemeente in Delft op 9 november 1842 bij Koninklijk Besluit goed en zo verkreeg zij rechtspersoon. Die procedure nam nogal wat tijd in beslag, omdat de term 'gereformeerde' in de aanvraag wettelijk verboden was.

Weldra betrok de gemeente een lokaliteit aan de Voldersgracht, waar ze in 1857 een eigen kerk kon bouwen (nu nr. 11a). Er kwam een eigen predikant, ds. H.A. de Vos. Het was deze jonge gemeente die in 1850 een eigen school stichtte, de eerste christelijke school in Delft. Helaas zijn er uit deze periode nauwelijks archiefstukken bewaard gebleven, en evenmin zijn er kerkenraadsnotulen vóór 1867 bekend, zodat de beginperiode enigszins in het duister blijft.

De eerste christelijke scholen in Nederland

'Blijkbaar bezat de Gemeente in 1850 reeds zooveel kracht, dat zij het met God durfde te wagen de school aan de Nieuwe Langendijk met 34 leerlingen te openen,' aldus H.A. Herstel, archivaris van de Delftse christelijke gereformeerde

kerk, bijna een eeuw later (elders noemt hij het getal 58 en het latere hoofd Y. Bergsma houdt het op 56). Delft plaatste zich daardoor in de voorhoede want in 1848 waren er in Nederland nog maar vier christelijke scholen langs wettelijke weg opgericht. De eerste school was in 1834 illegaal in Smilde gesticht als rechtstreeks gevolg van de Afscheiding en werd op last van de overheid nog in de openingsmaand gesloten. Het beroep op vrijheid van onderwijs werd daarmee in de kiem gesmoord, want de stichters deden immers geen beroep op overheids gelden en ze protesteerden ook niet tegen de verplichte bijdragen aan het in hun ogen verfoeide openbaar onderwijs.

In 1840 volgde in Amsterdam een tweede school, eveneens door toedoen van de lokale Afscheiden Gemeente. Met een juridische slimmigheid werd toestemming van de stedelijke overheid verkregen. Het zou echter geen armenschool worden, wat de voorwaarde was, maar één voor kinderen van gemeentelieden. Er volgde geen overheidsingrijpen.

Van de scholen die volgden, kwam alleen die in 's-Hertogenbosch (1846) voort uit de Afscheiding. De scholen in Nijmegen (1845), Nijkerkerveen (1847) en Amsterdam (Spinhuissteeg, 1848) waren namelijk realisaties van verwante ideeën binnen de Hervormde Kerk en hadden hun wortels in het Réveil (1815-1865), de behoudende opwekkingsbeweging binnen de staatskerk. In 1850 werden ook afgescheiden scholen in Rotterdam en Ommen gesticht.

Lagere scholen in Delft in 1850

Delft telde vóór 1850 drie openbare scholen: twee kosteloze armenscholen aan de Achterzak en de Verwersdijk en een zogenaamde bijschool in het weeshuis aan de Oude Delft, waar schoolgeld werd geheven. Aan de laatste school werkte onderwijzer Martinus Smink voordat hij schoolhoofd werd op de christelijke school.

Tot het bijzonder onderwijs behoorden de particuliere scholen, waarvan er in 1847 nog acht waren. Sommige waren kostschool en er werd altijd schoolgeld gevraagd. In 1839 startte het rooms-katholieke lager onderwijs in het roomse weeshuis en in 1852 werd een eigen gebouw aan de Nieuwe Langendijk ingericht. In die tijd subsidieerde de overheid alleen openbare scholen. Bijzondere scholen moesten particulier worden gefinancierd en waren dus 'duur'. Pas in 1920 vond financiële gelijkstelling plaats.

1. De Gereformeerde School (Nieuwe Langendijk, 1850)

Uit de vroege geschiedenis van de Afscheiden Gemeente is weinig archiefmateriaal bewaard gebleven, en dat geldt ook voor de stichting van de school. Ds. T.J. Smink te Nieuwerkerk (Zid) beschikt echter over de toespraak die zijn voorvader Martinus Smink sr. in 1889 hield bij zijn afscheid als (eerste) hoofd van de school van de Afscheiden Gemeente. In dit unieke document blijkt hij terug op school en leven zodat we toch wat te weten komen over de eerste jaren.

Martinus Smink sr. (1811-1892)

Martinus Smink sr. werd op 23 oktober 1811 in Delft geboren als zoon van zijn gelijknamige vader en van Johanna de Rooij. Hij behoorde niet tot de stichters van zijn kerk, maar wel tot de vroege leden. Op 18 september 1842 werd hij lid met zijn hele gezin. Later bekleedde hij een belangrijke functie: 47 jaar lang was hij voorzanger in de kerk. Zijn zoon Martinus jr. was behalve zijn hulponderwijzer ook organist. Beiden waren dus muzikaal. Van Smink sr. is bekend dat hij in 1872 een feestlied van 56 regels schreef ter gelegenheid van het derde eeuwfeest van de inname van Den Briel. Een ander werk van M. Smink (sr. of jr. is niet vermeld) is *De kleine zanger, Twintig twee- en driestemmige zangstukjes voor Christelijke Bijzondere en Zondagscholen*, dat in 1883 als tweede druk verscheen bij uitgeverij Zalsman in Kampen. Het voorwoord is in elk geval in Delft geschreven. Zeker is dat Smink sr. de samensteller is van het leesboekje *Gods voorzienigheid* (1855). Als aanleiding noemt hij de behoefte aan een leesboekje voor de hoogste klas naast de Bijbel en de vaderlandse geschiedenis. '[...] verhalen van de groote daden des Heeren [...] die wij daarom voor onze kinderen niet mogen verbergen', die '[...] op het hart der kinderen een blijvenden indruk kunnen maken, zelfs in hun volgend leven.' De boodschap die de lezertjes meekrijgen is duidelijk: God grijpt in de levens van mensen in, zodat zij zich bekeren tot Hem en/of tot een deugdzzaam leven, zodat hun gebeden worden verhoord en hun leefomstandigheden verbeteren. Het leesboekje bestaat uit veertig teksten, afgedrukt in verschillende lettertypen, en enkele gedichten. Smink vermeldt niet waar hij zijn verhaaltjes vandaan haalde, en geeft als verklaring '[...] dat het meer op de daden des Heeren, dan wel op de namen der personen aankomt.' De herdrukken van 1859 en 1865 werden niet herzien om de pragmatische redenen dat een oudere druk dan niet naast de nieuwe kon worden gebruikt. Dat het boekje zoveel drukken beleefde, getuigt van een zekere populariteit.

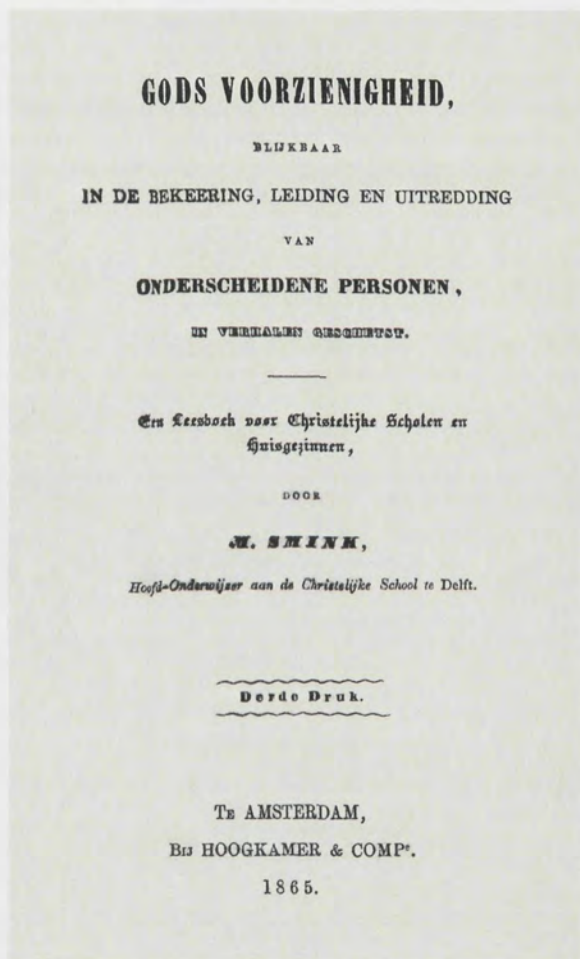
Ook zijn van hem twee boekjes met bijbelverhalen bekend: *'Verzameling van bijzonderheden uit den Bijbel en de Bijbelsche geschiedenis'* (deel 1 1866, deel 2 1881)

Martinus Smink sr. (1811-1892), van 1850-1889 hoofd van de eerste christelijke school.

(Bron: Gereformeerde Kerkbode 26 augustus 1950).

*Voorblad leesboek
Gods voorzienigheid
door M. Sminck, 1865.*

De toespraak van Sminck

Martinus Sminck sr. werkte al op zestienjarige leeftijd in het onderwijs. Hij maakte de al eerder genoemde overstap van de openbare school in het Delftse Weeshuis der Gereformeerden en op 5 augustus 1850 werd hij als hoofd van de diaconieschool geïnstalleerd, een functie die hij 39 jaar zou bekleden en pas zou neerleggen toen hij 78 jaar oud was.²

Op 15 oktober 1889 hield Sminck zijn afscheidswoord als hoofd van de Christelijke School in het kerkgebouw van zijn gemeente. Hij leidde zijn toespraak in met verwondering en dankbaarheid dat hij de school zo lang mocht leiden: 'Wie ben ik Heere! dat Gij zooveel weldaden aan mij en aan deze School, [...], bewezen hebt?' Eerst schetst hij de geschiedenis van de oprichting en in grote lijnen de

groeï van de school. Dan overheerst weer de dankbaarheid, waarbij hij tevens het doel van zijn arbeid formuleert: 'Hij [= de Heere] heeft door Zijn onuitsprekelijke genade en goedertierenheid mij willen gebruiken als een middel in Zijne hand, hoewel in groote zwakheid en gebrek van mij zelven, om kinderen der Gemeente, als ook zoo vele anderen, niet alleen te onderwijzen in die dingen, welke zij voor het maatschappelijk leven nodig hebben, maar ook om hun op te leiden en te onderwijzen in die dingen, die zij voor hunnen onsterflijke zielen behoeven.'

Afscheidswoord,
gehouden by het nederleggen mijner Bediening als Hoofden
der Christelijke School
op den 15^{den} Oktober 1889 in het Lectorat van der Christ.
Ger. Gemeente te Delft
~*~*~*~*~
Gaar Graachte Toehoorders
en
Leerlingen onzer School.
~*~*~*~*~
Menigmaal las ik in mijn Leven op sommige vaar-
tuigen en uithangborden de woorden: „Nooit Gedacht!“
Dan dacht ik by mij zelve: die lieden, die deze spreuk
Lieten plaatsen, hebben zeker bysondere redenen daartoe
gehad. Nu, zie ik het ook met mij, die thans tot al
spreek. Wat ik mij ook nimmer had kunnen voor-
stellen, vooral niet te hooren op onderscheidene omstan-
digheden, zoowel in betrekking tot de school als op mijn
eigen persoon, nooit had ik gedacht, dat ik zulk een veel
van jaren, als Hoofdonderwijzer aan deze school zou wer-
ken, dat ik door den Heere zóo lang zou gespaard
worden by het leven, en ook dat de school zóo langer Fort
zou bestaan hebben. Doch wat voor ons menschen in ons
oogenwaarschijnlijk te denken, was voor den Heere toch

Fragment uit de toespraak van Smink, 1889 (Familiearchief Smink).

De kerkenraad van de Christelijke Gereformeerde Kerk, omstreeks 1881. Centraal zit ds. L. van der Valk (Fotoreproductie Gemeentearchief Delft).

Schmink was zich duidelijk bewust van zijn pionierschap. 'Ik reken het echter altijd een eer, hoewel dat de Heere mij verwaardigd heeft, om, hoewel in vele zwakheid, mij onder de eerste kampioenen voor het Christelijk Onderwijs te mogen tellen, (...)' Naar gebruik sprak hij ten slotte de kerkenraad, de schoolcommissie, de collega's, de leerlingen, de ouders en zijn opvolger Johannes Hemmes uit Aalten toe.

Smink noemt enkele malen zijn 'Geliefde leeraar'. Dit was ds. L. van der Valk (1838-1910), van 1869 tot 1892 predikant van de Christelijk Afgescheiden Gemeente, die sinds 1869 Christelijke Gereformeerde Kerk heette.

Twee kinderen van Van der Valk, Jacob en Chien, werden eveneens predikant. Chien schreef in 1928 over zijn broer in *Levensbericht Jacob van der Valk* en kritiseerde daarbij Smink en zijn onderwijs, deels in citaten van Jacob: 'een ouderwetschen, ijzigen drilmeester, een soort sprekenden automaat, die alles deed volgens regel en orde, een militairen tuchtmeester, wiens onderricht echter voornamelijk bestond in Bijbelsche geschiedenis en Heidelbergerschen [sic] catechismus, in het van buiten laten leren van hoofdstukken uit den Bijbel en Psalmverzen, in het schoonschrijven en het inpompen van jaartallen, [...]' Ter voorbereiding op het gymnasium was Jacob namelijk gedwongen over te stappen naar de openbare school, 'wijl het christelijk onderwijs in die tijd zeer gebrekkelijk was: men verrichtte er meer pionierswerk, wat zeker niet aan het onder-

richt der leerlingen ten goede kwam, terwijl ook hier de ouderwetsche trant en werkwijze zich gelden liet.' Eenmaal op het gymnasium viel Jacob van der Valk het verschil tussen zijn christelijke hoofdonderwijzer Smink en de rector op 'die onze gymnasiastentijd niet tot een periode zonder angst en ontzetting, maar van vele aangename herinneringen maakte.' Daarentegen noemt archivaris Herstel bij het eeuwfeest van de kerk in 1940 Smink een 'in alles blijmoedige man' en citeert zijn 'levenslied', dat hij ook aan zijn leerlingen zou hebben voorgehouden:

Geen gevoel, geen zorg, geen list;
Oost noch West, noch zandwoestijn,
Doet ons meer of minder zijn,
God is Rechter die 't beslist.

Uit de afscheidsrede van Smink blijkt dat er sprake was van mogelijke benoemingen elders, maar dat hij de school aan de Nieuwe Langendijk trouw bleef. '[...] de Heere wist het zoo te besturen, dat ik moest blijven en wie nu het meest verwonderd is, dat ik zulk een reeks van jaren mocht werkzaam zijn, dan ben voorzeker ik die man.' Martinus Smink sr. overleed in Delft op 8 september 1892. Bij het 70-jarig bestaan van de school was sprake van de aanbidding van zijn portret, samen met dat van enkele voorzitters. Deze originelen zijn kennelijk verloren gegaan.

De oprichting van de eerste christelijke school (1850)

Het eerste gedeelte van zijn toespraak wijdde Smink aan de ontwikkeling van zijn school. Volgens hem stelde de kerkenraad een commissie in, bestaande uit de broeders J. Hoogendam, A.A. de Lint en A.J. Verbeek, die de uitvoering van het plan ter hand moest nemen. Zó gemakkelijk ging dat echter niet. Er was plaats noch geld en de stichting van een eigen school was bovendien afhankelijk van vergunningen van de regering en van het gemeentebestuur van Delft. De middelen moesten van binnenuit komen, 'dewijl men toen over het algemeen nog niet van Christelijk onderwijs wilde horen; daar men dat als wat nieuws en vreemds aanzag, en volstrekt niet doordrongen was van de noodzakelijkheid.' De kerkelijke gemeente stelde zich achter het voorstel, maar klein en armlastig als ze was, kon ze slechts f 3,50 per week opbrengen. Naast gebed en volharding gaf het gemeentebestuur een positieve wending aan de zaak. Burgemeester R.J.C. Metelerkamp was zoon van een voormalig Delfts predikant en wellicht droeg dat er toe bij dat er toestemming voor een diaconieschool kwam. Kinderen van andere gezindten waren tegen een gering schoolgeld ook welkom. Ook de koning gaf toestemming. Ruimte werd gevonden in de woning en de werkplaats van de zijdeverver Cornelis de Groot aan de Nieuwe Langendijk (nu nr. 44). Deze konden voor f 3,50 in de week van eigenaar Gerard Jacob Wobbe worden gehuurd. Op 5 augustus 1850 betraden de eerste leerlingen hun klaslokaal in de oude ververij en Smink kon met zijn gezin de woning betrekken. Op deze dag begon in feite de geschiedenis van het protestants-christelijk onderwijs in Delft. 'Moest men toen wel niet erkennen: "Tot hiertoe had de Heere geholpen?"'

Christiaan August Meeder verlaat de Gereformeerde School, 1879 (Fotoreproductie Gemeentearchief Delft).

In 1851 wilde Wobbe de panden voor een schappelijke prijs verkopen. De kerkenraad had echter geen geld, '[...] en nu zorgde de Heere ook daarvoor.' De gefortuneerde vrouw Johanna Judith Zeelt (1780-1864), bewoonster van buitengoed Postwijck te Baambrugge, steunde in het hele land de bouw van afgescheiden kerken en ze was bereid ook de Delftse kerk hypotheek voor een school te verstrekken tegen een geringe aflossing en rente. In 1859 werd achter de school een tweede lokaal gebouwd waarvoor een lening in aandelen van f 25,- à 4% werd uitgeschreven. Met dankbaarheid noemde Sminck de aandeelhouders die hun aandeel terugschonken of afzagen van de rente. Zo deed G. Groen van Prinsterer zijn zes participaties cadeau, niet wetend dat deze Delftse school vele decennia later zijn naam zou krijgen. Het latere hoofd Bergsma schetst in 1950 een weinig florissant beeld van de oude school: 'Lange verveloze banken voor 8 à 10 kinderen; de muren haveloos; de vloer gedeeltelijk betegeld, zodat het 's winters net een modderpoel geleck; 'W.C.'s' waren in het lokaal geplaatst. Het dak was zo slecht, dat bij een flinke regenbui het water op banken, vloer en...op kinderen stroomde. Lampen waren er niet in het slecht verlichte lokaal.'

De komst van ds. Van der Valk in 1869 als predikant betekende een nieuwe stimulans voor kerk en school. Om het tweede lokaal te kunnen uitbreiden, voerde hij actie die binnen een week maar liefst f 1400 opleverde. De school bleef als de enige christelijke school in Delft tussen 1850 en 1883 qua leerlingen vrij stabiel.³

Jaar	Totaal Leerlingen LO	Prot.Chr. School	Perc.
1851	2404	116	4,8
1861	2410	183	7,6
1871	2879	194	6,7
1881	3538	245	6,9

Maar in 1881 waren de eerste tekenen te bespeuren dat de Gereformeerde School niet meer de enige instelling voor christelijk lager onderwijs in Delft zou zijn.

2. De School met de Bijbel (Voldersgracht, 1883)

In 1881 vonden namelijk de eerste initiatieven plaats om te komen tot een tweede christelijke school. Hoewel beide scholen hetzelfde voorstonden, namelijk onderwijs naar reformatische beginselen, verschilden de uitgangspunten van de stichters.

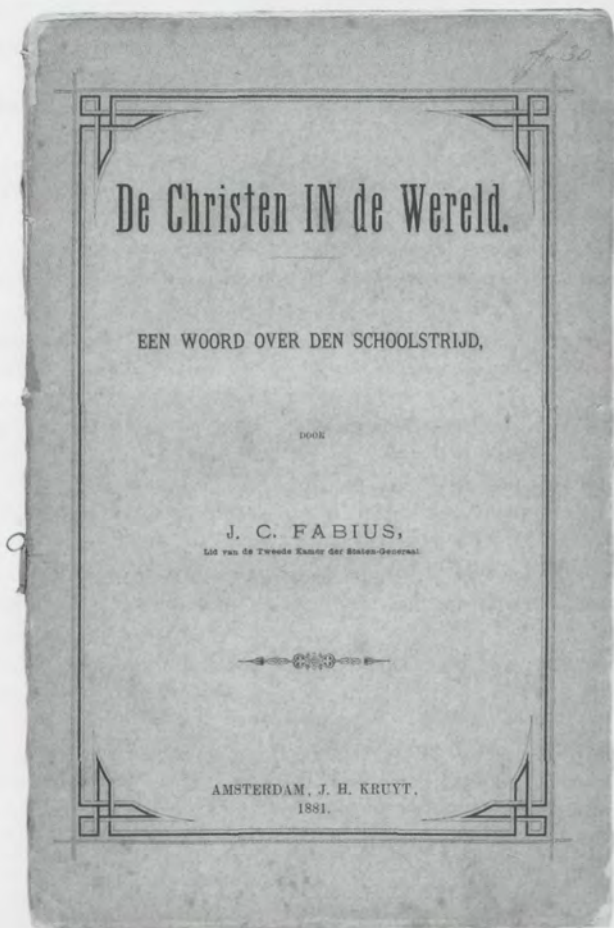
Waarom een tweede school?

Sinds de Afscheiding waren enkele decennia verstreken en opnieuw groeide er irritatie binnen de Hervormde Kerk, die in 1886 zou leiden tot een tweede afsplitsing, de Doleantie. Weer zes jaar later zou die met het grootste deel van de Christelijke Gereformeerde Kerk samengaan tot de Gereformeerde Kerk. Beide stromingen waren dus verwant en men zou zich erover kunnen verbazen dat de Delftse broeders van de latere Doleantie kennelijk niet tevreden waren met de bestaande gereformeerde school.

Dr. A. Kuiper, de landelijke voorman, had echter een andere visie op het besturen van zo'n school: het onderwijs behoorde niet aan de kerk, maar aan de ouders. Zij immers beloofden bij de doop dat zij verantwoordelijk waren voor de godsdienstige opvoeding van hun kind – en dus voor hun onderwijs, dat immers in het verlengde van het gezin behoorde te liggen. Scholen moesten dus bestuurd worden door verenigingen van ouders en niet door kerkenraden. Deze gedachte vinden we terug in de doelstellingen van de Unie 'Een School met de Bijbel', waarvan in 1881 een Delftse afdeling actief werd. De Unie was niet gebonden aan een kerkgenootschap, maar stond open voor allen die christelijk onderwijs voor hun kinderen ambiëerden: na 1886 óók voor hervormden die niet met de Doleantie waren meegegaan.

Toen de Delftse School met de Bijbel in 1883 eenmaal een feit was, bleek inderdaad dat de onderwijskundige uitgangspunten van beide scholen niet verschilden. De verhoudingen waren goed: sollicitanten voor de nieuwe school mocht

Met deze brochure gaf J.C. Fabius een aanzet tot de School met de Bijbel (1881) (Familiearchief Fabius).

ten proefles geven op de oude, hoofdmeester Smink trad op als adviseur en over leerlingen die overstapten, werd niet moeilijk gedaan.

Het verschil school dus in de bestuursstructuur. De voorstanders van de tweede school waren van een jongere generatie, die mede de wortels vormde voor de groei van de gereformeerde zuil in Delft.

Een preek als impuls

Op 21 augustus 1881 bevond J.C. Fabius zich in de Oude Kerk onder het gehoor van ds. J. Groenewegen. Dominee Groenewegen roerde namelijk de schoolstrijd aan en verklaarde deze strijdig met het 'Christelijk ideaal'. Hij wees de stichting van christelijke scholen af en verweet de schoolstrijders belasting van de openbare school. Wat Groenewegen onder 'Christelijk ideaal' verstond, was

Fabius niet helemaal duidelijk, maar voor hem lag dat ideaal niet in het aardse leven, maar aan de overzijde van het graf. Toen hij merkte dat de predikant zijn zienswijze in een brochure uitgaf, schreef hij een open brief *De Christen IN de wereld*. 'Onschriftuurlijk is de leer, die dweept met een ideaal hier op aarde; met een Koninkrijk van vrede; de Christen zou dan uit de wereld moeten weggaan, en de Heere plaatste hem in de wereld en in den strijd.'

Fabius deelde Groenewegens mening over de rol van de christen in de wereld niet en evenmin die over het christelijk onderwijs. Volgens de predikant moest de christen stil in de wereld Gods weg gaan, zonder schoolstrijd of politieke onrust. Fabius noemt dit een ideaal dat in strijd is met de belijdenisgeschriften, omdat het doel van het leven niet in het leven zelf ligt maar in de eeuwige zaligheid na de dood. De ware kerk heeft zich een plek bevochten tegenover roomsen en dopersen. Als kinderen die opstelling en instelling niet leerden, hield men ze verre van de ware roeping van de mens. Als ouders hun kind niet hoefden te laten dopen, zoals Groenewegen bepleitte, beloofden zij ook niet het in de geest van de bijbel op te voeden en te (laten) onderwijzen. Een kerk, een predikant die zijn gemeente dat leerde, dwaalde in Fabius' ogen.

Fabius zag echter genoeg mankementen bij het overheidsonderwijs, 'wijl elk verband met de Kerk als met het huisgezin ontbreekt en de ouders niet één woord mogen medespreken in de opvoeding door God hun opgedragen; wyl elke waarborg ontbreekt, dat niet zaden van ongelooft en twijfelzucht worden gestrooid in het kinderhart; wyl daar uit alle gezinnen de kinderen voetstoots worden toegelaten.' Hij verweet Groenewegen dat hij daarmee bekend was, en desondanks het openbaar onderwijs voorstond.

Fabius bestreed de onderwerping aan aards gezag, 'maar op grond van des Heeren woord houden wij ons daaraan, dat de opvoeding de zaak der ouders is; en dat niet alleen voor Christenen, maar evenzeer voor de wereld; daar is slechts één ordening Gods.'

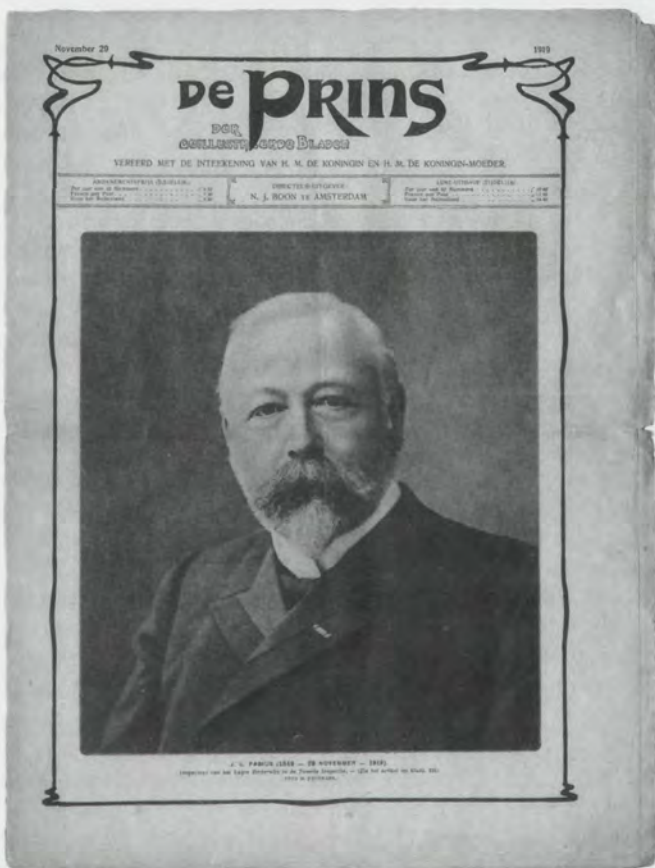
Zo verdedigde Fabius het antirevolutionaire verzet tegen de Onderwijswet van 1878, een wet die aldus Fabius, 'ons volk verder afvoert van God en van zijne getuigenis.'⁴ Volgens Fabius joeg Groenewegen de christen terug in zijn hok, maar Fabius wilde juist de strijd aangaan, in bijbelse termen: die tussen duisternis en licht.

Hij eindigde zijn brief met nog eens de noodzaak van de school met de Bijbel aan te geven: 'Wij spreken daarmede uit, niet alleen dat de godsdienstlooze school geene opvoedingplaats voor gedoopte kinderen is; maar wij spreken er mee uit, dat vóór alle dingen onze kinderen behoeven te worden onderwezen in de kennis van den Bijbel. [...] niet een deel of eene bloemlezing; maar het gansche heerlijke Gods Woord!' Deze Fabius heeft een belangrijke rol gespeeld bij de oprichting van de tweede Christelijke school in Delft.

J.C. Fabius, schoolstichter en kamerlid (1849-1924)

Uit bovenstaande blijkt dat Jan Christiaan Fabius een man van standpunten was. Hij werd op 29 november 1849 in Garderen geboren als zoon van een predikant

Jan Christiaan Fabius (1849-1924), oprichter van de School met de Bijbel (Familiearchief Fabius).

en volgde de officiersopleiding aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. In 1873 kwam hij naar Delft om te werken als opzichter in de Artillerie Constructiewerkplaats. Zijn antirevolutionaire instelling is dan al duidelijk.

In hetzelfde jaar dat de brochure *De Christen IN de wereld* verschijnt (1881), werd hij, pas 31 jaar oud, door het district Delft tot lid van de Tweede Kamer gekozen. 'Moeilijke jaren', aldus zijn in memoriam in *De Nederlander* van 11 april 1924, 'toen slechts een kleine kring van moedige mannen in de Staten-Generaal streed voor het recht van de Christelijke school en voor den eisch, dat de Christelijke levensbeschouwing, ook in vraagstukken van staatkunde en wetgeving, grondslag en wegwijzer zou zijn.'

Als kamerlid hield hij zich met onderwijsvraagstukken bezig en het was vooral aan hem te danken dat de vakken tekenen, natuurkennis en handenarbeid een plaats op het rooster kregen. In 1890 verliet Fabius Delft om inspecteur te worden van het Lager Onderwijs, zonder zelf ooit in het onderwijs werkzaam te

zijn geweest. Ongetwijfeld zal zijn voorzitterschap van de Delftse School met de Bijbel hem de nodige kennis en ervaring hebben bezorgd. Ook legde hij op dat moment zijn kamerlidmaatschap neer. Al snel wist hij de sceptici, die een 'rechts kapiteintje' niet als inspecteur zagen zitten, van zijn kennis en kunde te overtuigen. Strijdbaar bleef hij. Zo pleitte hij in 1898 in een serie artikelen in *De Nederlander* nadrukkelijk voor de invoering van leerplicht én voor de invoering van pensioen voor onderwijzers. Ook in het *Christelijk Schoolblad* publiceerde hij over diverse onderwerpen die met het onderwijs te maken hadden. Fabius overleed op 8 april 1924 in Den Haag en werd drie dagen later in Delft begraven. In zijn Delftse periode streed Fabius dus op verschillende fronten: in de landelijke politiek, als gemeenteraadslid én in het Delftse onderwijs als oprichter en eerste voorzitter van de School met de Bijbel aan de Voldersgracht.

De oprichting van de tweede school

Toen Leendert Hendrik Viruly, heer van Keenenburg op 3 april 1881 overleed, bleek zijn erfenis een legaat van f 2000 voor het christelijk onderwijs in Delft te bevatten. Sinds 7 juni van dat jaar bestond er in Delft een afdeling van de Unie 'Een School met de Bijbel' met een 'locaal comité' en een commissie tot Schoolstichting. Er waren dus ambities om naast de bestaande christelijke gereformeerde school aan de Nieuwe Langendijk een tweede school op te richten. Het comité had in drie jaar f 9.016,13 ingezameld en het legaat (dat overigens gedeeld moest worden met de Gereformeerde School) was dus een welkome aanvulling. Maar het kon alleen door een rechtspersoon worden aanvaard wat betekende dat het comité zich moest transformeren tot een vereniging.

Tijdens de Algemene Vergadering van 27 februari 1882 in gebouw Veritas werd het oude comité ontbonden. In het nieuwe bestuur werden J.C. Fabius, J. Richter, A. van den Berg, W.A. Paerels en J. van der Heide gekozen. Fabius, die al zitting had in het lokaal comité, werd de eerste voorzitter. De vergadering stelde in zeven heldere artikelen de statuten vast. Het doel was duidelijk: stichting en instandhouding van scholen met de bijbel te Delft. De grondslag appelleerde aan het rechtzinnige geloof: 'het eeuwige en onveranderlijke woord van God.' Als beginsel koos de vereniging 'opvoeding en onderwijs geheel overeenstemmend met den in den Bijbel geopenbaarden wil van God.' Ruimte voor een gebouw werd gevonden toen de Christelijke Gereformeerde Kerk het pand aan de Voldersgracht verliet. Het was voor f 10.000 te koop en op 13 december 1882 gaf de algemene vergadering groen licht, al waren er nog wel zorgen. Er was nog een financieel tekort van ongeveer f 4000. De leden overwogen een 'stuiversvereniging' en jatten elkaar op bij te dragen tot breder bekendheid en guller gaven om het doel zo snel mogelijk te bereiken. Helaas bracht een folderactie maar f 968,50 op, veel te weinig om de kosten van de inrichting van de school te dekken. Een nieuwe Algemene Vergadering besloot op 29 januari 1883 desondanks het gebouw te kopen en te verbouwen en het vervolgens ... te sluiten, '[...] als zwijgend getuigenis voor hen die niet hebben bijgedragen.' Verenigingslid Poot was eerst van mening dat een nieuwe school schadelijk was voor de bestaande aan de Nieuwe Langendijk, maar toen het vooral de hervormden waren die te

kortschoten in hun steun aan een nieuwe school, die immers ook voor hún kinderen was bedoeld, veranderde hij van mening. De christelijke gereformeerde predikant Van der Valk wees erop dat ook de eerste school klein begonnen was. Het bestuur wilde op 1 augustus de school open hebben en meestertimmerman J. van der Spek mocht als goedkoopste aannemer voor *f* 2.599 de voormalige kerk tot school verbouwen. In mei traden drie potentiële hoofdonderwijzers aan voor een commissie van deskundigen om onder andere een proefles te geven op de Gereformeerde School. Sminck stelde zijn school daarvoor open en trad ook op als adviseur. Aart van der Sluijs uit Oostwold werd met algemene stemmen benoemd. Aan hem de taak om mee te denken aan inrichting van en leermedelen voor de school. Er werden 98 tweezitsbanken besteld, want men vermoedde dat de school straks 200 leerlingen zou gaan tellen. Lid J.M. Mulder leverde de leerboeken tegen inkoopsprijs. De Algemene Vergadering van 6 juni 1883 stelde een schoolgeld vast van 25 cent per kind per week, al vonden nogal wat leden dit bedrag aan de hoge kant. Het bestuur wees erop dat minderbedeelden een beroep konden doen op suppletiefondsen. Leden van de 'Vereniging voor Christelijk Schoolonderwijs' kregen vijf cent korting en wanneer er meerdere kinderen uit het gezin waren, dan kreeg men zelfs een dubbeltje korting. Met advertenties wierf men leerlingen.

Op 15 augustus 1883 vond de opening plaats, maar omdat de school te klein was om alle genodigden te ontvangen, week men uit naar de Schoolstraatkerk. De dag erop was het open huis en op vrijdag 17 augustus begon het onderwijs aan 130 kinderen. Het was duidelijk dat er naast Van der Sluijs onderwijzers nodig waren. Bij sollicitanten moest het beginsel 'naar den eisch van Gods woord, en bijgevolg in Gereformeerde richting' voorop staan, zoals een bestuurslid het enkele jaren later formuleerde. Enkele kwekelingen verlichtten de taken van de onderwijzers en gaven zelf onderwijs aan de 'avondschool', die verboden werd voor leerlingen die eerder het openbaar onderwijs volgden. Salaris aan de dagschool ontvingen zij niet, hoogstens een incidentele gratificatie van *f* 25 of *f* 50, waarop hun vaders overigens moesten aandringen. Omdat men gebruik maakte van de kwekelingen van de (openbare) kweekschool besloot het bestuur per jaar *f* 100 aan deze school bij te dragen. Ondanks alle kosten bleek de vereniging financieel levensvatbaar. Verhuur van een lokaal aan de zondagsschool leverde extra geld op. Over 1883 werd een klein tekort gemeld, over 1884 een klein batig saldo.

3. De twee gereformeerde scholen, 1883-1922

Gedurende veertig jaar bestonden er in Delft dus twee christelijke lagere scholen van gereformeerde signatuur, die elkaar na een proces van aantrekking en afstoting ten slotte vonden in een nieuwe 'Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs'.

Beide scholen hadden aanvankelijk geen naam: de kerkschool aan de Nieuwe Lan-

gendijk werd met de straatnaam aangeduid of 'Gereformeerde School' genoemd, de school aan de Voldersgracht was de 'School met de Bijbel'. Beide scholen voorzagen duidelijk in een behoefte aangezien er regelmatig melding werd gemaakt van gewenste uitbreiding van de lesruimten. Uiteindelijk zou de voormalige kerk aan de Voldersgracht voorgoed te klein blijken en in 1906 betrok men een nieuw gebouw aan de Spoorringel, die destijds in de gemeente Hof van Delft lag. Aan de Nieuwe Langendijk werd in 1890 de oude school afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw, dat eveneens snel moest worden vergroot.

Jaar	Totaal leerlingen GLO	Geref. en School met de Bijbel	Perc.	Hervormde Scholen	Totaal perc. Chr. onderwijs
1891	5296	567	10,7		
1901	5211	579	11,1		
1911	5517	595*	10,8*	293	16,1
1922	7042	640	9,1	989	23,1

* schatting, de School met de Bijbel staat dan in de gemeente Hof van Delft

Voorlopig gescheiden wegen

In 1892 smolten de Christelijke Gereformeerden van de oude Afscheiding en de Nederduitsch Gereformeerden van de Doleantie ook in Delft samen tot wat later de Gereformeerde Kerk ging heten. Aangezien we in de School met de Bijbel mensen tegenkomen die bij dat proces waren betrokken, zouden we kunnen verwachten dat er ook een fusiegedachte, althans nadere samenwerking groeide tussen de besturen van beide scholen (i.c. de gereformeerde kerkenraad en het verenigingsbestuur). Ook de nieuwe school droeg immers vanaf het begin een sterk gereformeerd karakter. Bij het vertrek van Sminck in 1889 kwam al het idee ter sprake de Gereformeerde School los te maken van de kerk, maar toen was de instelling van een Schoolcommissie namens de kerkenraad het enige wat werd bereikt. De kerkenraad bleef uiteindelijk het bevoegde gezag, dat beslissingen nam in netelige kwesties, zoals zomervakanties en feesten. De discussie woedde echter decennia lang voort. Zo lezen we op 6 april 1900 in de notulen van de commissie: 'Men wil nl. het school [...] van deze Kerkenraad doen ophouden en daarvoor in plaats stellen een schoolvereniging met rechtsbevoegdheid; de discussie was echter verward en vruchteloos.' Het grote bezwaar tegen een andere bestuursstructuur was namelijk het feit dat ook andersdenkenden tot een vereniging konden toetreden, waardoor de identiteit in gevaar kon komen. Tot het laatste toe bleef er verdeeldheid en verzet, maar in de nieuwe eeuw haalden de ontwikkelingen de principes in.

De gereformeerde 'fusiedans'

De discussie over een eventuele besturenfusie werd in de nieuwe eeuw aangejaagd door drie cruciale factoren: de verzuiling, de roep om scholen voor MULO (Meer Uitgebreid Lager Onderwijs) en een gewenste nieuwe school in de Wip-polder. De verzuiling sloeg dubbel toe toen omstreeks 1904 twee hervormde schoolverenigingen werden opgericht, die beide een eigen school stichtten: de Prins Willemschool van de Nederduitsch Hervormde Schoolvereniging aan de Phoenixstraat en de reformatorische Koningin Wilhelminaschool van de Hervormde Schoolvereniging op Gereformeerde Grondslag aan de Huyterstraat. De twee bestaande scholen bezagen deze stichtingen met gemengde gevoelens: aan de ene kant kostte het hun leerlingen, aan de andere kant schiepen de stichtingen duidelijkheid die paste in de opbouwfase van de verzuilende samenleving. Bovendien nam het aantal leerlingen in Delft snel toe en voorzag een hervormde zuil duidelijk in een behoefte. Een groot voordeel was daarnaast dat Delft nu vier christelijke lagere scholen telde, en dat maakte het aantrekkelijk een eigen opleiding voor onderwijzers op te richten. Dat vergde samenwerking tussen alle partijen en in 1908 kwam het inderdaad tot een Normalschool (later kweekschool genoemd), onder strikte voorwaarde dat het gereformeerde karakter gewaarborgd was. In dit kader wil dat zeggen dat de zeventiende-eeuwse reformatorische beginselen de grondslag waren. De lessen werden afwisselend in de verschillende gebouwen gegeven.

Een tweede vraagstuk was dat van het christelijke vervolgonderwijs, dat in Delft nog geheel ontbrak. Op 2 juni 1905 deed het bestuur van de School met de Bijbel het voorstel aan de gereformeerde kerkenraad om de Gereformeerde School om te vormen tot een school voor MULO. Deze onderwijsvorm behoorde destijds tot het lager onderwijs en zou dus onder de doelstellingen van beide scholen kunnen vallen. De voorzitter van de Unie, ds. C.W.J. van Lummel, plaatste de roep om christelijk vervolgonderwijs in een breder kader: een HBS (Hogere Burgerschool). Hij beargumenteerde dit als volgt: '[...] dat men toch niet blind kan zijn voor het feit dat een Gereformeerde huisvader die zijn kinderen hooger kan doen opleiden, gedwongen is gebruik te maken van de Hoogere Burgerschool en andere inrichtingen waar het giftige zaad met

Ds. C.W.J. van Lummel, voorzitter School met de Bijbel, op later leeftijd (Collectie mevr. Kerkhof-Hajer).

voorliefde word gestrooid om wat in het gezin en op de lagere Christelijke school met zoveel piëteit is gekweekt, te laten verstikken door een darwinistisch materialisme, dat onze begaafdste zonen voor altijd vervreemdt van hun ouders en van het voorvaderlijk geloof en verloren doet gaan voor elke Christelijke actie in een tijd die, meer dan eenige, mannen vraagt van studie en hoogere ontwikkeling.'

De spreker wijst dus op het belang van christelijk voortgezet onderwijs naast de op dat moment bestaande openbare HBS: gezin en kerk zijn blijkbaar niet voldoende de kinderen bij hun geloof te houden. Maar de kerkenraad nam het voorstel niet over vanwege de verschillende meningen over dit onderwerp. In het najaar van 1906 deed de School met de Bijbel nogmaals een poging, helaas tevergeefs, om tot samenwerking te komen en een MULO onder een gezamenlijke vereniging te stichten. Op 13 oktober constateerde Van Lummel dat de tijd van samenwerking verstreken was. De zaak was voorlopig afgedaan en de kerkenraad gerustgesteld. De Gereformeerde School werd tienklassig en kon op die manier tóch opleiden voor hoger vervolgonderwijs. In 1911 constateerde het bestuur dat de hoogste klas 'zoo'n goede naam heeft omdat mijnheer Hemmes deze geheel voor zijn rekening heeft', een reden om hem niet ambuland te maken (!). Uit de gesprekken in 1912 rapporteerde A. Dondorp, die Van der Sluijs als hoofd van de School met de Bijbel was opgevolgd, mismoedig aan zijn bestuur dat hij van zijn collega Hemmes, het hoofd van de Gereformeerde School, geen steun voor een bestuurlijke fusie hoeft te verwachten. De kerkenraad leek nu wel overtuigd, maar invloedrijke en gefortuneerde gemeenteleden dachten er anders over en er gebeurde niets.

Schoolklas van de Gereformeerde School omstreeks 1914. Rechts de hoofdmeester J. Hemmes (Fotoreproductie Gemeentearchief Delft).

In 1917 klonken in de kerkenraad opnieuw geluiden over een nieuwe, gezamenlijke schoolvereniging, maar nú was het de School met de Bijbel die zich tot spijt van de kerkenraad afzijdig hield omdat ze een soort annexatie door de kerk vreesde. Er leek schot in de zaak te komen toen de vraag om een gereformeerde MULO steeds luider klonk. Groot was dan ook de verontwaardiging bij de School met de Bijbel toen in 1920 de Gereformeerde School met een eigen MULO wilde beginnen. 'Moet dat nu maar zoo?', vroeg men zich af. Als reactie vroeg de School met de Bijbel nu ook de status van kopschool aan, dit wil zeggen met een zevende en een achtste leerjaar.

1918.	
Van	tot
Lezen	
Schrijven	
Bekennen	
Nederlandsch	
Bijbelische Geschiedenis	
Vaderl. Geschiedenis	
Algem. Geschiedenis	
Aardrijkskunde	
Kennis der Natuur	
Zingen	
Tekenen	
Handwerken	
Vrije en Ordeoefeningen	
Wiskunde	
Fransch	
Duitsch	
Engelsch	
Vijft	
Gezigt	
De Ouderwijzer	Het Hoofd der School,
Handteekening van het Hoofd des gezins,	
Gezins	
Gezins	
Gezins	

GETUIGSCHRIFT.

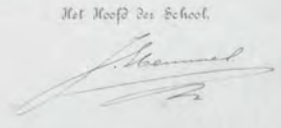
De ondergetekende, Hoofd van de School der Gereform. Kerk, Nieuwe Langenbeld 26 te Delft, verklaart dat

Jannetje de Ruiter geboren te Delft, den 17^{en} juli '08 van 1 Oct. '12 is 1 Oct. '18

opgevoerd is, dat zij ook goede vorderingen heeft gemaakt, dat zij zeer goede vorderingen heeft gemaakt en dat zij nu wel veertig van Ouder en Ouderwijzer de School heeft verlaten.

Delft den 1^{en} Oct. '18

Het Hoofd der School,

'NN verlaat de Gereformeerde School, 1918'

Er waren echter nog twee belangrijke factoren die het samengaan bespoedigden: in de eerste plaats de wetenschap dat de hervormden werkten aan de MULO in de Hugo de Grootstraat (de latere Oranje-Nassauschool) en in de tweede plaats de verwachte stadsuitbreidingen aan de noord- en zuidzijde van Delft. Aan de Brasserskade verrees een nieuwe School met de Bijbel ('onder de zinspreuk Romeinen 8:31'), die zich jarenlang zelfstandig ontwikkelde. Vooral de Wippolder vroeg aandacht, ook al omdat daar een nieuwe reformatische hervormde school (de Prins-Mauritsschool) werd voorbereid. Op 23 november 1920 stuurde het bestuur van de School met de Bijbel aan de gereformeerde kerkenraad een

ultimatum om samen tot een nieuwe school te komen. Een snelle reactie bleef uit, waarop in juni 1921 gereformeerde bewoners van de nieuwe wijk dreigden een eigen schoolvereniging op te richten wanneer het niet gauw tot een bestuurlijke fusie zou komen.

Inmiddels was de kerkenraad eindelijk overgegaan tot de oprichting van de vereniging 'Groen van Prinsterer' met 154 leden, die de school aan de Nieuwe Langendijk ging besturen. Dat wilde overigens niet zeggen dat men het nu met elkaar eens was. Het nieuwe schoolbestuur wilde wél een gezamenlijke MULO, maar zag niet de noodzaak van een bestuurlijke fusie van de beide lagere scholen. Het vraagstuk van de Wippolder was daarmee echter niet opgelost.

Beide besturen draaiden om elkaar heen met hun ideeën over wie waarvoor verantwoordelijk bleef, maar het najaar van 1921 bleek beslissend. De Algemene Ledenvergadering van de School met de Bijbel nam op 19 oktober het besluit tot een totale bestuurlijke fusie, met een appèl op alle gereformeerden nu de neuzen in dezelfde richting te laten wijzen. Die oproep werd begrepen en in december viel bij de andere partij toch nog onverwacht het gewenste besluit. Opluchting blijkt uit de notulen van de School met de Bijbel: dat er 'over gevoelens is heengezien terwille de groote en mooie zaak, de eenheid te dezer plaatse, van het onderwijs op Gereformeerde grondslag, voor de kinderen onzes volks.' De fusie werd op 23 januari 1922 bekrachtigd. De Delftse gereformeerde fusiedans was voorbij.

Besluit

Op 19 juni 1922 werd de 'Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs' koninklijk goedgekeurd. De nieuwe school aan de Maerten Trompstraat in de Wippolder kreeg de naam Dr. H. Bavinck, negentiende-eeuwse strijder voor het reformatorische gedachtegoed. De oude naamloze scholen konden niet achterblijven: aan de Nieuwe Langendijk bestond tot 1966 de Groen van Prinstererschool en de vestiging aan de Spoorringel heette voortaan Elout van Soeterwoude, negentiende-eeuwse voorvechter voor christelijk onderwijs. En de eigen MULO kwam er: de Dr. A. Kuyper MULO aan de Huyterstraat.

Was iedereen nu tevreden? Nee, lidmaat H. Ouwering betreurde in een brief aan ds. Van Anken de 'zondige doordraverij' van zijn kerkenraad en wilde een nieuwe Vereniging voor een kerkenraadschool. Maar Delft had voorlopig genoeg christelijke lagere scholen. Pas bij de stadsuitbreidingen na de Tweede Wereldoorlog groeide het aantal weer, om vervolgens in te krimpen en uiteindelijk te resulteren in de huidige vijf Delftse basisscholen van het PCBO.

Bronnen

Archivalia: Regionaal Historisch Centrum Delft

- Archief 46 (Gereformeerde Kerk)

- Archief 241 (Gereformeerde schoolverenigingen)

- met dank aan ds. T.J. Smink, Nieuwerkerk (Zld)
- en mw. J. Teding van Berkhout-Fabius, Huizen

Literatuur

- Bergsma, Y. 'Groen van Prinstererschool.' *Gereformeerde Kerkbode*, 26 augustus en 2 en 9 september 1950.
- Does, J.C. van der. *Biografisch Woordenboek van het protestants-christelijk onderwijs* (Zeist: Dijkstra, 1949).
- Fabius, J.C. *De Christen in de Wereld: Een woord over den schoolstrijd* (Amsterdam: Kruyt, 1881).
- Harinck, Georg, en Gert Schutte (red.), 'Christelijk onderwijs in de negentiende eeuw.' *Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800*, 14 (Zoetermeer 2006).
- Herstel, H.A. *Bijdragen tot de Geschiedenis der Christelijk Afgescheiden Gereformeerde Gemeente te Delft*, typoscript in RHCD Delft, 1942.
- Hofland, A.C. *Delft naar dien verborgen schat: 150 jaar Gereformeerde Kerk van Delft, een pars pro toto* (Amsterdam: VU Uitgeverij, 1992).
- Jonker, A.E.M. 'Het onderwijs in Delft.' in *De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914*, red. J.W.L. Hilkhuijsen, 195-204 (Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1992).
- Smink, M. *Gods Voorzienigheid, blijkbaar in de bekeering, leiding en uitredding van Onderscheide persone, in verbalen geschetst: Een leesboek voor Christelijke Scholen en Huisgezinnen* (Amsterdam, 1855).
- Stilma, L.C. *De School met den Bijbel in historisch-pedagogisch perspectief: Ontstaan en voortbestaan van het protestants-christelijk lager onderwijs in Nederland*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam, 1987.
- Valk, M.H.A. van der. *Levensbericht Jacob van der Valk* in: Digitale bibliotheek der Nederlandse Letteren, beschikbaar op het world wide web, <http://www.dbnl.org> (oorspr. Hillegersberg, 1928)
- Verslag van den Toestand der Gemeente Delft*, diverse jaargangen.

Noten

1. Landelijk waren beide kerken in 1892 al samengegaan. In Delft gebeurde dat pas op 25 november 1897. Een klein aantal gereformeerden kon zich hiermee niet verenigen en zette op 22 november 1899 de Christelijke Gereformeerde Kerk voort.
2. Van der Does (p. 138) suggereert dat de school voor de kerk te duur was en dat Smink voor eigen rekening verder ging. Dit lijkt me onjuist, omdat de school tot 1922 van de kerkenraad bleef.
3. Gegevens ontleend aan de gemeentelijke verslagen.
4. De wet van 1878 scherpte de eisen aan het lager onderwijs aan, maar handhaafde de tweedeling door alleen subsidie te verstrekken aan gemeentelijke, dus openbare scholen. Pas in 1889 kwam er een kleine tegemoetkoming.

Hoogheemraadschap van Delfland

Het hoogheemraadschap van Delfland werd in 1289 gesticht door graaf Floris V. Het gebied wordt in het westen tussen Hoek van Holland en 's-Gravenhage begrensd door de Noordzee, in het noorden tussen 's-Gravenhage en Zoetermeer door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Rijnland en in het oosten resp. zuidoosten door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Schieland en de Schie en in het zuiden door de Nieuwe Waterweg en het Scheur. Vanouds heeft het schap de zorg voor de buitenwaterkering, sinds 1977 ook voor de binnenwaterkeringen en de zorg voor het waterbeheer in de boezem. In het laatste kwart van de 20^e eeuw is aan deze taken nog de waterzuivering toegevoegd.

Archief

Bij het archief van het hoogheemraadschap worden de archieven van het hoogheemraadschap en zijn rechtsvoorgangers, de polders, bewaard. In deze archieven treft u naast informatie over waterstaatswerken ook geografische- en genealogische gegevens aan. Aangezien het hoogheemraadschap tot de overheid behoort, is op deze archieven de archiefwetgeving van toepassing waardoor zij grotendeels openbaar zijn en kosteloos door belangstellenden kunnen worden geraadpleegd. Een bijzonder onderdeel van de archieven vormen de kaarten en tekeningen. Naast 16^e eeuwse kaarten kunt u ook kaarten uit het laatste kwart van de 20^e eeuw raadplegen.

Hoogheemraadschap van Delfland

Bibliotheek en foto's

De bibliotheek bevat circa 7000 titels. Onderwerpen zijn het beheersgebied en de geschiedenis van Delfland en de waterstaat in het algemeen. Naast 17^e eeuwse werken kunt u hier ook recent materiaal aantreffen. De catalogus van de bibliotheek is met behulp van een computer te raadplegen. Tevens beschikt het hoogheemraadschap over een collectie van c. 3000 foto's betreffende onderdelen van de taakuitoefening, uiteenlopend van personen tot gemalen.

Waar en wanneer

De ingang van het hoogheemraadschap is te vinden aan de Phoenixstraat 32. Het archief is geopend van maandag tot en met vrijdag. De openingstijden zijn 9.30 tot 12.15 en van 13.30 tot 16.30 uur. Bezoek bij voorkeur na voorafgaande afspraak. Op diensten, zoals het laten verrichten van onderzoek en het verstrekken van kopieën zijn de geldende tarieven van de Legesverordening van Delfland van toepassing.

Drogisterij en Medische Bandagehandel J.W. Elsenaar B.V.

Homeopathie o.a.:

Vogel
VSM
Boiron
Homeocare

Cosmetica:

Marbert
Sans Soucis
Payot
Widmer
Elizabeth Arden

Elastische arm- en beenkousen
ADL-producten
Bloeddrukmeters
Borstprotheses
Breukbanden
Polsbraces
Duimbraces
Enkelbraces
Lumbaalbraces
Verbandschoenen
Verpleegartikelen

Hugo de Grootstraat 92

2613 TW Delft

Tel: 015-2124482/ 2120777

De Congregatie van de Zusters Augustinessen van Barmhartigheid in Delft: Een eeuw lang zorg voor zieken en bejaarden

J. W. de Ridder

Inleiding

Meer dan een eeuw lang, zo ongeveer vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw tot aan 1970, bepaalden mannelijke en vrouwelijke religieuzen het gezicht van het katholieke onderwijs en de gezondheidszorg. Zij waren niet alleen goedkope arbeidskrachten maar vooral geïnspireerde en goede onderwijzers en verpleegkundigen. Met name in het zuiden trof men veel van deze zuster-, broeder- en fratercongregaties aan, maar ook in de rest van Nederland hadden zij hun vestigingen. Onderstaand artikel gaat over de geschiedenis van de Congregatie van de Zusters Augustinessen van Barmhartigheid, zoals de volledige naam luidt, die de zorg voor zieken en bejaarden als hoofdtaak had. De zusters speelden jarenlang de belangrijkste rol in de verpleging van zieken in het Hippolytus Ziekenhuis. Daarnaast waren zij actief in de wijkverpleging. Vanuit Delft werd er een flink aantal 'filialen' van de congregatie gesticht op diverse plaatsen in het land. In 2008 is het 120 jaar geleden dat deze congregatie in Delft werd opgericht met als doel personeel te werven voor de verpleging van katholieke zieken en ouden van dagen. We moeten dus spreken van de Zusters Augustinessen **van** Delft hoewel de congregatie onder die naam niet meer bestaat.

Het is in 2008 namelijk ook zestig jaar geleden dat het moederhuis, de hoofdvestiging van de congregatie, verplaatst werd naar Heemstede, zodat momenteel gesproken wordt van de Zusters Augustinessen van Heemstede.

Een belangrijk deel van de geschiedenis van de congregatie staat beschreven in het jubileumboek *Omzien naar een tijdelijk huis* dat verscheen van de hand van drs. Peter Sierksma bij het 100-jarig bestaan van de congregatie in 1988. Aan deze uitgave is in onderstaande tekst veel informatie ontleend. Daarnaast heb ik steun gehad aan gesprekken met nog in Delft wonende Augustinessen en met Delftse zusters die momenteel in het moederhuis in Heemstede wonen. Bovendien heb ik archiefstukken uit het gemeentearchief van Delft geraadpleegd en ik maakte ook dankbaar gebruik van het wereldwijde web.

De voorgeschiedenis

Rond het midden van de negentiende eeuw was de enige georganiseerde geneeskundige zorg en de eigenlijke ziekenverpleging in Delft in handen van het

bestuur van het neutrale Oude en Nieuwe Gasthuis. Dit gasthuis stamde al uit de dertiende eeuw en zijn opvolger, het Reinier de Graaf Gasthuis, mag zich dan ook met trots het oudste ziekenhuis van ons land noemen. Maar in weerwil van deze reputatie waren de toestanden rond de ziekenverpleging in de negentiende eeuw allesbehalve gezond, om niet te zeggen uitermate slecht en dat gold niet alleen voor Delft. In feite waren gasthuizen slechts bestemd voor personen uit de onderste lagen van de samenleving, inclusief de daklozen. Als men ziek was, werd men thuis verpleegd en slechts in uiterste nood liet men zich opnemen in een gasthuis waar het verplegend personeel op zijn best goedwillend was maar zeker niet professioneel geschoold. Vaak kwamen de verplegenden uit hetzelfde milieu als de verpleegden.

Voor thuisliggende zieken bestond de wijkverpleging, die door verschillende instanties verzorgd werd. In Delft waren er bijvoorbeeld de protestant-christelijke wijkverpleging en de rooms-katholieke wijkverpleging. Die laatste werd reeds vanaf 1834 verzorgd door de Congregatie van de Zusters van Liefde uit Tilburg, die gevestigd was aan de Oude Langendijk in het Annagesticht op de plaats waar nu de Maria van Jessehof staat.¹

Het zal duidelijk zijn dat in de negentiende eeuw ziekenzorg in veel gevallen vrijwel hetzelfde was als armenzorg. Het valt dan ook niet te verwonderen dat het initiatief om iets aan de zorg voor rooms-katholieke zieken te verbeteren genomen werd door het 'Parochieel Armbestuur der R.C. Gemeente' waarin de twee Delftse parochies van dat moment, de Hippolytusparochie en de Jozefparochie, samenwerkten.

Maar er was vooralsnog geen sprake van een rooms-katholiek ziekenhuis. Deken en pastoor mgr. Hermanus Lambertus Spoorman (1836-1909) nam wel het initiatief tot oprichting van een Rooms-katholiek Liefdehuis, een pension voor bejaarde gehuwden en ongetrouwden uit 'den goeuden stand'.²

Let wel op de woorden 'den goeuden stand'. Het was namelijk de bedoeling dat deze bejaarden pensioengeld betaalden en wel in die mate dat er wat aan verdiend kon worden. En van die verdiensten kon dan de verpleging en de bedeling van de armen (gedeeltelijk) worden gefinancierd. Het pensioengeld bedroeg al naar gelang de klasse waarin men opgenomen wenste te worden, 600, 400 of 200 gulden per jaar waarbij dan nog de kamerhuur, variërend van 250 tot 50 gulden per jaar moest worden opgeteld. Het Rooms-katholiek Liefdehuis kreeg de naam Sint Hippolytus Gesticht.³

Voor de huisvesting van het pension werd door het parochieel armbestuur op 20 november 1885 het kapitale herenhuis van notaris Adriaan Marius Marcus Schagen van Leeuwen (1821-1906) aan de Oude Delft 203 aangekocht.⁴ Dit werd op 12 februari 1886 samengevoegd met het pand op nummer 205. Tot de ingebruikname door het Hippolytustgesticht werd de ruimte ter beschikking gesteld van de R.K. Leesvereniging. In deze gecombineerde panden zou het pension gevestigd worden waarbij tevens ruimte zou moeten komen voor de religieuzen die het pension zouden gaan beheren, want dit liefdewerk zou vanzelfsprekend niet aan leken worden overgelaten. Bovendien zou er ruimte moeten zijn voor

zieken die al spoedig ter plekke verpleegd werden.⁵ Die religieuzen behoorden tot de Congregatie van de Zusters Augustinessen maar hoe kwam die congregatie in Delft tot stand?

Oprichting van de congregatie

Hierboven is al aangegeven dat de verzorging van de zieken en de pensionarissen in het Sint Hippolytus Gesticht uiteraard moest worden toevertrouwd aan religieuzen. 'Uiteraard' want sinds het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 was het katholieke volksdeel begonnen aan een emancipatie die moest leiden tot een unieke positie in de Nederlandse samenleving. De katholieken vormden dan ook al spoedig één van de zuilen naast de protestant-christelijke, de socialistische en de liberale zuil.

Het eerder genoemde armbestuur had diverse zustercongregaties gevraagd om naar Delft te komen maar zonder resultaat. Eén van de leden van het armbestuur, Laurentius Antonius Vreeburg (1843-1911), kwam bij toeval in contact met een 'zwartzuster' uit Dendermonde in België, die een familielid verpleegde in Leiden. Zwartzuster was de benaming van de leden van de Congregatie van de Zusters Augustinessen die al sinds de Middeleeuwen in Dendermonde werkzaam waren in de ziekenverpleging. Op deze kennismaking volgde een bezoek aan Dendermonde door Vreeburg samen met de president van het armbestuur, Jacobus Johannes Vlek (1832-1918).⁶ Dit bezoek leidde tot uitvoerige onderhandelingen met genoemde Congregatie teneinde enige zusters ter beschikking van Delft te krijgen. De onderhandelingen hadden uiteindelijk resultaat en de Congregatie in Dendermonde stemde toe in het sturen van drie zusters voor de dienst in en buiten het Sint Hippolytus Gesticht aan de Oude Delft.

Het officiële verzoek om die assistentie werd gedaan door deken Spoorman. Voor de vestiging van de zusters in Delft was toestemming nodig van de bisschop van Haarlem, mgr. Caspar Josephus Martinus Bottemanne (1823-1903)⁷ en voor het vertrek uit Dendermonde was weer toestemming nodig van mgr. Hendrik Frans Bracq (1804-1888), de bisschop van Gent.

De drie zusters kwamen op 15 februari 1886, begeleid door hun overste, moeder Apollonia, in Delft aan. Moeder Apollonia ging al snel weer terug naar Dendermonde. Later in het jaar werden er op dringend verzoek van het Armbestuur nog elf zusters toegevoegd aan de eerste drie. Zuster Vincentia werd plaatselijk overste van het Sint Hippolytus Gesticht maar vooralsnog waren de veertien zusters nog steeds lid van congregatie van Dendermonde.

Aan de vraag naar meer medewerkers door de groei van het werk in Delft, vanwege meer pensionaires⁸ en meer werk in de wijk, kon Dendermonde echter niet voldoen. Daarom richtte moeder Vincentia op advies van moeder Apollonia op 4 mei 1888 tot de bisschop het verzoek om in Delft een eigen congregatie te mogen oprichten waarvoor zij in haar brief al bepaalde regels had neergelegd, inclusief een overgangsbepaling voor de uit België afkomstige zusters. De bis-

Mgr. Spoorman was in 1879 tot deken van Delft aangesteld en zou in de dertig jaar dat hij in Delft werkzaam was zijn stempel zetten op het katholieke leven van Delft. Onder zijn pastoraat kwam de nieuwe Hippolytuskkerk aan de Voorstraat (oostzijde) tot stand terwijl hij zich tevens voortdurend inspande voor verbeteringen van de kwaliteit van het onderwijs. Hij zag kans om de salarissen van het onderwijzend personeel te verbeteren en was betrokken bij de oprichting van de Delftse afdeling van de R.K. Volksbond, de voorloper van de latere Katholieke Arbeiders Beweging die nog later opging in de Federatie Nederlandse Vakverenigingen.

schop gaf op 27 juni 1888 zijn toestemming en daarmee was de Congregatie van de Zusters Augustinessen van Barmhartigheid te Delft een feit.

Met ingang van dezelfde datum werd mgr. Spoorman benoemd tot priesterdirecteur en zuster Vincentia tot algemeen overste van deze Delftse congregatie. Het moederhuis van de congregatie, die op dat moment dus veertien zusters telde, werd gevestigd in het Sint Hippolytus Gesticht.

In het huis aan de Oude Delft 205 werd op primitieve wijze een eerste ziekenhuis ingericht. In 1890 werd, boven in de grote achterkamer, al een eerste operatie uitgevoerd. De chirurg was de bekende professor Hector Treub (1856-1920).⁹ De nieuwe Delftse congregatie groeide snel. Op 6 augustus 1888 meldden zich de eerste drie postulanten (aspirant-zusters), op 28 augustus gevolgd door een vierde. Het waren Elisabeth Frigge (zr. Augustina), Anna Holierhoek (zr. Marie-Joseph), Sophia Spree (zr. Hippolyta) en Helena Duppen (zr. Monica), allen parochianen van de Hippolytusparochie. Eind 1888 waren er al elf postulanten en geleidelijk aan konden de eigen zusters het werk van de Belgische zusters overnemen.

In één van de kamers op de eerste verdieping van het pand Oude Delft 203 werd een kapel ingericht waarin deken Spoorman op 10 december 1888 de eerste H. Mis vierde met de zusters, het armbestuur en de postulanten. In 1891 legden de bovengenoemde vier Delftenaren hun eeuwige geloften af en gingen de Belgische zusters terug naar het klooster in Dendermonde. Alleen zuster Vincentia, de overste van de Delftse congregatie, bleef in Delft en trad officieel met toestemming van de bisschop van Gent uit de congregatie van Dendermonde waarna zij op 6 juli 1891 opnieuw haar eeuwige geloften aflegde in de nieuwe congregatie.

Het moederhuis aan de Oude Delft (Foto: René van der Krogt).

Groei en bloei in Delft en daar buiten

In 1889 traden drie postulanten in en in 1890 zelfs zes. Op 1 januari 1898 hadden zich in totaal al 113 nieuwelingen gemeld en tot 1910 kwamen daar nog eens 182 bij. Het is aan te nemen dat het merendeel van al die aanmeldingen geresulteerd heeft in uitbreiding van de congregatie met zusters die uiteindelijk de eeuwige geloften hebben afgelegd.

De huisvesting van de zusters, novicen¹⁰ en postulanten moet wel enigszins problematisch zijn geweest alhoewel niet alle zusters in Delft bleven wonen zoals hierna zal blijken. De zusters beschikten ieder over een cel, een klein kamertje op de zolderverdieping van de panden aan de Oude Delft. Zo'n cel bood slechts ruimte aan een bed, een tafel, een stoel en een kast.

Ook de huisvesting van de zieken vroeg de nodige aandacht. Hun aantal overvleugelde al gauw dat van de pensionnaires. Deze laatsten hadden hun kamers aan de voorkant van het pand Oude Delft 205, de ziekenzalen waren gelegen aan de achterkant van beide panden waar tegen de achtergevels warandes en balkons werden aangebouwd. Na diverse verbouwingen in het pensionaat konden daar uiteindelijk 26 pensionnaires gehuisvest worden welke capaciteit in 1893 volledig werd benut.¹¹

Ook voor de priesterdirecteur moest na het overlijden van mgr. Spoorman in 1909 huisvesting gevonden worden. De functies van deken van Delft en die van priesterdirecteur van de Congregatie werden toen namelijk gescheiden. Als priesterdirecteur werd benoemd kapelaan Johannes Laurentius Fredericus Dankelman (1873-1940) die zijn intrek nam in het moederhuis aan de Oude Delft waar hij rechts van de ingang een ruim appartement kon betrekken.

In 1916 werd voor de uitbreiding van het ziekenhuis het naast gelegen pand Oude Delft 207, het voormalige Unitasgebouw, gekocht van de N.V. Mij. Tot Exploitatie van Onroerende Goederen 'Veritas'. De prijs was hoog want ook het daar weer naast gelegen Bethel, het sinds 1899 bestaande protestant-christelijke ziekenhuis, had behoefte aan ruimte en was dus medegegadigde voor het pand. Later, toen er een nieuw ziekenhuis gebouwd was aan de Phoenixstraat, werd op nummer 207 het noviciaat gevestigd, ruimte biedend aan de bovengenoemde instroom van nieuwe postulanten.

Niet alle zusters bleven echter in Delft wonen. Al in 1892 werden de eerste vijf zusters augustinessen naar Rotterdam uitgezonden voor het werk in het toen opgerichte Sint Franciscus Gasthuis. In 1895 werd een ziekenhuis in Alkmaar gebouwd en weer werd een beroep gedaan op de augustinessen van Delft om de verpleging aldaar in het Sint Elisabeth Ziekenhuis op zich te nemen. In datzelfde jaar volgde een uitzending van zusters naar Den Haag. In 1900 vestigden zich Delftse augustinessen in Amsterdam voor de kinderverzorging in Huize Sint Anna en in 1904 volgde Lutjebroek waar de zusters gingen werken in de verzorging van bejaarden en zieken thuis. In deze plaats werd in 1930 een nieuw pension annex ziekenhuis gebouwd dat in 1933 volledig werd overgenomen door de Delftse congregatie.

In 1905 vertrokken drie Delftse zusters naar Soest voor de wijkverpleging en in 1913 ging een aantal zusters naar Voorburg voor het werk in het bejaardenpension Sint Antoniushove, waaraan ook weer de zorg voor de verpleegden in het ziekenhuis en in de wijk verbonden was. En tenslotte namen de zusters augustinessen in 1946 het ziekenhuis van Den Helder over van de zusters dominicanessen maar dan naderen wij het moment dat de augustinessen van Delft van naam

veranderen. In 1948 verhuisde namelijk het moederhuis van de Delftse congregatie naar Heemstede zodat vanaf dat jaar gesproken wordt van de Congregatie van de Zusters Augustinessen van Heemstede.

Het ziekenhuis aan de Phoenixstraat

Het ruimtegebrek was met de aankoop van Oude Delft 207 slechts voorlopig opgelost. Het ziekenhuis werd al spoedig te klein en voldeed al snel niet meer aan de eisen van de tijd. Het kon niet meer zijwaarts worden uitgebreid aan de kant van de Oude Delft maar wel achterwaarts waar de bestaande panden een diepe tuin hadden die zich bijna tot aan de Phoenixstraat uitstrekte. Vóórdat de panden aan de Oude Delft eigendom van de congregatie werden, stonden er achter in die tuinen koetshuizen die niet in de koop waren inbegrepen. Op de plaats van deze koetshuizen had de toenmalige eigenaar een groot pakhuis gebouwd dat bekend stond onder de naam Patria. En dit pakhuis sloot uiteraard prima aan bij de tuin van het ziekenhuis en zou dus een geschikte plaats voor de uitbreiding kunnen zijn.

Het duurde nog tot de jaren twintig alvorens de congregatie dit pakhuis aan kon kopen, nu echter niet meer voor uitbreiding maar voor nieuwbouw. Patria werd afgebroken en ter plekke werd een nieuw, modern ziekenhuis gebouwd met 220 bedden dat op 24 september 1925 gewijd en geopend werd door de bisschop van Haarlem, mgr. Augustinus Josefus Callier (1849-1928).

De ziekenverpleging.

Maar ook met de opening van dit ziekenhuis kwam aan de groei geen einde. In 1930 nam de gemeenteraad van Delft namelijk het besluit dat (maximaal twintig) arme r.-k. zieken op kosten van de gemeente mochten worden opgenomen.¹² Om aan deze groei het hoofd te kunnen bieden, werden in 1931 nog enige panden aan de Phoenixstraat aangekocht op welke ruimte het ziekenhuis kon worden uitgebreid. Op 7 oktober 1934 werd deze nieuwbouw ingewijd.

De ziekenverpleging kon op dat moment geheel worden overgeplaatst van de oude herenhuizen aan de Oude Delft naar de nieuwbouw. De panden aan de Oude Delft gaven een welkome uitbreiding aan de ruimte die ter beschikking van het pensioonaat en het klooster stond.

Het ziekenhuis stond destijds nog geheel onder het beheer van de congregatie i.c. onder moeder-overste. De plaats van de arts in het ziekenhuis was destijds een geheel andere dan die van nu. Van een geneesheer-directeur was in die jaren nog geen sprake. Op advies van de huisarts werd een patiënt in het ziekenhuis ter verpleging opgenomen waar dezelfde huisarts de behandeling van de zieke voortzette, eventueel gesteund door een specialist, bijvoorbeeld een chirurg.¹³ Op 27 juni 1938 werd het 50-jarig bestaan van de Delftse congregatie op grootse wijze gevierd onder andere in aanwezigheid van de vier Belgische zusters van het eerste uur en van mgr. Johannes Petrus Huibers (1875-1960) die toen bisschop van Haarlem was. De congregatie bloeide als nooit tevoren en telde op dat moment 437 geprofeeste zusters (die dus hun eeuwige geloften hadden afgelegd) 23 novicen en acht postulanten. In Delft waren op dat moment zeventig zusters werkzaam.

Korte tijd later overleed mgr. Dankelman, de priesterdirecteur van de congregatie. Gedurende dertig jaar was hij in functie geweest. Bij zijn overlijden kregen alle zusters van de congregatie de opdracht om voor zijn zielenrust twintig maal de H. Mis bij te wonen, twintig maal de communie te ontvangen en dertig maal de kruisweg te bidden. Deze opdracht zegt ongetwijfeld meer over het gebedsleven van de zusters dan over de levenswandel van de overledene.

Die uitbundige groei, die na 1938 nog enkele tientallen jaren doorging, leidde haast onvermijdelijk tot nieuw ruimtegebrek in het klooster aan de Oude Delft. In de komende jaren werd dan ook naarstig uitgezien naar een andere huisvesting die in 1948 werd gevonden.

Het vertrek van het moederhuis naar Heemstede

Over de oorlogsjaren kan vermeld worden dat het ziekenhuis zowel als het klooster onderdak bood aan onderduikers en dat de zusters zich van het Duitse verbod om joden als patiënt op te nemen, weinig aantrokken. Tijdens de oorlog was ook weer gebleken dat het moederhuis aan het Oude Delft te klein werd. Ruimte voor intredende zusters was er nauwelijks en er was een ontstellend tekort aan kloostercellen.

Vlak na de oorlog, in september 1945, werd de congregatie opgeschrikt door een zware epidemie die begon in het overvolle noviciaat. Binnen enkele weken werden zeventig zusters besmet met parathyphus-B waaraan één van de zusters overleed. Het ziekenhuis werd tijdelijk gesloten maar bij de heropening begin november werden er wegens gebrek aan personeel vooralsnog maar weinig patiënten opgenomen. Ook deze epidemie was één van de redenen om uit te zien naar andere behuizing.

Zeer gelukkig was men dan ook toen directeur Engelbertus Stolwijk (1902-1977), die Dankelman was opgevolgd, begin 1946 aan de bisschop kon melden dat de koop van een landhuis in Heemstede op handen was. Op 26 april werd het desbetreffende landgoed Meer en Berg met een daarop staand woonhuis gekocht. Er moest echter nog heel wat gebeuren alvorens het moederhuis kon

Het moederhuis in Heemstede.

worden overgeplaatst. Tijdens de oorlog hadden er Duitse militairen gewoond en het min of meer als een ruïne achtergelaten. In 1947 werd echter al begonnen met het uitgraven van kelders en met de fundering voor nieuwbouw.

In de loop van 1948 kon het moederhuis worden overgeplaatst naar Heemstede en daarmee werd de overplaatsing op 11 oktober 1948 na twee en half jaar van restauratie en nieuwbouw voltooid. Op dat moment ontbrak in Heemstede nog wel een kapel maar deze kon een jaar later op 7 oktober 1949 door mgr. Huibers gewijd worden waarmee het nieuwe moederhuis officieel geopend werd onder de naam Mariënheuvel.

De verhuizing naar Heemstede was een keerpunt in de geschiedenis van de congregatie; de augustinessen van Delft werden de augustinessen van Heemstede. Door de verhuizing van het moederhuis van de congregatie ontstond er in Delft de zo dringend gewenste ruimte. Weliswaar was er vanaf 1948 geen noviciaat meer in Delft - nieuwkomers werden voortaan opgenomen in Heemstede - maar de in het ziekenhuis werkzame zusters bleven in Delft wonen en dat waren er in die jaren nog een honderdtal. Naast de algemeen overste, die in Heemstede resideerde, kwam er in Delft een huisoverste in de persoon van zuster Hermina die in 1964 werd opgevolgd door zuster Ambrosina.

De naoorlogse periode

Het ruimtegebrek en de paratyfusedepidemie kregen hiervoor al aandacht. Maar naast deze wereldse zaken ondergingen na de Tweede Wereldoorlog ook de geestelijke waarden een verandering. De verzuiling, zoals we die al kenden vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw, hield nog wel even stand. Wat katholiek was, bleef katholiek, wat geïllustreerd kan worden met een kwestie die in de jaren vijftig speelde. Het ziekenhuis betrok zijn brood toen van de R.K. Bakkerspatroon Vereeniging St. Clemens; de daarbij aangesloten bakkers mochten bij toerbeurt aan het ziekenhuis leveren. Dat gaf uiteraard een steeds wisselende kwaliteit maar wel tegen een vaste prijs. Toen de niet-katholieke concurrentie aanbod om het brood te leveren tegen een drie cent lagere prijs gingen de zusters daar, trouw aan de zuil, niet op in maar vroegen wel een korting van twee cent aan St. Clemens. En dat verzoek leidde tot grote verontwaardiging bij St. Clemens die daarop niet alleen de deken van Delft maar zelfs de bisschop van Haarlem om optreden tegen de zusters vroeg. De bisschop greep niet in maar de prijs werd ook niet verlaagd en de 'broodzuil' bleef overeind.¹⁴

Toch veranderde er ook in het kloosterleven van de zusters augustinessen wel iets. In 1951, dus na het vertrek van het moederhuis naar Heemstede, introduceerde priesterdirecteur Stolwijk een herziening van de oude kloosterregel van 1915. Deze herziening hield nog slechts kleine aanpassingen in bijvoorbeeld ten aanzien van familiebezoek. In de latere jaren werden nog enige verruiming doorgevoerd. Ook ten aanzien van de godsdienstoefeningen kwamen er verlichtingen. Zo werd in 1947 vanuit Rome bepaald dat in het ziekenhuis dienstdoende zusters niet meer geheel nuchter hoefden te zijn alvorens zij 's morgens ter communie gingen. Niet-religieuzen hebben daar tot in de jaren zestig op moeten wachten.

Ook in de dagelijkse gebedsoefeningen van de zusters werden verlichtingen toegestaan. Zo werd het nieuwe 'Klein Brevier' in het Nederlands uitgegeven in plaats van in het Latijn. In zekere zin liepen al die veranderingen vooruit op die van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965).¹⁵

Overigens bestond er een goede samenwerking tussen de religieuzen en de lekenverpleegsters die het mogelijk maakte dat de religieuzen hun gebedsoefeningen ook door de dag heen konden verrichten. Tijdens het koffie drinken van de lekenverpleegsters bijvoorbeeld bleven de religieuzen achter bij de patiënten om zich, nadat de leken waren teruggekeerd, terug te trekken voor gebed. Ook het middagmaal en het avondeten konden de zusters als kloostergemeenschap met elkaar gebruiken en ook hun gemeenschappelijke gebedsoefening rond zes uur kon ongestoord worden gehouden.

De beslissingsbevoegdheid van de algemeen overste werd iets verruimd maar zij bleef ondergeschikt aan de priesterdirecteur en bijgevolg bepaalde hij wat er in de congregatie gebeurde: wat er gelezen werd, wanneer er naar de radio geluisterd mocht worden en naar welke programma's. Dat gold uiteraard ook voor televisieprogramma's voor zover die al ontvangen konden worden. Alleen programma's op kerkelijk gebied en programma's het koninklijk huis betref-

fende mochten bekeken worden. In de jaren vijftig was de aanschaf van een televisietoestel nog niet aan de orde maar op 29 juli 1962 bij het 40-jarig profesiefeest van moeder Agneta werd aangekondigd dat alle vestigingen, dus ook die in Delft, een tv-toestel zouden krijgen dat vóór 11 oktober geplaatst zou worden opdat de zusters de opening van het Tweede Vaticaans Concilie (Vaticanum II) mee konden maken.¹⁶

Ontvlechting van congregatie en stichting

In een contract van 30 november 1961 werden de ziekenhuizen en de congregatie ontkoppeld. Was tot dusver het beheer van het ziekenhuis inclusief het personeelsbeleid in handen van de congregatie geweest, vanaf dat moment werd er onderscheid gemaakt tussen de Sint Hippolytus Stichting en de Congregatie van de Zusters Augustinessen van Barmhartigheid. De stichting stelde zich ten doel aan zieken verpleging en geneeskundige behandeling te doen toekomen en stelde het op prijs om aan haar ziekenhuizen religieuze krachten te verbinden tegen normale bezoldiging. De congregatie van haar kant toonde zich bij contract bereid die religieuzen ter beschikking te stellen om taken te verrichten op verpleegkundig, huishoudelijk en administratief gebied. Er kwam een zekere arbeidsverhouding tussen de stichting en de religieuzen zonder dat deze verhouding al een volledige arbeidsovereenkomst genoemd kon worden.

De stichting werd in dit contract vertegenwoordigd door de voorzitter en de penningmeester van de stichting, zijnde de zeereerwaarde Heer E. Stolwijk en Mej. J.M. Pallada (een augustines) terwijl de congregatie werd vertegenwoordigd door haar priesterdirecteur, rector E. Stolwijk en haar algemeen overste, de eerwaarde zuster M. Agneta (M.C. van der Laan). Rector Stolwijk had dus duidelijk twee petten op terwijl ook de zusters in beide contractpartijen vertegenwoordigd waren.

De stichting moest per 1 januari 1962 aan de religieuzen een salaris gaan betalen waarop naast de wettelijke inhoudingen ook de kosten van voeding, inwoning en bewassing werden ingehouden. Dat ook de kosten van inwoning werden genoemd, doet voor het Delftse ziekenhuis vreemd aan daar de zusters voorsnog in het klooster bleven wonen. Boven op de bezoldiging moest de stichting ook voor een ouderdomspensioen van de religieuzen gaan zorgen.

Aan de religieuzen moest de stichting waarborgen dat zij onbelemmerd en volledig haar religieuze verplichtingen konden naleven. Het oordeel daarover berustte bij de plaatselijke overste. De religieuzen werkzaam in het ziekenhuis moesten zich uiteraard houden aan de aanwijzingen van de directie en andere leidinggevenden. Indien gewenst mocht de congregatie één van haar religieuzen belasten met de leiding van de verpleging en/of de huishouding die dan de titel kon krijgen van (adjunct-)directrice.

De congregatie hield de bevoegdheid om religieuzen naar eigen goeddunken over te plaatsen, weliswaar onder voorwaarde dat de goede gang van zaken in het ziekenhuis niet werd verstoord. Ook werd in de overeenkomst geregeld dat

Van klassiek (rechts achter) naar modern (midden vóór).

de religieuzen, conform aan de huisregels van de congregatie, verlof kregen voor een retraite, voor familiebezoek, voor de verpleging van zieke familieleden, enzovoort.

En tenslotte kon de overste, die dus niet meer de baas was in het ziekenhuis, eventuele (gegronde) bezwaren tegen bepaalde personen onder het lekenpersoneel ter kennisgeving van de directie brengen. Deze moest dan aan de eventuele voorstellen van de congregatie inzake deze personen tegemoet komen.¹⁷

Gevolgen van het Tweede Vaticaans Concilie

Dit concilie, dat van 1962 tot 1965 gehouden werd, heeft belangrijke gevolgen gehad zeker ook voor de religieuzen. Vanuit hun geslotenheid moesten de religieuzen meer naar buiten treden, meer kennis nemen van het wereldse gebeuren en zich bezinnen op de traditie van de congregatie en hun leefwijze.

Na een zeer geslaagde viering van het 75-jarig bestaan van de congregatie in 1963 werd in dit verband ruime aandacht geschonken aan de crisis in het kloosterleven. Het aantal postulanten was namelijk intussen verontrustend gedaald en het aantal uittredingen nam toe.

Binnen de congregatie werd aan de orde gesteld of de begrippen 'liefdewerk' en 'salaris' wel samen konden gaan. Per 1 januari 1962 werden de zusters immers gesalarieerd. Een conclusie van de gedachtewisseling over deze kwestie was dat

het salaris nodig was om het liefdewerk te kunnen blijven verrichten. Op het verkiezingskapittel¹⁸ van 1964 werden een paar belangrijke besluiten genomen. Zo werd het opschrift 'slot' op de deuren van de ruimten die uitsluitend voor de zusters bestemd waren, verwijderd zodat die ruimten ook open gingen voor bezoekers. Een ander besluit betrof de kleding van de zusters. De zwarte sluier hoefde binnen het klooster niet meer gedragen te worden en het zwarte habijt voor de postulanten werd afgeschaft. Een belangrijke verandering was voorts dat de afvaardiging naar het algemeen kapittel werd uitgebreid zodat de besluitvorming aldaar een democratischer karakter kreeg.¹⁹

Het nieuwe ziekenhuis

Al waren ziekenhuis en congregatie dan per 1 januari 1962 van elkaar gescheiden en was er een begin gemaakt met een zekere secularisering, er was nog steeds sprake van een katholiek ziekenhuis. Maar dat zou binnen niet al te lange tijd veranderen. In de loop van de jaren zestig kwam landelijk de vraag op naar de noodzaak van de katholiciteit van ziekenhuizen. Een commissie boog zich over deze kwestie en kwam in januari 1967 met een rapport *Het Katholieke Ziekenhuis*²⁰ (zie kader).

Het katholieke ziekenhuis

In dit rapport wordt kort ingegaan op de geschiedenis van het ziekenhuiswezen. Door verzakelijking was de kwaliteit van de zorg in de algemene ziekenhuizen tot 1850 steeds verder achteruit gegaan. Vanaf die tijd werden er door katholieken en protestanten particuliere ziekenhuizen gesticht met een hoge professionaliteit terwijl ook de algemene ziekenhuizen een kwaliteitsverbetering ondergingen.

In de jaren 1961-1965 zijn er in Nederland 274 ziekenhuizen waarvan 108 (40%) katholieke. De r.-k. ziekenhuizen hadden en hebben op dat moment nog bestaansrecht om redenen van beoefening van de charitas, de zielzorg, apostolaat en missie, milieu (bescherming tegen andersdenkenden) en ethiek. Katholieke ziekenhuizen hebben dan ook steeds een rector met een taak ten opzichte van de patiënten, de religieuzen en het (in meerderheid katholieke) lekenpersoneel. Het rapport constateert ook dat er een ontwikkeling gaande is waarin de rol van de priester in de ziekenhuizen wordt teruggedrongen en die van de arts toeneemt.

De conclusies van het rapport worden samengevat in vier punten:

- De secularisering van de maatschappij zet door.
- Er moet gestreefd worden naar samenwerking met andere ziekenhuizen.
- Voor de katholieken moeten de wezenlijke waarden behouden blijven.
- De pastoraal moet een duidelijke plaats hebben in het ziekenhuis.

Maar ook na dit rapport bleef het Hippolytus Ziekenhuis voornamelijk een katholiek ziekenhuis alhoewel in 1964 een burgerlijk bestuur gevormd werd met dr. A.H. Böhm als voorzitter en P.F.W. Vlek²¹ als penningmeester. Katholiek zou het nog even blijven, ook toen het ziekenhuis verhuisde. Door ruimtegebrek en door de onmogelijkheid om in de binnenstad nog uit te breiden werd in de jaren zestig een nieuw ziekenhuis gebouwd aan de Reinier de Graafweg. Dat had vanzelfsprekend ook gevolgen voor de huisvesting van de zusters. Want hoewel het moederhuis in 1948 verplaatst was naar Heemstede, woonden de in Delft werkzame zusters - en dat waren er begin 1970 nog ongeveer tachtig - in het klooster aan de Oude Delft. Door de nieuwe plaats van het ziekenhuis kwam er ook behoefte aan nieuwe huisvesting voor de zusters. Bij het nieuwe ziekenhuis werd een zustersflat gebouwd bestemd zowel voor lekenzusters als voor religieuzen. Voor de religieuzen werden twee verdiepingen gereserveerd waarin elke zuster een eigen kamer bewoonde. Van de tachtig zusters van de Oude Delft kwam er uiteindelijk een veertigtal in de zustersflat te wonen. In het ziekenhuis werd een kapel ingericht die ook voor de liggende patiënten gemakkelijk toegankelijk was (de huidige Kapellezaal). Bovendien kregen de zusters de beschikking over een eigen refter en een eigen klein kapelletje voor hun dagelijkse gebedsoefeningen.

De laatste jaren

Na de verhuizing in april 1970 van de zusters naar de Reinier de Graafweg konden de panden aan de Oude Delft worden afgestoten. De daar wonende pension-

Het personeel van het Sint Hippolytusziekenhuis voor een plechtige gelegenheid in 1907 met een aantal kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders.

gasten waren in de loop der jaren al verhuisd naar andere tehuizen of naar particuliere adressen. De panden werden aangekocht door een architectenbureau, dat zich er na een aantal verbouwingen kon vestigen.²² Die verbouwingen betroffen uiteraard het wegbreken van de vele muren en muurtjes die nu eenmaal karakteristiek zijn voor een klooster waarin elke bewoonster haar eigen plekje had. In het souterrain vestigde zich een wijnhandel.

Ook het ziekenhuis aan de Phoenixstraat werd afgestoten en gaf na een aantal aanpassingen onderdak aan het multifunctionele complex Delftstede.

Maar hoe ging het met de augustinessen in de zustersflat? Hun aantal liep in de loop der jaren zienderogen terug. Ook onder de lekenverpleegsters werd het gemeenschappelijk wonen minder populair en in tegenstelling tot het in het voorafgaande regelmatig weerkerende ruimtegebrek kwam er in de verpleegstersflat steeds meer ruimte vrij. Ook de religieuzen kregen de gelegenheid om op zichzelf te gaan wonen waardoor ook de behoefte aan de refter en de kapel afnam. De vrijkomende ruimte werd van lieverlede ingenomen door dienstverlenende afdelingen van het ziekenhuis.

Na de verhuizing van het katholieke ziekenhuis volgde in 1972 de verhuizing van het protestants-christelijke ziekenhuis Bethel van de Oude Delft naar de Reinier de Graafweg. Sinds 1966 werkten beide ziekenhuizen en ook het Oude en Nieuwe Gasthuis al samen in de Stichting Samenwerking Delftse Ziekenhuizen. In 1982 kwam het tot een volledige fusie van Bethel en het Hippolytus Ziekenhuis terwijl het Oude en Nieuwe Gasthuis gesloten werd. Na de fusie gingen beide ziekenhuizen op in het Reinier de Graaf Gasthuis met twee gebouwen te weten het H-gebouw, het voormalige Hippolytus en het B-gebouw, het voormalige Bethel. En ook die twee gebouwen hebben inmiddels hun langste tijd gehad.

Op donderdag 8 maart 2007 nam de laatste zuster augustines, zuster Marie Thérèse, afscheid van het ziekenhuis. Zij was op dat moment 80 jaar. Zij was één van de 42 zusters die nog in het Reinier de Graaf Gasthuis hadden gewerkt. Sinds 1961 werkte zij al in het St. Hippolytus Ziekenhuis, eerst aan de Phoenixstraat, later aan de Reinier de Graafweg. Na haar 65ste verjaardag bleef zij in de zustersflat wonen. Met haar verhuizing naar Huize Stefanna kwam er een officieel einde aan de samenwerking van het ziekenhuis met de Congregatie van de Zusters Augustinessen.²³

Besluit

De geschiedenis van de zusters augustinessen van Delft was al in 1948 geëindigd. Zusters augustinessen uit en in Delft zijn er echter nog steeds. Begon de Delftse congregatie in 1888 met vier novicen, medio 2008 wonen er nog steeds vier augustinessen in Delft. Dat zijn zuster Hedwig van Schaaik en zuster Irene van der Eng met wie voor dit artikel gesproken is, de eerder genoemde zuster Marie Thérèse Peters en zuster Joseph Gerrebrands. En in Heemstede en wellicht elders in het land wonen en werken nog steeds zusters die ooit in Delft begonnen zijn. In totaal telt de congregatie momenteel nog ongeveer 160 zusters.²⁴

In april 2008 woonden er in Heemstede nog slechts 45 zusters waarvan 30 in het huis voor bejaarde zusters. Het is niet anders, maar voor de komende jaren moet rekening gehouden worden met een verdere terugloop door vergrijzing en overlijden.

Maar de zusters augustinessen zullen hun plaats in de Delftse geschiedenis niet meer verliezen.

Noten

1. Peter van der Krogt, 'Anderhalve eeuw Broeders van Dongen in Delft.' *Delfia Batavorum, historisch jaarboek voor Delft 1998* (Delft, 1999) p. 75.
2. A.N. Duiniveld Pr., *Geschiedenis van de diocesane 'Congregatie der Zusters Augustinessen van Barmhartigheid' te Delft* (1938) ongenummerde pagina's.
3. Peter Sierksma, *Omzien naar een tijdelijk huis: honderd jaar Zusters Augustinessen van Heemstede: een geschiedenis* (Heemstede: Drukkerij Van Lierop, 1988) p. 19.
4. Schagen van Leeuwen was gemeentesecretaris van Vrijenban, Abtsrecht, Ackersdijk en Vrouwenrecht, lid van de gemeenteraad en wethouder van Delft en lid van de Tweede Kamer. Een kleinzoon van hem was in 1946/1947 nog minister van Marine.
5. Voor een uitvoerige geschiedenis van de panden aan de Oude Delft zie: N.P.H.J. Roorda van Eysinga, *Stadspaleizen aan de Oude Delft 203 en 205* (Delft: Gemeentearchief, [2002]).
6. De heer Vlek was directeur van de destijds bekende jeneverbranderij. Opgemerkt moet worden dat zijn kleinzoon, P.F.W. Vlek, in 1964 nog een rol speelt als penningmeester van het burgerlijk bestuur van het Hippolytus Ziekenhuis.
7. R.K. Delft viel destijds onder het bisdom Haarlem.
8. In 1887 vermeldde het adresboekje van Delft zes, in 1889 elf bewoners van het pension. Roorda, *Stadspaleizen*, p. 41.
9. Duiniveld, *Geschiedenis*.
10. Na een halfjaar wordt de postulant novice; het noviciaat duurt twee jaar.
11. Roorda, *Stadspaleizen*, p. 42.
12. Duiniveld, *Geschiedenis*.
13. Sierksma, *Omzien*, p. 33, citaat van Dr. Calis, de geneesheer-directeur in 1964.
14. Sierksma, *Omzien*, p. 65 e.v.
15. Sierksma, *Omzien*, p. 76-77.
16. Sierksma, *Omzien*, p. 78.
17. GAD, archief Sint Hippolytus Ziekenhuis, nummer 260.
18. Kapittel betekent hier de bijeenkomst van afgevaardigden van de verschillende vestigingen.
19. Sierksma, *Omzien*, p. 102.
20. GAD, archief Sint Hippolytus Ziekenhuis, nummer 355.
21. De kleinzoon van de initiatiefnemer uit 1886.
22. Roorda, *Stadspaleizen*, p. 44.
23. Persbericht Reinier de Graaf Groep 8 maart 2007.
24. Rond 1960 waren dat er nog ruim 600; Sierksma, *Omzien*, p. 134.

U kent evenementen *bureau*

Delft

van

- Koninginnedag
- de Grachtenconcerten
- de intocht van Sinterklaas
- de Oosterse Markt
- Lichtjesavond
- de Antiek- en curiosamarkt
- en veel meer grote en kleine evenementen in Delft.

Daarnaast organiseren wij ook feesten, openingen, presentaties, jubilea en andere zaken voor bedrijven en instellingen binnen en buiten Delft.

Heeft u

een plan of idee voor een activiteit binnen uw organisatie?

Vraag

gerust een vrijblijvende offerte via 015-2124896 of info@evenementenbureaudelft.nl

Voor een overzicht van onze activiteiten kijkt u op
www.evenementenbureaudelft.nl

Tapijt

Vinyl

Marmoleum

Karpetten

Laminaat

Lamellen

Jaloezieën

Verf

Rolgordijnen

Behang

Doe-het-zelf artikelen

Zonneschermen

Rolluiken

Hubo Delft BV
Wateringsevest 9
2611 AV Delft
Tel.: 015 - 214 26 48
Fax: 015 - 214 48 46

Willem Schermerhorn

Een Delfts ingenieur met wereldfaam

Homme Martinus

Inleiding

Willem Schermerhorn was een Delfts ingenieur met grote bekendheid als landelijk politicus. Daarnaast wist hij met gebruikmaking van moderne technieken het specialistische vakgebied van de luchtkartering internationaal op de kaart te zetten.

Met grote regelmaat liet Schermerhorn zich onder meer via radiolezingen uit over de relatie tussen techniek en maatschappij. Politieke bekendheid kreeg hij door zijn rol als minister-president van het nationaal kabinet dat in

1945 aantrad op aanwijzing van koningin Wilhelmina. Schermerhorn maakte zich sterk voor de doorbraakgedachte en was nauw betrokken bij de onderhandelingen over de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië.

Na zijn politieke functie koos hij opnieuw voor de wetenschap. Hij werd in 1950 grondlegger van het International Training Center for Aerial Survey (ITC), dat studenten uit de gehele wereld naar Delft zou trekken.

Op 25 maart 2008 besloot het college van burgemeester en wethouders van Delft de straat die langs het voormalige ITC-gebouw loopt te vernoemen naar Willem Schermerhorn.

Deze bijdrage wil u laten kennismaken met de naamgever van de nieuwe straat en met het instituut dat hij in 1950 in Delft heeft opgericht en dat wereldwijde bekendheid heeft verworven.

Willem Schermerhorn. Plaquette, vervaardigd door Pol Dom, op het kerkhof van Stompetoren (Foto: René van der Krogt).

Jeugd en start wetenschappelijke carrière

Geboren op 17 december 1894 in de Schermer (onder de gemeente Akersloot) als oudste zoon in een boerenfamilie, was Willem voorbestemd het bedrijf van zijn vader voort te zetten. Zijn jeugd bracht hij door op de veehouderij van familie van zijn moeder in Grootschermer. Daar volgde hij lager onderwijs. Op jeugdige

leeftijd liep hij een verwonding aan zijn hand op, waardoor hij niet meer in staat was om koeien te melken. Dit maakte hem ongeschikt voor het boerenbedrijf en na aandringen van de hoofdonderwijzer stemde zijn vader er in toe dat hij naar de Hogere Burger School (HBS) in Alkmaar ging. Deze school doorliep Schermerhorn in de jaren 1908 tot 1913.

Na de HBS startte hij aan de Technische Hogeschool in Delft de studie voor civiel ingenieur, waarvoor hij in 1918 het diploma behaalde. Aansluitend werd hij assistent bij professor ir. H.J. Heuvelink, die in Delft landmeetkunde en geodesie doceerde.

Op 9 april 1919 trouwde Schermerhorn in Delft met Barbara Rook.

In 1921 stelde Schermerhorn de landmeetkundige uitrusting samen voor een expeditie naar Spitsbergen en werkte hij in nauw contact met de Duitse firma's Breithaupt en Hildebrand aan instrumentontwikkeling. In datzelfde jaar stichtte hij zijn eigen geodetisch adviesbureau voor landmeetkundige werkzaamheden. Dit bureau, gevestigd aan de Heemskerkstraat 20 in Delft, verzorgde onder andere de landmeetkundige aansluiting van het eiland Terschelling aan het vaste land en de triangulatie van de grote rivieren in Nederland. In 1931 werd zijn bureau aan het rijk overgedragen en vormde daarmee de basis van de Landmeetkundige Dienst van Rijkswaterstaat. Schermerhorn werd adviseur van deze dienst.

In 1926 volgde Schermerhorn zijn leermeester Heuvelink op als hoogleraar aan de Technische Hogeschool in het vakgebied landmeten, waterpassen en geodesie. In zijn inaugurele rede stelde hij de mogelijkheden van de luchtfotogrammetrie aan de orde. Hoewel er al voor en tijdens de eerste wereldoorlog luchtfoto's

De sloop van de oude gebouwen naast het gebouw voor Geodesie aan de Kanaalweg (Foto: Archief ITC).

*Het staalskelet
van het nieuwe
ITC-gebouw
(Foto: Archief
ITC).*

gemaakt werden, hoofdzakelijk voor militaire verkenningdoeleinden, leidde dit toen niet tot praktische toepassingen van de luchtfotogrammetrie.

In 1920 waren in Nederland de eerste praktische proeven op dit terrein gedaan. Twee Duitse militairen stelden Heuvelink voor om de Nederlandse kust vanuit de lucht te fotograferen en op basis van deze foto's een kaart van het desbetreffende gebied te maken. De opnamen zijn slechts voor een deel van de kust gemaakt door twee Duitse bedrijven (Zeiss en de Hugerhoff groep). Omdat de tijd waarin de kaart vervaardigd moest worden ver werd overschreden en omdat men niet verder kwam dan Scheveningen, werd de proef als mislukt beschouwd. De tijdoverschrijding werd veroorzaakt doordat men de foto's geheel rekenkundig analyseerde en geen gebruik maakte van apparaten. De proef was bedoeld als een aanloop voor de kartering van het toenmalige Nederlands-Indië. Vanwege de mislukte proef, werd de luchtfotogrammetrie voor karteringsdoeleinde in Nederland verder afgewezen.

In de tweede helft van de jaren twintig nam in Europa de belangstelling voor de luchtfotogrammetrie sterk toe. Schermerhorn, die als één van de eersten de mogelijkheden van deze nieuwe techniek ten volle onderkende, heeft het grootste deel van zijn wetenschappelijke leven gewijd aan de ontwikkeling van deze tak van wetenschap.

Maatschappelijke en politieke betrokkenheid

Van huis uit was Schermerhorn niet kerkelijk betrokken, maar na zijn vertrek uit het ouderlijke huis in 1913 kreeg een algemene christelijk-protestantse levensovertuiging terdege betekenis voor zijn denken. Hij benadrukte voortdurend de verantwoordelijkheid van christenen in de maatschappij. Als student in Delft sloot hij zich aan bij de Remonstrantse Broederschap en was hij ook actief in de Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond (VCSB). Hij leidde novietenkampen, gaf cursussen en schreef in lustrumboekjes. Onder zijn leiding vond in 1935 een sociaal-economische conferentie van de VCSB plaats waarin de democratie centraal stond. Zijn lidmaatschap van de VCSB heeft een blijvende basis gelegd voor zijn vrijzinnig protestantse levensovertuiging.

Schermerhorns maatschappelijke belangstelling richtte zich vooral op de gevolgen van de technisch steeds moderner wordende samenleving voor de landbouw. Verscheidene lezingen en publicaties heeft hij aan dit onderwerp gewijd. Toen in de jaren dertig de volledige raad van commissarissen van de N.V. Glasfabriek Leerdam was afgetreden door een slepend conflict met de directie over slechte bedrijfsresultaten, werd Schermerhorn commissaris. Tijdens zijn commissariaat kwam een overeenkomst tot stand met de vakverenigingen om een percentage van de lonen af te dragen aan een investeringsfonds, werden twee arbeiders opgenomen in de raad van commissarissen en werd een ondernemingsraad ingesteld. In hetzelfde jaar waarin de VCSB-conferentie plaatsvond nam Schermerhorn met een aantal overtuigde democraten het initiatief tot de oprichting van de beweging Eenheid door Democratie. Deze beweging, die bovenpartijdig en buitenparlementair was, stelde zich de bestrijding van de groeiende antidemocratische stromingen ten doel.

In 1941 werd Schermerhorn lid van het zogenaamde Vaderlands Comité onder voorzitterschap van dr.ir. J.A. Ringers, dat ondergronds bestuursmaatregelen voorbereide voor de overgangsfase na de bevrijding. Op 4 mei 1942 werd Schermerhorn, vermoedelijk op grond van zijn antifascistische reputatie, gearresteerd en geïnterneerd in kamp Beekvliet in St. Michielsgestel. Deze internering duurde tot Kerstmis 1943. Van juni 1942 tot zijn bevrijding uit het kamp was hij hoofdvertrouwenman van de gijzelaars. Samen met Willem Banning en Willem Drees speelde hij een vooraanstaande rol in de discussies over de noodzakelijk geachte vernieuwing na de oorlog en kreeg het plan voor een Nederlandse Volksbeweging vorm. Na de bevrijding uit het kamp was hij lid van het Comité voor Hooglerarenverzet en van de daaruit voortgekomen contactcommissie die banden onderhield met het studentenverzet.

Van voorjaar 1944 tot de bevrijding in mei 1945 was hij ondergedoken in Amsterdam waar hij meewerkte aan verschillende ondergrondse verzetsactiviteiten. Hij was onder andere lid van de redactie van het ondergrondse blad *Je Maintiendrai*.

Na de bevrijding volgde zijn benoeming tot voorzitter van de Nederlandse Volksbeweging en kort daarop werd hij, als één van de meest geprofileerde figuren van de nationale vernieuwingsgedachte, samen met Drees door koningin Wilhelmina tot kabinetsformateur benoemd. In juni 1945 presenteerden zij het nieuwe kabinet waarvan de kern bestond uit mannen uit de NVB en SDAP. Schermerhorn aanvaardde zelf het voorzitterschap en de portefeuille van Algemene Zaken.

Op 27 juni verkondigde Schermerhorn in zijn radiotoespraak 'Herstel en Vernieuwing' het omvangrijke regeringsprogramma waarin de politieke vernieuwing werd bepleit.

Snel echter keerden de vooroorlogse partijverhoudingen terug. Tegen Schermerhorn's wens in ontwikkelde de op 9 februari 1946 - mede door hem - opgerichte PvdA zich niet tot nationale doorbraakpartij.

Schermerhorn was een omstreden politicus vanwege zijn houding in de kwestie Nederlands-Indië. Hij was er van overtuigd dat herstel van de vooroorlogse verhoudingen onmogelijk zou zijn, en had open oog voor het fenomeen van een wereldwijd dekolonisatieproces. Samen met de minister van Koloniën J.H.A. Logeman en luitenant gouverneur-generaal dr. H.J. van Mook probeerde hij door middel van onderhandelingen met de Indonesische nationalistena een gewapend conflict als ook volledige afscheiding van Nederlands-Indië te voorkomen. Schermerhorn streefde naar een zelfstandig, federatief Indonesië in rijksverband. Zijn opstelling in deze kwestie werd hem niet in dank afgenomen en stuitte op onbegrip bij de Nederlandse bevolking. De uitslag van de verkiezingen in 1946 kan gezien worden als een stevig 'neen' tegen de door Schermerhorn gevoerde politiek, reden waarom hij geen zitting nam in het nieuwe kabinet Beel. Wel trad hij op als voorzitter van de Commissie Generaal voor Nederlands-Indië. Deze commissie was belast met de onderhandelingen over de toekomstige politieke status. Dit resulteerde in een ontwerpovereenkomst, getekend in Linggadjati door de commissie en Indonesische leiders. In deze overeenkomst werd men het eens over een zelfstandige Indonesische federatie die door middel van een unie verbonden bleef met Nederland. Kort daarop braken onlusten uit, welke leidden tot de eerste politionele actie (juli-augustus 1947). De kritiek op de Commissie Generaal en op Schermerhorn als persoon droegen ertoe bij dat de commissie in het najaar van 1947 ontbonden werd en Schermerhorn naar de politieke achtergrond verdween. Tijdens zijn onderhandelingen met de Indonesische leiders hield Schermerhorn een dagboek bij, dat echter pas in 1970 in druk kon verschijnen (*Het Dagboek van Schermerborn. Geheim verslag van prof.dr.ir. W. Schermerborn als voorzitter der commissie-generaal voor Nederlandsch Indië*; uitgegeven in twee delen door C. Smit, Groningen).

In juli 1948 kwam Schermerhorn terug in de Tweede Kamer voor de PvdA en in 1951 werd hij lid van de Eerste Kamer, die hij in 1965 verliet.

Het ITC

Na de beëindiging van zijn regeringsfuncties ging Schermerhorn zich weer bezighouden met wetenschappelijk werk. Ook hierin is zijn maatschappelijke betrokkenheid terug te vinden. In 1949 bezocht Schermerhorn het hoofdkwartier van de United Nations (UN) in Lake Success. Hij adviseerde de UN over het gebruik van cartografie als bijdrage aan de economische en sociale ontwikkeling van mensen. Toen hem werd gevraagd of hij mogelijkheden zag voor de oprichting van een trainingscentrum voor luchtkartering in Nederland, had hij nog voor het einde van 1949 zijn ideeën uitgewerkt en werden deze onderdeel van het Nederlandse programma voor Internationale Technische Hulp.

Twee van de panelen vervaardigd door Hammes (Foto: Archief ITC).

Op 11 juli 1950 werd de akte van oprichting gepasseerd voor het International Training Center for Aerial Survey (ITC) door de voorzitters van de Technische Hogescholen van Delft en Wageningen, daartoe gemachtigd door de ministers van Onderwijs en Landbouw. Het nieuwe instituut startte haar eerste instructie cursus in september 1951 in het geodesiegebouw van de Technische Hogeschool aan de Kanaalweg in Delft.

Nadat de Nederlandse regering in 1952 een lening had verstrekt, konden de voorbereidingen starten voor de bouw van een eigen gebouw, speciaal ontworpen voor het trainen van studenten op het gebied van fotogrammetrie en luchtfoto-interpretatie. Het onderkomen voor het ITC, ontworpen door de Delftse architect H. Postel, werd gebouwd in staalskelet waaraan volgens het Airey-systeem gevelplaten werden bevestigd. Hoofdaannemers waren N.V. Aannemingsbedrijf v.h. H. en P. Voormolen uit Rotterdam en Naaborg's Bouwbedrijf uit Delft.

Het gebouw verrees op grond van de Technische Hogeschool aangrenzend aan het geodesiegebouw. Tegelijk met de nieuwbouw voor het ITC verrees een ge-

Luchtfoto van het ITC gebouw en omgeving (Foto: Archief ITC).

bouw voor KLM Aerocarto en één voor de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat. Hoewel het drie afzonderlijke gebouwen zijn, vormde het complex uiterlijk een geheel, zij het met drie ingangen. Door de combinatie met de twee belangrijke productiebedrijven op cartografisch gebied ontstond er niet een geïsoleerd en op zichzelf staand instituut, maar werd de weg geopend voor een samenwerking waar iedere dienst baat bij zou hebben. De Meetkundige Dienst, die vijftientig jaar daarvoor was begonnen in het geodesiegebouw, kreeg hiermee ook een eigen en modern onderkomen.

Voor de realisatie van het complex moesten enkele panden van de Technische Hogeschool gesloopt worden, onder andere een wagenloods rechts van het geodesiegebouw. Daarnaast moest voor de vleugels van KLM Aerocarto en Meetkundige Dienst een gedeelte van de botanische tuin opgeofferd worden.

Tussen de eerste en tweede etage van het ITC gebouw werden twintig houten reliëfs bevestigd, vervaardigd door de Nijmeegse beeldhouwer Charles Hammes

Staf en studenten in 1958 voor 'De Kronkel' (Foto: Van der Reyken, Delft/Archief ITC).

(1915-1991). Schermerhorns idee was om in tien paren van voorstellingen de werking van techniek en wetenschap tot uiting te brengen: enerzijds als tegenstelling tussen heden en verleden (aan de lange zuidwestelijke gevel), anderzijds als controverse tussen wat wetenschap vermag, en wat de techniek soms teweegbrengt (aan de korte noordwestelijke gevel). Daar zien we bijvoorbeeld de wijsheid en schoonheid in de vorm van de Chinese Hemeltempel in Peking tegenover de atoomwolk.

Naast deze reliëfs vervaardigde Hammes ook het kunstwerk dat het beeldmerk van het ITC werd: 'De Kronkel'. Deze metaalsculptuur beeldt een continue strip uit die de aarde voorstelt waaromheen een figuur vliegt die het midden houdt tussen een vogel en een vliegtuig. De figuur symboliseert daarmee de reikwijdte van de wetenschap (de vogel) en de fotogrammetrie (het vliegtuig). De Kronkel bewaakte de hoofdentree van het gebouw, en het werd al snel traditie dat groepen afgestudeerden zich vóór hun vertrek naar huis lieten vereeuwigen met De Kronkel op de achtergrond.

In november 1956 werd het gebouw voor het ITC geopend door zijne koninklijke hoogheid prins Bernhard. Het nieuwe gebouw huisvestte niet alleen de oplei-

dingsfaciliteiten van het instituut. De bovenste etages werden ingericht voor de huisvesting van de studenten, die volledige verzorging met kost en inwoning genoten. Het echtpaar De Visser werd aangesteld als huismeesters. In het gebouw was een zeer moderne wasserij opgenomen met linnenkamer en strijkinrichting, een centrale eetzaal en een ontmoetingsruimte. Deze voorzieningen kunnen gezien worden in het licht van Schermerhorns sociale bewogenheid. Hij vond dat het instituut niet uitsluitend een wetenschappelijke verantwoordelijkheid voor haar studenten had. Ook de zorg voor het welzijn van de student tijdens zijn (en later haar) studie aan het ITC behoorde tot de medeverantwoordelijkheid van het instituut. Schermerhorn was 24 uur per dag betrokken bij 'zijn' instituut; hij woonde tot aan zijn pensionering in het penthouse op de bovenste etage.

Voor het wetenschappelijke werk werd voor een miljoen gulden het modernste instrumentarium aangeschaft. Uit Frankrijk, Italië, Amerika en Oostenrijk werden de nieuwste meet- en interpretatie-instrumenten naar Delft verscheept. Omdat er hoge eisen gesteld werden aan de omgeving waarin die instrumenten werden gebruikt, beschikte het gebouw over airconditioning en speciale trillingsvrije vloeren. Het instrumentarium was niet alleen in gebruik bij het ITC. Door de samenwerking met de afdeling fotogrammetrie van het Geodetisch Instituut van de Technische Hogeschool onder leiding van prof. R. Roelofs, maakten ook TH-studenten gebruik van de nieuwe technische snuffjes. Door de nauwe contacten tussen de Technische Hogeschool, het ITC, de KLM en de Meetkundige Dienst ontstond in Delft als het ware een krachtcentrum op cartografisch gebied in Nederland waarvan wereldwijd de wetenschappelijke wereld kon profiteren.

Schermerhorn gaf leiding aan het instituut tot eind 1964. Op 17 december van dat jaar nam hij afscheid met een laatste college over de verhouding tussen techniek en maatschappij. Hij benadrukte daarin dat zij die zich bezighouden met wetenschap zich bewust moeten zijn van de wisselwerking tussen de ontwikkeling van de maatschappij en die van de wetenschap en zich dan moeten afvragen of de maatschappij wordt bepaald door de techniek of omgekeerd. Met de ontploffing van de eerste atoombom boven Japan werden maatschappij en techniek op de meest gruwelijk wijze met elkaar geconfronteerd, aldus Schermerhorn. Tot aan zijn overlijden in 1977 bleef hij bij zijn instituut betrokken als adviseur van het bestuur.

Naar Enschede

Het ITC groeide snel. Zo snel zelfs dat op 18 december 1967 de viering van de Dië's Natalis buiten het eigen gebouw gehouden moest worden omdat het instituut te klein was geworden. In de jaren die volgden was de huisvesting van het instituut meermalen onderwerp van gesprek, zowel intern bij het ITC als op regeringsniveau. Vele mogelijkheden voor huisvesting in Delft passeerden de revue. Aanvankelijk wilde men een nieuw gebouw realiseren tussen de Rijksweg

13 en de Delfgauwseweg waar onder meer het tennispark Rethans lag, dat zou verhuizen naar een nieuw park in de Delftse Hout.

Eind 1968 leek een oplossing gevonden te zijn door het leegkomen van de Rubberstichting aan de Oostsingel. Maar omdat grote investeringen zouden moeten worden gedaan om dat gebouw geschikt te maken voor het doel van het instituut, werd van deze optie afgezien.

In 1969 kwam Enschede in beeld. Daar stond het Twents Economisch Centrum (TWENTEC) voor een groot gedeelte leeg. De keuze voor Enschede was zeker niet willekeurig. Het onderzoek naar mogelijke andere vestigingsplaatsen werd beperkt tot die plaatsen waar een universiteit of hogeschool gevestigd was en die niet in het westen van het land waren gelegen. Dus bleven alleen Groningen, Enschede, Eindhoven en Wageningen over. Ongeveer 30% van het personeel reageerde begin 1969 negatief op een verplaatsing naar het oosten van het land. Een jaar later, toen er weer een personeelsenquête werd gehouden, verwachtte slechts 15% van de medewerkers, met name vrouwelijk administratief personeel van wie de partner elders in Delft of omgeving werk had, niet mee te zullen verhuizen naar Enschede. Van een grote weerstand onder het personeel was dus geen sprake.

Als voordelen voor een verhuizing naar het oosten van het land werden vooral de verbetering van de woonsituatie, het gunstiger beoordelen van de leefomgeving in Enschede, en de aanwezigheid van de Technische Hogeschool Twente genoemd.

Lange discussies, tot in de Tweede Kamer aan toe, volgden. De regering hakte echter uiteindelijk de knoop door. In het kader van de spreiding van de rijksdiensten besloot de ministerraad in maart 1971 dat het ITC moest verhuizen naar Enschede. Een besluit dat de toenmalige Delftse wethouder Kamps betitelde als onverwacht en teleurstellend.

Een maand later maakte het ITC personeel kennis met Enschede en al in augustus verhuisde het merendeel van het Instituut. Slechts een aantal kleinere afdelingen die zeer nauwe contacten met de Technische Hogeschool Delft onderhielden, bleven in Delft gehuisvest. Omdat Enschede de nieuwe hoofdvestiging werd van het ITC, verhuisde De Kronkel van het gebouw aan de Kanaalweg mee.

Het gebouw aan de Kanaalweg bleef door het ITC in gebruik tot 1999. In dat jaar verhuisden de overgebleven afdelingen van het instituut naar Enschede en werd het gebouw verkocht. Daarmee eindigde een periode van vijftig jaren van verbondenheid van het ITC met de stad Delft. De gebouwen voor de KLM en de Meetkundige Dienst werden in de zomer van 2008 afgebroken. Naar verwachting zal het voormalige ITC gebouw over niet al te lange tijd hetzelfde lot ondergaan. In 2010 zal het ITC, dat Schermerhorn oprichtte, ophouden te bestaan als zelfstandig instituut en verder gaan als nieuwe faculteit van de Universiteit Twente. Met deze inbedding krijgt het instituut een vaste plaats in het Nederlands universitaire onderwijsbestel. In Delft zal de herinnering aan Schermer-

horn blijven bestaan door de nieuwe straatnaam. In de wetenschappelijke wereld zal zijn naam altijd verbonden blijven aan zijn vakgebied en aan het instituut waaraan inmiddels meer dan 19.000 mensen zijn afgestudeerd.

Slot

Voor zijn werk is Schermerhorn meermalen onderscheiden. Zo werd hij onder andere benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, Groot-Officier in de Orde van Oranje Nassau, Officier in de Kroon Orde van België, Officier Legion d'Honneur (Frankrijk) en was hij drager van de Medal of Freedom met gouden palm (USA). Daarnaast ontving hij zes eredoctoraten en vele erelidmaatschappen van nationale en internationale wetenschappelijke verenigingen. Schermerhorn overleed op 10 maart 1977 in Haarlem waar hij woonde na zijn vertrek uit Delft. Na zijn crematie op 14 maart werd zijn as op 25 maart bijgezet in Stompetoren in de Schermer, Noord-Holland.

Noot

In bovenstaand artikel zijn voor de genoemde instellingen de benamingen gebruikt zoals die ten tijde van de beschreven gebeurtenissen golden.

Anno 2008 zijn die namen als volgt:

De Technische Hogeschool Delft: Technische Universiteit Delft.

De Technische Hogeschool Wageningen: Wageningen Universiteit en Researchcentrum.

Het ITC: International Institute for Geo-Information Science and Earth Observation (ITC).

Meetkundige Dienst Rijkswaterstaat: Rijkswaterstaat Data-ICT Dienst

Gebruikte bronnen

Schermerhorn, W., *Hoe en waarom het I.T.C. ontstond als nederlandse bijdragen tot het wetenschappelijke ontwikkelingswerk* (ITC, 1969).

ITC-Medelingen, informatieblad voor alle personeelsleden van het ITC (1969-1970); archief ITC.

Martinus, H., 'Een halve eeuw kleine United Nations in Nederland.' *Geodesia* 2001-4: 168-174.

Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland, lemmata Schermerhorn door Mies Campfens (BWSA 6(1995): 199-206.

Dunk, H.W. von der, 'Schermerhorn Willem (1894-1977).' *Biografisch Woordenboek van Nederland*, beschikbaar op het world wide web, <http://www.inghist.nl/onderzoek/projecten/lemmata/bwnl/schermerhorn> [23 mei 2007].

boekhandel
HUYSER

Choorstraat 1 2611 JD Delft

tel.: 015-212 38 20

www.huyser.com info@huyser.com

De Le Comteprijs 2007

Wim Weve

De commissie voor de Le Comteprijs, in 2007 gevormd door W.H. Aalbers, die W.A.G. van Leeuwen als voorzitter opvolgde, A.P.A. van Daalen en secretaris W.F. Weve, verzamelde zestien 'verfraaiingen' die in 2007 gereed kwamen of gereed zouden komen en die eventueel in aanmerking zouden kunnen komen voor een nominatie voor de Le Comteprijs 2007. Daaronder bevonden zich onder meer restauraties of verbouwingen van panden, het aanbrengen van een uithangteken of gevelstenen, het vernieuwen van winkelpuien en het plaatsen van een modern vormgegeven stoephek bij een monument. De commissie koos de volgende drie nominaties:

De eerste nominatie

Stichting D'Oultremont voor het plaatsen van gevelstenen in voorgevel en erfmuur van het Hofje van Almonde, Bagijnhof 10-22.

De nieuwe gevelsteen.

Het Hofje van Almonde.

Het poortje van het Hofje van Almonde met de nieuwe wapensteentjes.

Het Hofje van Almonde is vernoemd naar Magdalena van Almonde. Zij was de jongste dochter van Jan van Almonde, eigenaar van het kasteel Altena ten noordwesten van Delft. Toen dat kasteel op last van Willem van Oranje in 1572 moest worden afgebroken om het de Spaanse troepen onmogelijk te maken het gebouw te gebruiken bij een beleg van Delft, zal Magdalena waarschijnlijk al een huis aan het Delftse Bagijnhof hebben betrokken. Magdalena was katholiek en het Bagijnhof was als katholieke enclave in het sinds de reformatie protestants geworden Delft voor haar een ideale plek om te gaan wonen. Zij overleed kinderloos op 4 november 1607 en stichtte bij testament in haar huis een hofje 'ter huisvesting van maagden en dienstmaagden die klein van vermogen zijn, zich nederig gedragen en de huwelijkse staat niet begeren'. Het bestuur kwam in handen van regentessen of regenten, steeds familieleden van Magdalena. Aanvankelijk waren het nichten of achternichten met de naam Van der Goes, en sinds de achttiende eeuw de graven d'Oultremont. In 1855 werd het oude huis vervangen door het nog steeds bestaande rijtje kleine huisjes, met een voorterrein dat met een muur van de straat werd afgescheiden. In 1870 werd ten behoeve van bestuur en administratie de nu nog steeds bestaande Stichting d'Oultremont opgericht. Het hofje werd in 1990 gerestaureerd en aan moderne wooneisen aangepast. Ten gevolge van de veranderde situatie in de ouderenzorg staat het hofje nu ten dienste van begeleid zelfstandig wonen.

In 2007 liet de Stichting D'Oultremont in de voorgevel van het rijtje huisjes een gevelsteen aanbrengen als herinnering aan de stichting 400 jaar geleden. Bovendien werden aan weerszijden van het toegangspoortje twee kleine gevelstenen aangebracht met de wapenschilden van de families Van der Goes en D'Oultremont. De gevelstenen werden ontworpen en vervaardigd door de Monnickendamse beeldhouwer Herman van Elteren. De plaatsing van de stenen werd begeleid door J. Treffers, oud-uitvoerder van het Delftse aannemersbedrijf Van Mierlo.

Door de plaatsing van de gevelstenen wordt het hofje op traditionele en passende wijze verfraaid en worden de bijzondere oorsprong en geschiedenis van het hofje in herinnering gebracht.

De tweede nominatie

Dille en Kamille Nederland BV voor de verbouwing van de winkelruimte van Burgwal 5 waarbij een geheel nieuwe winkelpui werd aangebracht.

Burgwal 5, met de nieuwe pui.

Inzet: vóór de verbouwing van de winkel (Foto: Kees Spiero/GAD).

Het pand Burgwal 5 heeft een vijf ramen brede lijstgevel in empirestijl die uit het midden van de negentiende eeuw zal dateren. Het pand was lange tijd in gebruik als supermarkt, de laatste jaren van de Spar, en daarvoor van de familie Van Ginneken. Ten behoeve van het gebruik als supermarkt was enige decennia geleden een aluminium pui aangebracht met veel glas en brede deuren. De vorm en uitvoering waren ondergeschikt aan de functionele eisen. De pui had op zichzelf geen architectonische kwaliteiten en er bestond geen enkele relatie met de architectuur van de gevel erboven. Hij kon zelfs als storend worden beschouwd zowel ten opzichte van het pand als van zijn omgeving.

Het pand verloor zijn functie als supermarkt en werd in 2007 verbouwd om onderdak te bieden aan een vestiging van de winkelketen van Dille en Kamille. De verbouwing bestond uit de volledige vervanging van de winkelinrichting en het aanbrengen van een geheel nieuwe winkelpui. Het Bouwkundig Bureau Van der Ham BV te Benschop ontwierp de nieuwe pui die hetzelfde ritme van gevelopeningen tussen muurdammen kreeg als de gevel erboven. De pui kreeg een bekleding met natuursteen wat een ingetogen chique allure geeft die uitstekend past bij de gevel erboven.

Het aanbrengen van de nieuwe pui is een belangrijke visuele verbetering van het pand zelf en van het stadsbeeld rond het punt waar Burgwal, Brabantse Turfmarkt en Jacob Gerritstraat op elkaar aansluiten.

De derde nominatie

J.W.M. Ploegmakers en mevrouw A.H.J. Ploegmakers-Talens voor de restauratie van het dubbelpand Markt 17b/19-21.

Markt 17b/19-21 vóór de restauratie (Foto: J.W.M. Ploegmakers).

De twee panden Markt 17b/19 en 21 vormen een dubbelpand, dat in 1899 werd ontworpen door de Delftse architect C.J.L. Kersbergen en in 1900 werd gebouwd. Opdrachtgever was T. Oeink, eigenaar van Mantelmagazijn De Duif. In het linkerpand was van meet af aan een bakkerij gevestigd van W. Unger. Het kreeg bijzondere, door De Porceleyne Fles vervaardigde tegeltableaus met zogenaamde sectieltegels. Dat zijn hardgebakken tegels die als een soort gefiguurzaagde puzzelstukjes de contouren van letters of afbeeldingen volgen.

Markt 17b/19-21, de achterzijde aan de Wijnbaven, na de restauratie.

Detail: het sectieltegeltableau met de naam De Zijworm.

Markt 17b/19-21 na de restauratie.

In de voorgevel leest men DE ZIJWORM, de naam van een bakkerij die op deze locatie gevestigd was, en opzij de tekst BROOD EN BESCHUITBAKKERIJ. Het rechterpand was aanvankelijk in gebruik bij het mantelmagazijn. Dat verhuisde in 1912 echter naar een veel groter nieuw pand op de hoek van de Choorstraat en de Voorstraat. Het rechterpand werd toen bij de bakkerij getrokken. Tot circa 1960 bleef er een bakkerij gevestigd. Na de sluiting ervan werd de winkelruimte achtereenvolgens door enkele fotohandels gebruikt, op het laatst als filiaal van de firma Talens die aan de noordzijde van de Markt al een winkel had (en nu nog steeds heeft) en meerdere filialen in de regio bezat. De eigenaar van de firma Talens, J.W.M. Ploegmakers, sloot het filiaal Markt 17b/19-21 in 2006 en liet het grondig restaureren, een karwei dat veel tijd kostte en pas in 2007 kon worden afgerond. Het metselwerk werd hersteld door Restora Elsec Gevel Totaal. Storende gevelreclames werden verwijderd. De tegeltableaus, die bruin waren overgeschilderd nadat de bakkerij was verdwenen, werden van de verf ontdaan. Dat bleek problemen te geven omdat de verf in het enigszins ruwe oppervlak van de tegels was getrokken. Restaurator Jan Hoekstra schilderde ze daarom voorzichtig over op een wijze waardoor de oorspronkelijke kleur en textuur zoveel mogelijk wordt benaderd. Hij schilderde ook de historische huisnamen Het Ghulden Schilt en De III Vergulde Acoleijen op de puin en voorzag het wapenschild van prins Hendrik van de oorspronkelijke kleuren en vergulding. Het schilderen van het houtwerk van puin, vensters en goten werd verricht door het Delftse Schilder- en Afwerkingsbedrijf L.W. Foet. De glas-in-loodramen werden hersteld door het Delftse bedrijf De Glaasen Bol. De voormalige winkelruimte werd in gebruik genomen door The Coffee Company.

Door de restauratie is een belangrijke schepping van de Delftse architect C.J.L. Kersbergen op zorgvuldige en minutieuze wijze in oude glorie hersteld. Door de prominente ligging van het pand, zowel aan de Markt, de Oude Langendijk als aan de Wijnhaven en bovendien tegenover de Koornmarkt is de restauratie ook van grote betekenis als verfraaiing van een belangrijk stadsbeeld met een uitstraling in een ruime omtrek.

De winnaar

Het bestuur van Delfia Batavorum koos de restauratie van Markt 17b/19-21 als fraaiste ingreep in het stadsbeeld en maakte dat, bij monde van de voorzitter mevrouw G. van Walsum, op de jaarvergadering van 7 mei 2008 bekend. De winnaars, de heer J.W.M. Ploegmakers en mevrouw A.H.J. Ploegmaker-Talens, ontvingen de prijs: het speciaal voor deze gelegenheid door De Porceleyne Fles vervaardigd bord dat onder meer naam en jaar van de prijs als ook de winnaar vermeldt. Zij waren zeer verheugd en dankten ook de bij de restauratie betrokken adviseurs en uitvoerenden, zonder wie nooit het mooie resultaat bereikt had kunnen worden.

De foto's, tenzij anders vermeld, zijn van de auteur.

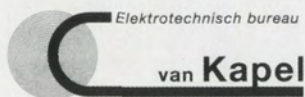
Televisie die gezien mag worden. Zowel aan als uit.

Er is ruimte voor compromissen, en dan is er uw woonkamer. Als u een televisie wilt welke er goed uitziet – of hij nu aan of uit is – dan hoeft u niet verder te kijken.

Bezoek onze showroom voor een demonstratie van de BeoVision 6 met de BeoLab 6000.

BANG & OLUFSEN **B&O**

C. van Kapel, Hugo de Grootstraat 122, Delft, 015 - 212 08 17

www.vankapel.nl

www.bang-olufsen.com

Vraag of laat ontdek je het...

De naam Stads Koffyhuys komt van een oud logement dat was gevestigd net achter het oude Stadhuis. Maar Sinds april 1966 hebben al heel wat gasten ons gezellige Koffyhuys aan de Oude Delft ontdekt. Er zijn mensen die uit alle delen van de wereld komen en bij ieder bezoek aan Delft, ook het Stads-Koffyhuys niet overslaan.

Logement Stads-Koffyhuys

De deur van Kleyweg's Stads-Koffyhuys staat dus voor iedereen open. Nog steeds hangt er iedere maand een andere expositie aan de muur, maar er is ook nog steeds die gezellige huiskamersfeer. Waar je aan de stamtafel rustig een krantje kunt lezen onder het genot van een heerlijk kopje koffie, cappuccino, koffie verkeerd, Delftse leut.....

In 1966 aan de "stamtafel"...

Oude Delft 133
2611 BE Delft
tel:015-2124625
www.stads-koffyhuys.nl

Het Kleyweg's Stads-Koffyhuys van nu

De student die hier vroeger kwam, komt nu een lekker broodje eten met zijn gezin, Opa komt pannenkoeken eten met zijn kleinkinderen, twee vriendinnen drinken samen koffie en een verliefd stelletje heeft zijn eerste afspraakje.....

Alex' Keus: Het Aller-Lekkerste Broodje van de afgelopen 25 jaar

...die er nog steeds staat

KLEYWEG'S
STADS
KOFFY
HUIS

Archeologische Kroniek

Jean Paul Bakx en S.H. Jongsma

Opnieuw een Romeinse nederzetting in de Harnaschpolder

Opgraving Midden-Delfland Harnaschpolder

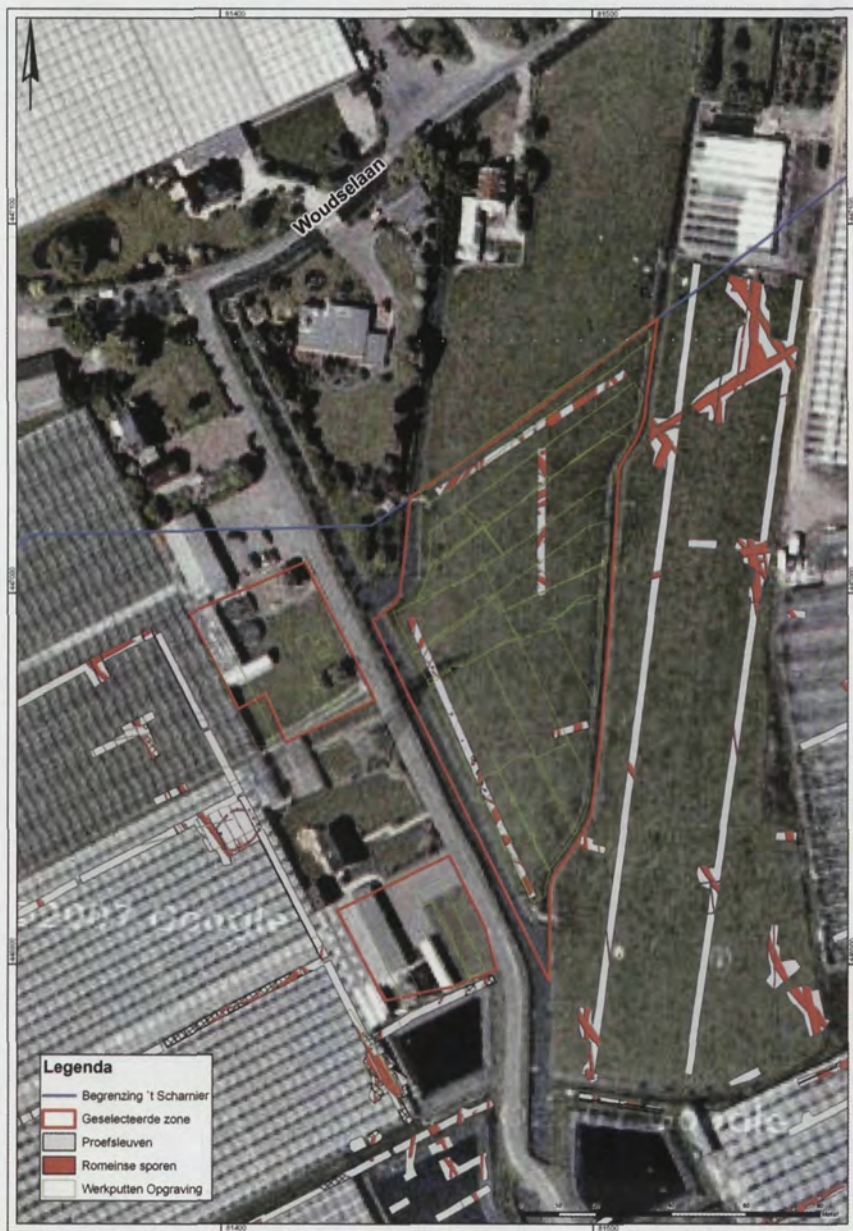
Inleiding

In navolging van het archeologisch onderzoek dat de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden in de Harnaschpolder is in de zomer van 2008 één van de laatste percelen ten zuiden van de Woudselaan onderzocht. In maart van dit jaar werd middels een viertal proefsleuven op de zuidelijke helft van 'het schuine perceel' (ten zuiden van de te handhaven groene zone 't Scharnier') een nederzettingsterrein uit de Romeinse tijd aangetroffen. Sedert de jaren tachtig was al bekend dat zich op dit perceel bewoningssporen uit de Romeinse tijd in de ondergrond bevonden. Bij de aanleg van de ontsluitingsweg ten westen van het perceel werden toen sporen en vondsten uit de Romeinse tijd aangetroffen. En bij een veldverkenning op de noordelijke helft van het terrein (zone 't Scharnier') is destijds na het frasen van de bovengrond een grote hoeveelheid Romeins vondstmateriaal verzameld.

Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek werden drie zones geselecteerd die cultuurhistorisch gezien als behoudenswaardig konden worden geoordeeld, te weten de gehele zuidelijke helft van het schuine perceel en twee zones ten westen van de ontsluitingsweg. Aangezien het in de bodem behouden van de nederzetting niet tot de mogelijkheden behoorde, zijn in de periode van 7 mei tot en met 14 juli van dit jaar deze zones door middel van een archeologische opgraving onderzocht. Het onderzoek vond plaats in opdracht van de gemeente Midden-Delfland en het Bedrijfschap Harnaschpolder. Het opgravingssteam bestond uit een samenwerkingsverband tussen het archeologisch bedrijf Hollandia Archeologie en Erfgoed Delft e.o./Archeologie. Bovendien hebben studenten van de faculteit Archeologie van de Universiteit Leiden hier hun eerste veldcursus en veldwerkstages gevolgd.

Uniek stukje cultuurlandschap

De vindplaats ligt op de voorheen relatief hoger gelegen delen van de Harnaschpolder. Deze sedimenten bestaan uit zandige en kleiige geul- en oeverafzettingen die enige honderden jaren voor Christus via het Gantelsysteem vanuit de Maas ten noorden van Naaldwijk tot diep in het achterland zijn afgezet. Rond de jaartelling waren de meeste van deze geulen verland. Ze vormden in de Romeinse tijd samen met de relatief hoger gelegen oeverwallen een geschikte locatie om te wonen. De schuine oriëntatie van een aantal percelen in de Harnaschpolder is geënt op de loop van een zijtak van de Gantel (een systeem van geulen)

1. De locatie van de vindplaats met relevant archeologisch onderzoek in de omgeving.

die ten noorden van de Harnaspolder afboog naar het zuidwesten van deze polder. Aan weerszijden van het opgegraven areaal liepen tot voor kort nog twee meanderende sloten waarvan de oorsprong van de bedding mogelijk dateert uit de pre-Romeinse transgressiefase. Het feit dat deze schuine percelen met oude waterlopen hun afwijkende oriëntatie hebben behouden en zijn ingepast, maar niet hervormd in het middeleeuwse verkavelingssysteem, duidt op een unieke situatie van dit stukje cultuurlandschap.

Tijdens de opgraving bleek dat een gedeelte van het nederzettingsterrein nog was bedekt met een cultuurlaag (vondstenlaag). Het restant van deze laag is georiënteerd op de voormalige geul. Naar het oosten toe lag het oorspronkelijke maaiveld hoger, vermoedelijk de oude oeverwal. Hiervan is de top geëgaliseerd en is de cultuurlaag opgenomen in de bouwvoor. Op het nederzettingsterrein zijn tenminste twee gebouwplattegronden aangetroffen. Eén gebouw lijkt op het eerste gezicht een enigszins vierkante plattegrond van 10 bij 10 meter te hebben. Aan de noordzijde is mogelijk sprake van een zogenaamde 'porticus-zetting'. Dit is een dakdragende rij palen die de vermoedelijke voorzijde van het gebouw heeft overkapt. Het kan echter ook zo zijn dat we hier te maken hebben

2. Deel van de plattegrond van een romeinse boerderij. De uitgegraven gaten geven de oorspronkelijke structuur weer.

3. Op het terrein is een romeinse waterput gevonden, met daarin een deel van het oorspronkelijk vlechtwerk.

met twee bouwplattegronden die opeenvolgend van elkaar zijn opgericht. Het gebouw (De gebouwen) wordt (worden) omgeven door een vierkante greppelstructuur die bestaat uit tenminste drie fasen. In het noordoosten bevindt zich een opening. Wat de functie is geweest van dit opmerkelijke gebouw is voor zover nog niet duidelijk. Men kan denken aan twee opeenvolgende gebouwen voor de opslag van goederen en producten. Maar een gebouw met een functie als heiligdom is voorsnog niet uit te sluiten. Op een oeverwal aan de westzijde van het terrein is een plattegrond van een grote woonstalboerderij aangetroffen. Een deel van de plattegrond was als gevolg van de egalisatie van de top niet meer zichtbaar, maar de boerderij was minstens 20 meter lang en 6,5 meter breed. Op enige meters ten noordwesten van de boerderij lag een grote waterput. Aangezien de put was aangelegd op de hoge, zandige oeverwal was deze onderin beschoeid met vlechtwerk. Het zandige karakter van de ondergrond zorgde er hier immers voor dat de put op het grondwaterniveau in zou storten. Overige waterputten/waterkuilen die op het terrein zijn aangetroffen, waren allemaal in een meer kleiige ondergrond ingegraven, waardoor een houten beschoeiing niet nodig was.

De nederzetting is aan de zuid- en oostzijde begrensd met Romeinse erfsloten, die het traject van het oude geulstelsel en de contour van het perceel volgen.

Aan de noordzijde is geen erfbe grenzing aangetroffen, aangezien de nederzetting zich naar het noorden toe nog verder voortzet. De westzijde van het nederzettingsterrein is in de jaren tachtig grotendeels vergraven met de aanleg van de ontsluitingsweg en het 'kanaliseren' van een gedeelte van de westelijke oude waterloop. Bij deze graafwerkzaamheden zijn destijds wel sporen en vondsten gedocumenteerd en verzameld. Naast deze erfgreppels zijn op het nederzettingsterrein vele Romeinse greppels aangetroffen, waarvan op het moment nog niet duidelijk is waartoe zij behoord hebben. Van een aantal grote Romeinse sloten lijkt dit wel duidelijk en we vermoeden dat deze sloten onderdeel hebben uitgemaakt van één van de latere fasen van het grootschalige verkavelingssysteem dat in de gehele Harnaschpolder bij eerdere archeologische onderzoeken is aangetroffen.

Grafkuilen

Behalve greppels zijn er vele kuilen gevonden. Een aantal van deze kuilen bevatte opmerkelijke deposities. In een kuil aan de rand van het erf lag de begraafing van een jong individu van rond de 18 jaar. De persoon was in hurk- of foetushouding in de kuil neergelegd en zonder verdere (nog zichtbare) bijgaven begraven. Dergelijke lijkbegraafingen zijn in de regio al eerder aangetroffen, zoals bij de opgraving 'Rijswijk-De Bult', maar lijken een uitzondering. Veel vaker pasten de bewoners van het inheemse platteland de praktijk toe van het cremeren van de

4. Romeinse lijkbegraafing van een jong volwassene.

doden en werden de resterende overblijfselen van de crematie elders begraven. Alhoewel deze 'gewoonte' als gevolg van de ondiepe grafkuiltjes archeologisch moeilijk zichtbaar is, zijn er de afgelopen jaren meerdere Romeinse crematiegraven in de nabijheid van Romeinse nederzettingen gevonden. Zo ook dit jaar weer. Ter hoogte van de oostelijke begrenzing werd op het erf een klein, ondiep kuiltje gevonden met daarin veel houtskool, de scherven van een geverfde beker (techniek B) en enkele fragmenten van verbrand menselijk bot, waaronder een melkkiesje. Het lijkt hier dan ook te gaan om de bijzetting van een kind. De aardewerken scherven van de beker vertonen sporen van secundaire verbranding, maar niet in die mate dat de beker tijdens de crematie op de brandstapel heeft gelegen. Het lijkt er eerder op dat de beker tijdens de crematie dicht bij de brandstapel heeft gestaan, vermoedelijk gevuld met drank. Naast de beide menselijke begravingen zijn tijdens de opgraving ook een vijftal hondenbegravingen en één begraving van een koe aangetroffen.

Aardewerkvondsten

Het overige vondstmateriaal dat tijdens de opgraving is verzameld, bestond voor het merendeel uit aardewerk. Hiervan zijn de meeste scherven van inheemse, met de handgevormde, makelij. Het overige aardewerk betreft gedraaid aardewerk, de zogenaamde Romeinse importen. Op het eerste gezicht lijkt er binnen het spectrum handgevormd aardewerk sprake te zijn van relatief veel kleine tot

5. Archeologen tekenen gevonden weefgewichten in.

middelgrote potten. In ieder geval meer dan zijn aangetroffen op de Romeinse nederzetting die vorig jaar in de Harnaschpolder is opgegraven. Hetzelfde gaat op voor potten met twee (Friese) oortjes en potten met versieringselementen op de rand en/of wand van het aardewerk. Met name de laatste constatering vormt een sterke aanwijzing voor een vroegere begindatering van deze nederzetting ten opzichte van de andere nederzetting. Deze vroege datering wordt aangevuld door de vondst van enkele fragmenten van glazen ribkommen. Een begindatering van de nederzetting rond het midden of laatste kwart van de eerste eeuw na Christus is dan ook zeer aannemelijk. De nederzetting is tenminste tot in de tweede helft van de twee eeuw na Christus bewoond geweest. Bovendien is er aan de rand van het nederzettingsterrein een aardewerkdump van enkel Romeinse importen in een kavelsloot aangetroffen. Dit aardewerk dateert uit het begin van de derde eeuw. Of de nederzetting in die periode daadwerkelijk nog bewoond was, is tijdens de opgraving nog niet duidelijk geworden.

Eén van de hierboven beschreven honden lag begraven onder een kuil die was gevuld met 79 weefgewichten. Een dergelijke hoeveelheid weefgewichten is ongekend voor de regio en wat de precieze reden hiervoor was, blijft nog gissen. De weefgewichten hebben verschillende vormen en maten en dienden voor het strak houden van de scheringdraden die waren bevestigd aan een weefgetouw.

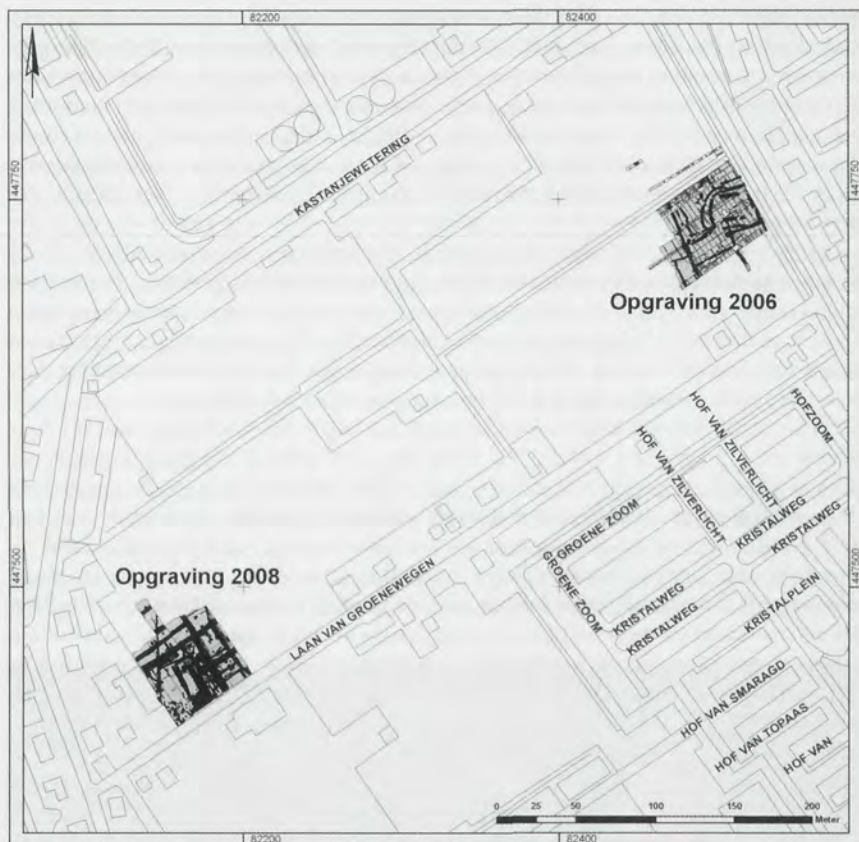
Naast het vele aardewerk zijn er een tiental fragmenten van glas, meerdere stuks natuursteen, bouw materiaal (dakpannen) en dierlijk botmateriaal gevonden. Verder zijn er vanwege de redelijke tot goede conservering van de vindplaats enkele tientallen metalen objecten geborgen. De meeste voorwerpen bevonden zich in een cultuurlaag. Voor het merendeel betrof het *fibulae* (mantelspelden), maar ook versierd paardentuig, bronzen vaatwerk en munten zijn met de metaaldetector gevonden.

Nóg een middeleeuwse nederzetting aan de Laan van Groenewegen

Opgaving Gemeente Delft, Voordijkshoornse polder

In de zomer van 2006 werd aan de Laan van Groenewegen, aan de oostkant van de Voordijkshoornse polder, een nederzetting van rond 1100 na Christus opgegraven. Deze vindplaats was een jaar eerder door de aanleg van proefsleuven aan het licht gekomen. Naast deze opgraving werden in 2006 opnieuw proefsleuven aangelegd, ditmaal in het westelijke deel van de Voordijkshoornse polder. Bij dit vooronderzoek werd opnieuw een vindplaats aangetroffen. Deze laatste vindplaats is in de zomer van 2008 opgegraven (afb. 6).

In tegenstelling tot de vindplaats uit 2006, die volledig onbekend was, gold er wel een hoge mate van zekerheid voor een middeleeuwse vindplaats aan de westkant van de Laan van Groenewegen. Op deze locatie heeft tot in de twintigste eeuw namelijk een boerderij gestaan, waarvan naast oud kaartmateriaal zelfs nog fotomateriaal is overgeleverd. Het was dus geen verrassing bij het proefsleuvenonderzoek resten van deze boerderij terug te vinden. De belangrijkste vraag

6. De locatie van de opgravingen die zijn uitgevoerd in 2006 en 2008.

was nu wat de oudste fase van deze boerderij was. Tijdens het vooronderzoek werd materiaal aangetroffen uit de elfde en twaalfde eeuw, wat deed vermoeden dat op deze plaats bijna 1000 jaar onafgebroken gewoond is. Dit was de aanleiding om over te gaan tot een opgraving.

In totaal werd een terrein van ongeveer 60 bij 60 meter blootgelegd. De grondsporen bestonden overwegend uit greppels en kuilen. De verwachting was dat door de eeuwenlange continue bewoning de oudste sporen grotendeels verstoord zouden zijn. Dit viel echter mee, een grote hoeveelheid sporen zijn (voorlopig) in de twaalfde tot veertiende eeuw te dateren (afb. 7). Hoogstwaarschijnlijk heeft de latere boerderij (ook wel bekend als de Zuidwoning) meer naar het westen gelegen. Er zijn namelijk alleen aan de westkant van het opgravingsterrein restanten van muurwerk aangetroffen, welke moeten hebben behoord tot

7. In de lichte kleigrond tekenen de donkere sporen van middeleeuwse greppels zich duidelijk af.

8. Doorsnede van een waterput uit de zeventiende eeuw. De stenen mantel met daarin een houten ton rust op een halve houten ton.

deze jongere boerderij. Daarnaast werden enkele gemetselde waterputten aangetroffen, waarvan één uit een stenen mantel bestond die bovenop twee houten tonnen rustte (afb. 8). Naast deze sporen werden uitzonderlijk veel dierbegravingen aangetroffen.

Een terp uit de twaalfde eeuw: Abtswoude 40

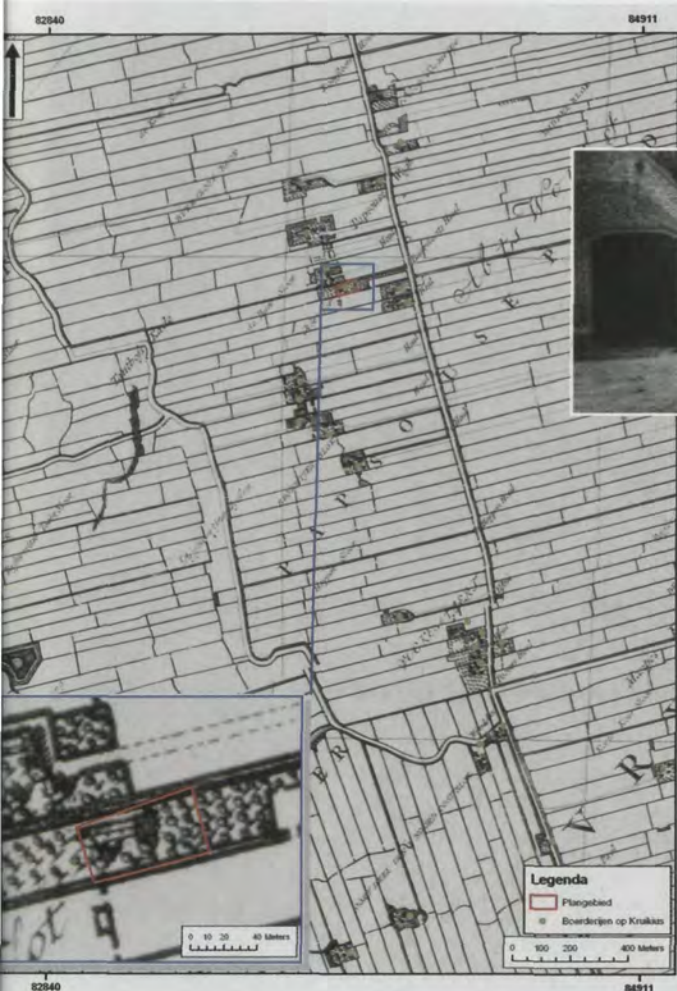
Proefsleuven Gemeente Delft, Lage Abtswoudschepolder

In juni 2008 werden op een terrein aan het Vietnampad in Delft proefsleuven gegraven om vast te stellen of er archeologische waarden op dit perceel aanwezig

9. De locatie van het plangebied aan het Abtswoude.

zijn (afb. 9). Uit bureauonderzoek bleek dat op het terrein een boerderij heeft gestaan die in 1927 is gesloopt (afb. 10). Op basis van historisch kaartmateriaal is vast te stellen dat op deze locatie in ieder geval vanaf de zestiende eeuw een boerderij aanwezig moet zijn geweest (afb. 11). Er waren verschillende aanwijzingen dat de aanvang van de bewoning op deze locatie aanzienlijk ouder moet zijn geweest. Een belangrijke aanwijzing daarvoor is de ligging van de boerderij. Deze lag namelijk niet aan de kade, zoals veel boerderijen langs Abtswoude, maar een aanzienlijk stuk daarvan verwijderd. Dit zou kunnen betekenen dat de nederzetting is ontstaan vóór de aanleg van de kade.

10. De boerderij op de terp aan Abtswoude 40 in 1927, kort voor de sloop.

11. Het plangebied, ingetekend op de kaart van Kruikuis uit 1712.

Actueel Hoogtebestand Nederland met de locatie van het plangebied.

Daarnaast kon op basis van het AHN (Actueel Hoogtebestand Nederland) duidelijk worden opgemaakt dat het terrein is opgehoogd (afb. 12) en dat het hier hoogstwaarschijnlijk om een terp ging. De verwachting was dan ook dat we bewoningssporen vanaf de elfde/twaalfde eeuw tot en met de twintigste eeuw

zouden aantreffen. Dat betekent dat op deze plek bijna 1000 jaar continu gewoond zou zijn. Waarschijnlijk zouden weinig van de oudste sporen dit hebben overleefd. Gelukkig bleek dit niet het geval.

In het oostelijke deel van het terrein werden voornamelijk dierbegravingen uit de jongste bewoningsperiode aangetroffen. Uit deze periode waren ook de resten van een stenen waterput afkomstig. In het westelijke deel van het terrein was iets anders aan de hand. Hier was duidelijk een ophoging waarneembaar die voornamelijk bestond uit veen (afb. 13). Aangezien dit veen zich boven klei uit de Romeinse tijd bevond, moet het zijn ontstaan tussen de Romeinse tijd en de aanvang van de bewoning. Op basis van de aangetroffen scherven moet de nederzetting ongeveer rond 1100 na Christus zijn ontstaan. Het veen is bewaard gebleven omdat het terplichaam, dat uit klei bestond, een conserverende werking heeft gehad. Door het kleipakket was het onderliggende veen afgesloten van zuurstof, waardoor het bewaard is gebleven.

Veen uit deze periode is erg zeldzaam omdat dit nagenoeg allemaal door oxidatie verloren is gegaan. Toen de eerste middeleeuwse ontginningen in het gebied plaatsvonden begon het veen door ontwatering te sinken. Hierdoor kreeg men natte voeten en wierp men terpen op. Na verloop van tijd was ook dit niet meer

voldoende en legde men kades aan waarbij men het water uit de lagere delen pompte; zo ontstond een polder. De bewoning verschuift in die periode dan ook naar de kades. De meeste terpen worden verlaten, afgezien van enkele die niet ver van de kade zijn verwijderd.

De vindplaats Abtswoude 40 is daar waarschijnlijk zo'n voorbeeld van.

Naast het scherfmateriaal uit de middeleeuwen werd in een hoek van het perceel één spoor aangetroffen met daarin inheems-Romeins aardewerk. Mogelijk bevindt zich in de directe nabijheid nog een nederzetting uit de Romeinse tijd.

12. Een proefsleuf legt het verleden bloot: het middeleeuwse veen is herkenbaar aan de donkere verkleuringen.

Archeologisch vooronderzoek in Technopolis

Proefsleuven Gemeente Delft

Een reconstructie van het Romeinse slotenpatroon in Technopolis.

In juni 2008 werden voor de vijfde en laatste maal proefsleuven aangelegd binnen het plangebied Technopolis. Vanwege de gefaseerde ontwikkeling van het plangebied werd het archeologisch vooronderzoek op verschillende momenten uitgevoerd. Met de afronding van het onderzoek in 2008 is het gehele plangebied onderzocht. Er zijn bij het vooronderzoek geen vindplaatsen aangetroffen. Het vooronderzoek heeft echter wel archeologische informatie opgeleverd. Bij het veldonderzoek werden namelijk vele kleine greppeltjes aangetroffen die in de Romeinse tijd zijn aangelegd. Gezamenlijk vormen deze greppels een uitgebreid verkavelingssysteem dat, zo weten we uit andere vindplaatsen in de regio, in de tweede eeuw na Christus moet zijn aangelegd. Het was zelfs mogelijk twee fasen te herkennen in dit greppelsysteem. Het verloop van de greppels was soms over grote afstanden te volgen (afb. 6). De aanwezigheid van het verkavelde gebied is een indirecte aanwijzing voor bewoning. Het doet vermoeden dat er in de nabijheid van het plangebied een nog onbekende Romeinse nederzetting aanwezig moet zijn, maar vooralsnog is onduidelijk waar.

Uw adviseur bij uitstek voor :

- Advies / bemiddeling aan- / verkoop registergoed
- Taxaties registergoed
- Beheer Verenigingen van Eigenaren
- Advies / bemiddeling hypotheek en verzekeringen

Lagendijk Vastgoed

VBO MAKELAAR

SCVM

STICHTING
CERTIFICERING
VBO MAKELAARS

TAXATIE
SPECIALIST

Zoekowlaan 51
2625 PK DELFT
Telefoon / fax 015 - 257 02 47
E-mail : info@lagendijk-vastgoed.nl
Internet : www.lagendijk-vastgoed.nl

Kijk ook eens op :
www.delft-prentbriefkaarten.nl

VAN DER LEEUW

BRILLEN

CONTACTLENZEN

ZONNEBRILLEN

Oude Langendijk 1, hoek Koornmarkt
Delft, Tel. (015) 214 08 80
www.vdleeuwoptiek.nl
info@vdleeuwoptiek.nl

Delfiana 2008

Max van Noort

De rubriek *Delfiana* bespreekt met Delft gerelateerde zaken die gedurende het jaar onder de hamer gekomen zijn, zoals Delftse prenten en schilderijen, boeken, zilver, aardewerk enz.

Emailen uithangbord van Calvé

Voor en achterzijde van het uithangbord van Calvé (Foto: G. van Winden).

Op een Franse rommelmarkt in Chandon kocht onze oud-stadgenoot Gerard van Winden dit emailen reclamebord van Calvé-Delft met daarop een aanbeveling voor lijnkoeken. Het bijzondere aan dit voorwerp is dat het aan twee zijden van verschillende afbeeldingen is voorzien en haaks op de gevel kan worden bevestigd. Als fabrikant wordt opgegeven 'émaillerie alsacienne strasbourg' (opgericht in 1923). De afmetingen bedragen 50 x 60 x 5 cm. Op de internetsite marktplaats wordt dit bord te koop aangeboden voor € 150.

Om grote delen van de bevolking te bereiken was buitenreclame een van de belangrijkste uitingen. Emailen borden hebben gedurende lange tijd een grote voorkeur gehad: zij zijn sterk, duurzaam, kleurrijk, kleurecht en weerbestendig.

Tot 1914 bedienden, bij gebrek aan een eigen industrie, vooral Duitse leveranciers de Nederlandse markt. Via enkele fusies kwam in 1921 Verblifa in beeld, maar de grote doorbraak voor dit Delftse bedrijf kwam pas in 1925 toen er een opdracht kwam voor niet minder dan vijfduizend borden voor Van Rossum's Troost. Een enkel woord over vee- of lijnkoeken. Het is het residu dat overblijft na het persen van de olie.

U. Twijnstra's Oliefabriek N.V., ook bekend als UT, was een van de grootste fabrieken in zijn soort. Om te profiteren van de gezamenlijke inkoop van grondstoffen werd in 1930 een sa-

menwerking aangegaan met Unilever. In 1963 fuseerde Twijnstra's Oliefabriek met de mengvoederafdeling van Calvé-Delft tot Delfia BV (UTD).

Met dank aan de heer Gerard van Winden, Koudekerk aan den Rijn

Jan Toorop: ontwerpschets voor zijn poster *Delftsche slaolie*

Het ontwerp en de gedrukte poster

(Foto: Sotheby's Amsterdam).

Jan Toorop werd op 20 december 1858 te Poerworedjo op Java geboren en stierf op 3 maart 1928 in Den Haag. Hij was niet alleen schilder, tekenaar, etsen en lithograaf, maar ontwierp ook tegeltableaus, glas-in-loodramen en postzegels.

Na anderhalf jaar een school in Batavia te hebben bezocht vertrok Jan, zijn familie achterlatend in Nederlands-Indië, naar Nederland waar de opleiding degelijker zou zijn. Tot 1869 woonde hij bij diverse relaties van zijn ouders. Hij bezocht onder andere de HBS in Leiden en scholen in Winterswijk en Delft. In 1878 verliet Toorop de Polytechnische School alhier waaraan hij twee jaar studeerde onder leiding van Paul Tetar van Elven. In 1884 leerde Toorop de uit Engeland afkomstige Annie Hall kennen. Twee jaar later trouwden zij en uit dit huwelijk werd in 1891 hun dochter Charley geboren, die later ook een bekend kunstenaar zou worden.

Zo rond 1895 had Toorop duidelijk een affiniteit met de droge-naaldkunst. Deze techniek gebruikte hij voor zijn meer pittoreske voorstellingen. In tegenstelling tot de ets worden de lijnen niet door zuur uitgevreten, maar met

de etsnaald wordt het metaal opzij geduwd. De verhoogde randjes - bramen genaamd - zijn kwetsbaar, zodat er maar een beperkt aantal afdrukken kan worden gemaakt. De affiche *Delftsche Slaolie* werd wereldberoemd en werd later nog veel aangehaald als voorbeeld van de Art Nouveau of Jugendstil in Nederland. In ons land werd zelfs van de slaoliestijl gesproken.

Op 5 februari 2008 kwam bij het bekende veilinghuis Sotheby's in Amsterdam tweemaal de afbeelding aan bod onder de noemer *Images And Dutch Modernism-The SchillerDavid collection*.

De eerste betrof de authentieke ontwerpschets uit circa 1894 met een afmeting van 30 x 21,5 cm. De geschatte opbrengst was € 70.000 - € 100.000, maar dat was te hoog gegrepen. Niet verkocht derhalve.

De tweede was de poster uit ongeveer hetzelfde jaar van 85 x 54 cm en die bracht € 14.850 op. Dit is een recordbedrag en dat klopt ook wel want in ons jaarboek van 1996 staat deze reclamelitho ook al afgebeeld en die bracht toen bij het veilinghuis Christie's in Amsterdam 3680 gulden op (= € 1.670). Beleggen in kunst kan winstgevend zijn. Slaolie werd trouwens al geruime tijd niet meer in Delft gemaakt, alleen liepen er hier nog zo'n twintig miljoen potjes pindakaas per jaar van de band maar dat hield Calvé op 1 juni 2008 ook voor gezien.

Veilinghuis Sotheby's, Amsterdam, 5 februari 2008

Delfia Batavorum Jaarboek 1996.

Delf, Cultuurbistorisch magazine voor Delft, 10(2008).1, themanummer Calvé.

Delftse meester Gillis de Bergh

Op 9 mei 1.1. kwam bij het Amsterdamse veilinghuis Sotheby's een prachtig stilleven onder de hamer van de Delftse schilder Gillis Gillisz de Bergh (circa 1600-1669). Het stilleven, met aardbeien, peren en kersen in porseleinen kommen,

Stilleven van Gillis de Bergh (Foto: Sotheby's Amsterdam).

een broodje op een bord, een roemer, een kruik en twee pijpen, bevond zich ruim zeventig jaar in dezelfde particuliere collectie.

Over Gillis de Bergh is weinig bekend. Hij werd rond 1600 geboren in Delft en bleef daar tot zijn dood wonen. De Bergh was mogelijk een leerling van Cornelis Jacobsz. Delff (1571-1643). De Bergh, die in 1624 toetrad tot het Delftse schildersgilde, beeldde veel stillevens met fruit af, maar ook enkele interieurs en portretten.

Hoewel de stillevens van de hand van Gillis de Bergh zeer gevarieerd zijn, heeft juist dit werk met zijn aantrekkelijke opstelling van schalen met prachtig fruit een paar elementen in zich die karakteristiek zijn voor deze kunstenaar. De weergave van de peren bijvoorbeeld, met de verschillende tinten groen, en de witte kommen zijn terug te vinden in andere stillevens van zijn hand.

De richtprijs lag tussen de € 30.000 en de € 50.000, maar de hamer viel uiteindelijk bij € 56.182.

Veilinghuis Sotheby's, Amsterdam, 9 mei 2008.

Een eeuwenoud Delfts getijdenboek

Bij het IJmuidense antiquariaat Asher Rare Books werd dit vijftiende-eeuwse Delftse getijdenboek te koop aangeboden. Voor alle duidelijkheid: getijden zijn gebeden die in kloosters op bepaalde tijden worden uitgesproken of gezongen.

Het omvangrijke boek uit 1460 is van een haast ontroerende schoonheid. De tekst is geheel met de hand geschreven en op zeven pagina's staan fraai versierde hoofdletters in blauw en rood, die het zwarte gotische schrift verlevendigen. Daarbij zijn vogels getekend, zoals duiven, pauwen en pelikanen. Deze fijne illustraties zijn rijk versierd met goud. Het is haast niet voor te stellen hoe lang hieraan met de ganzenveer is gewerkt en dat allemaal in een waarschijnlijk slechts met kaarsen verlichte ruimte, koud in de winter en warm in de zomer. Ook de buitenkant van het boek met de twee originele sloten is nog helemaal intact.

De schrijfster is vermoedelijk een non die in een van de vier Delftse scriptoria werkte. Een scriptorium is een vertrek in een klooster waar handschriften werden vervaardigd, vaak in opdracht van rijke burgers. Het gaat hier om een kostbaar werk, ook in die tijd.

De onbekende religieuze zal het schrijven als arbeid voor God hebben beschouwd, maar gezien de kwaliteit moet zij er ook met liefde aan

*Delfts getijdenboek
(Foto: A. Asher & Co. B.V.).*

hebben gewerkt. Overigens was het tekenen van de hoofdletters en de illustraties een karwei dat door gespecialiseerde nonnen of monniken werd uitgevoerd. Op de eerste pagina's van het boek is een heiligenkalender opgenomen en twee dagen daarin vallen op door een afwijkend lettertype: Sint Hippolytus (13 augustus) en Sint Ursula (21 oktober). Volgens het antiquariaat zijn dit heiligen die met Delft worden geassocieerd en ook de versieringen hebben een Delfts karakter. 'Dat weten we weer uit vergelijkingen met manuscripten waarvan we weten dat ze Delfts zijn'. Dat zou de bewijsvoering zijn dat dit boek uit Delft afkomstig is. Verder onderzoek zal overigens moeten uitmaken of dit ook daadwerkelijk zo is.

Achter in het Nederlandstalige gebedsboek heeft een van de vroegere eigenaren - het is niet bekend wie of wanneer - nog een aantal korte gebeden toegevoegd. Hier een voorbeeld: *het is een goede doodt die / ons niet en doet vreesen / maer doet verbuysen in / een beter leven.*

De vraagprijs is € 42.000.

Antiquariaat A. Asber & Co. B.V., Zeeweg 264, 1971 HJ IJmuiden.

Algemeen Dagblad/Haagse Crt 1 en 2 oktober 2008.

Legermuseum kreeg geld voor Breitner

Op 26 april 2008 overhandigde de voorzitter van de Stichting Vrienden van het Legermuseum aan de directeur een cheque van € 20.000. De vriendenclub, met ongeveer elfhonderd donateurs, deed dat ter gelegenheid van zijn zestigjarig bestaan. Het geld was bestemd als bijdrage voor de aankoop van het schilderij *De Blauwe Huzaar* van George Hendrik Breitner (1857-1923).

Het werk van Breitner is verwant aan dat van De Tachtigers. Vanwege zijn radicale (bruuske) gedrag werd hij van de Haagse Kunstacademie gestuurd. Willem Mesdag, onder de indruk van Breitners talent om paarden te tekenen, huurde hem in om de paarden en de artillerie te schilderen in zijn beroemde *Panorama Mesdag*.

Een beruchte uitspraak van Breitner is dat Vincent van Gogh 'kunst voor eskimo's maakte'. Toen tegen het einde van de negentiende eeuw de fotocamera's handzamer en goedkoper werden, begon hij met dit medium te experimenteren en later schilderde hij veel naar foto's die hij zelf

*De blauwe huzaar van G.H. Breitner
(Foto: Legermuseum Delft).*

nam. Breitner verkeerde vrijwel zijn gehele leven in financiële moeilijkheden. Maar zoals dikwijls, komt na de dood de geldelijke erkenning. In 2007 werd zijn schilderij *Meisje op een paardenkar* geveild bij Christie's. Het werd door een anonieme Portugese kunsthandel aangekocht voor € 547.200.

Biografisch Woordenboek van Nederland deel 2, (Den Haag, 1985).

P.H. Hefting en C.C.G. Quarles van Ufford, Breitner als fotograaf (Rotterdam: Lemniscaat, 1967)

Legermuseum, Korte Geer 1, 2611 CA Delft.

Gekostumeerde optocht

Gekostumeerde optocht van het DSC in 1857 (Foto: Veilinghuis Van Stockum B.V.).

Deze grote kleurenlitho in harmonievorm van de hand van J. van den Wall Bake en J.C. Reijnt is van het oblong formaat en meet 603,5 x 27,35 cm. De voorstelling toont de gekostumeerde optocht die is gehouden door de leden van het Delftse Studenten Corps op 5 mei 1857 voorstellende de Gareberg-stoet van de sultan van Djokjakarta en de meest karakteristieke typen uit de Nederlandse Oost-Indische archipel. Men koos dit onderwerp 'ter gelegenheid van den 15-jarigen gedenkdag der oprigting van de Akademie' om zodoende het grote belang te benadrukken dat een deel van de corpsleden had bij de overzeese bezittingen. Wellicht dat het woord Gareberg een Javaanse klanknabootsing is voor Grebeg, een geluid dat een menigte voortschuifelende mensen maakt, vandaar ook een dichte volksmassa en een feestelijke drukte. Nog steeds wordt in Djokjakarta ter gelegenheid van het suikerfeest en de geboortedag van Mohammed de Gareberg-processie gehouden en laat men de oude glorie van het hof van de sultan weer tot leven komen.

Deze fraaie litho kwam op 5 november 2008 onder de hamer bij Van Stockum's Veilingen B.V. te Den Haag. De richtprijs was € 300 en de hamer viel bij € 280.

Van Stockum's Veilingen B.V., Den Haag, 5 november 2008.

H.J. Verbellouw, Geschiedenis van het Delftsch Studentencorps 1848-1898 (Delft: J. Waltman Jr., 1898)

Fictie of werkelijkheid?

J.C.K. Klinkenberg, Gezicht op Delft met de toren van de Nieuwe Kerk (Foto: Christie's Amsterdam).

Johannes Christiaan Karel Klinkenberg (1852-1924), leerling van J.H.L. Meijer en C. Bisschop, was een gespecialiseerde schilder van het historische stadsgezicht, vaak zonovergoten en spiegelend in het water van een gracht of binnenhaven. Tijdgenoten bewonderden het effect van zonlicht in zijn schilderijen: een sterk, schitterend licht, dat het witte zandsteen en de rode baksteen van de oud-Hollandse gevels sterk deed oplichten. Talloze Hollandse steden zijn door hem vereeuwigd. In een biografie over hem staat dat de topografische herkenbaarheid waarop hij stadsbeelden heeft vastgelegd hem een waardige plaats heeft verleend in de rijke traditie van de Hollandse architectuurschilderkunst. En het is waar, hij heeft veel stadsgezichten minutieus nageschilderd en een aantal daarvan hangt nu te pronk in onder meer het Rijksmuseum en het Stedelijk Museum te Amsterdam en het Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam. Maar zoals zoveel schilders uit zijn tijd beschikte Klinkenberg ook over een ruime fantasie. Uit zijn schetsboekje diepte hij een afbeelding op en daaromheen liet hij zijn verbeelding de vrije loop. Hij componeerde naar eigen inzicht Hollandse stadsgezichten met bestaande of verzonnen gebouwen, bruggen, enz. Het is dus heel

goed mogelijk dat diverse steden in één tekening of olieverf zijn afgebeeld. Het toeval wil dat juist in dit verslagjaar het bekende veilinghuis Christie's nogal wat werk van Klinkenberg uit deze laatste categorie aan bod liet komen waarbij Delft prominent in de catalogus stond vermeld.

Dit olieverf op canvas, 36,5 x 46 cm, stond vermeld in de catalogus als *Gezicht op Delft met de toren van de Nieuwe Kerk*. Het werk staat ook wel bekend als *Zonlige kijk op Delft*. Gesigneerd rechtsonder. Geschatte opbrengst tussen de € 20.000 en € 30.000.

Een vrijwel identiek schilderij van deze meester werd door ons in deze rubriek eerder besproken in de jaarboeken 2000 en 2003. Het enige verschil met het thans aangeboden werk is dat er nu geen molen is afgebeeld en dat in de eerdere catalogi het doek stond omschreven als *Zicht op de Werf van Pot*. Maar waar deze naam aan ontleend is, zal altijd wel een raadsel blijven.

Het werd op de veiling van 15 april 2008 niet verkocht. De heer Schillemans, hoofd Topografische Atlas van het Gemeentearchief Delft merkt nog op: 'Dit werk van Klinkenberg heeft Delftse elementen zoals de Nieuwe Kerk, de stadhuistoren en geheel links de Rietveldse toren met bijbehorende brug maar dan houdt het ook wel op.'

In de catalogus van Christie's voor de veiling van 24 oktober 2008 stond onder lotnummer 58 vermeld 'Potlood, aquarel en gouache op papier, 34,5 x 51 cm met als titel *Gezicht op de Oude Delft*. Gesigneerd linksonder: Klinkenberg. Geschatte opbrengst tussen de € 3.000 en € 5.000.

Het is een prachtige tekening, die de samensteller van deze rubriek best in zijn

J.C.K. Klinkenberg, *Gezicht op de Oude Delft* (Foto: Christie's Amsterdam).

bezit zou willen hebben, maar helaas is de voorstelling nauwelijks Delfts. Alleen het Gemeenlandshuis is als zodanig te herkennen. De hamer viel bij € 2.500, wat inclusief opgeld neerkomt op € 3.125.

Christie's had er dit jaar zin in want op 24 oktober 2008 was er nog een olieverf op doek van Klinkenberg in de aanbieding met de afmeting van 51 x 69,5 cm en getiteld *De oude Poort met de Twee Hammen, Delft*. Het werk werd getaxeerd tussen de € 30.000 en € 50.000.

*J.C.K. Klinkenberg,
De Oude Poort met
de 'Twee Hammen'
(Foto: Christie's
Amsterdam).*

Ook hier liet Klinkenberg zijn fantasie weer de vrije loop. Sam Schillemans van het gemeentearchief, al eerder geciteerd, merkt op 'Er zitten wel duidelijk Delftse bestanddelen in het schilderij: de stadhuisstoren, de toegangspoort van het Bagijnhof (wel de Oude Delftzijde); er staan links van de poort in het Bagijnhof wel twee trapgevels, echter niet zo dicht bij de poort en behoorlijk anders van vormgeving. Kortom wel een leuk stadsgezicht met Delftse elementen. De naam

Twee Hammen zegt mij niets, daarom dacht ik in eerste instantie aan de Rotterdamseweg, de Hammenpoort.' Het doek ging onverkocht weer terug naar de eigenaar.

Veilinghuis Christie's Amsterdam 15 april en 24 oktober 2008.

W. Laanstra, Johannes Christiaan Karel Klinkenberg (1852-1924): De meester van het zonnige stadsgezicht. (Laren: Rokin Art Press, Laren, 2000).

Met dank aan de heer S. Schillemans, hoofd Topografische Atlas Gemeente-archief Delft.

Cornelis Springer

*C. Springer,
Stadsgezicht met
Oude Kerk te Delft
(Foto: Sotheby's
Amsterdam).*

Geboren te Amsterdam in 1817 en in 1891 te Hilversum overleden. Hij is een van de belangrijkste romantische Nederlandse schilders. Springer schilderde veel stads- en dorpsgezichten, veelal fantasiesteden, waarbij hij vaak herkenbare motieven gebruikte. Zijn zelfverkleerde magnum opus *Gezicht op de Westerstraat, Enkhuizen* werd op 17 oktober 2006 bij veilinghuis Sotheby's te Amsterdam geveild voor € 1,1 miljoen, een record.

Ook Delft is door Springer bezocht wat in 1853 resulteerde in een topstuk dat de Vereniging voor Beeldende Kunsten destijds voor 150 gulden van hem kocht. Toentertijd een heel behoorlijk bedrag, want een arbeider verdiende per jaar tussen de vier- en zeshonderd gulden.

Het olieverfschilderij, afkomstig uit een privé-collectie in Canada, werd op 15 oktober 2008 bij Sotheby's ter veiling gebracht met een richtprijs tussen de € 250.000 en € 350.000. De beschrijving luidde 'Een prachtig Delfts stadsgezicht met links de Vismarkt en aan de rechterzijde de ingang van de Universiteit. De achtergrond wordt gedomineerd door de toren van de Grote Kerk van Delft.'

Hier kan herhaald worden wat ook bij de schilder Klinkenberg is vermeld, namelijk dat men soms naar eigen inzicht Hollandse stadsgezichten met bestaande of verzonnen gebouwen componeerde. In dit geval is de afbeelding van de Oude Jan de enige die juist is, de precieze situering nog daargelaten. De rest, zoals de vismarkt en de ingang van de universiteit, kunt u afdoen als fantasie en vergeten als zijnde Delfts. Maar het is wel een prachtig schilderij. Het doek werd overigens niet verkocht.

Veilinghuis Sotheby's, Amsterdam, 15 oktober 2008.

Algemeen Dagblad/Haagsche Crt 4 oktober 2008.

Ingezonden brieven in Delft op Zondag d.d. 19 en 26 oktober 2008.

Pieter A. Scheen, Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars (Den Haag, 1970), deel II.

W. Laanstra, 'Cornelis Springer: Een 19de eeuwse stadsporettist par droit de naissance.' Tableau 6 (1983-1984).

Met dank aan de heer S. Schillemans, hoofd Topografische Atlas Gemeente-archief Delft.

Het uithangbord aan het oude pand van de apotheek Kipp

Wij komen graag terug op een van de nominaties van de Le Comteprijs 2003 en wel van het verlichte uithangbord als in de aanhef vermeld. Naar schatting dateert het geheel uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Veel stadgenoten zullen deze fraaie verlichte uitsteekreclame nog wel herkennen, zichtbaar als zij langs het Oude Delft 204 fietsten of liepen. De verlichting werd aangedaan als het buiten donker werd ten teken dat de apotheek open was. De apotheek is dit jaar verhuisd naar de Vermeertoren, de eerste zeer hoge torenflat in deze stad, maar daar mocht het uithangteken niet aan de muur worden bevestigd. Deze

Het uithangbord van Kipp.

zeldzame historische reclame is thans in het bezit van het Stedelijk Museum Het Prinsenhof.

Petrus Jacobus Kipp (1808-1864) was apotheker, chemicus en instrumentmaker. Hij wilde een apothekerszaak in Delft beginnen, maar er was een overschot aan apothekers. Hij begon daarom een zaak in wetenschappelijke instrumenten en chemicaliën en hij maakte al snel naam als een uiterst consciëntieus onderzoeker. Omdat Kipp voor zijn proeven voortdurend zwavelwaterstof nodig had, construeerde hij in 1844 zijn beroemd geworden Kipp-apparaat op basis van het toestel van de Engelsman James Marsh. Voorts had Kipp een handel in laboratoriuminstrumenten. In 1850 bracht hij een catalogus uit met niet minder dan 734 natuur- en scheikundige toestellen. Na zijn overlijden zette zijn zoon Willem de apotheek voort en diens broer Anton nam de leiding van de instrumentenfabriek op zich onder de naam P.J. Kipp en Zonen. De instrumentmaker Jan Willem Giltay, die later de zaak overnam, begon tegen het eind van de negentiende eeuw met de fabricage van telefoontoestellen. Het telefoonnummer van Kipp was toen 48. Tijdens de crisisperiode kwam een fusie tot stand met de Amsterdamse firma Salm en ging de zaak verder onder de naam Salm & Kipp B.V., die nog steeds, zij het onder andere eigenaars, in Breukelen bestaat als leverancier van laboratoriumapparatuur. De instrumentenfabriek is als Kipp en Zonen B.V. nog steeds in Delft gevestigd, maar is al geruime tijd in buitenlands bezit. Samenvattend kan gesteld worden dat van alle bezittingen van de familie Kipp alleen het mooie uithangbord is overgebleven.

Een enkel woord nog over de geschiedenis van de uithangborden en in het bijzonder die van apothekers. Twee van hen hadden al een winkel in het Romeinse Pompeï, de een in de Herculeumstraat, de ander tegenover de basiliek, en op hun uithangborden was de esculaapslang met een ananas in de bek afgebeeld. Een reuzensprong in de tijd naar Delft tot het jaar 1537 toont ons op de hoek van een steeg en het Oude Delft een grote houten sleutel: het was het uithangbord van een brouwerij. In latere eeuwen zijn er veel uithangborden bijgekomen, maar die verdwenen successievelijk met de komst van de paardentractie omdat de koetsiers die hoog te paard zaten daar met hun hoofd tegenaan botsten. Dus moesten de uitsteeksels plat tegen de gevel; de geboorte van de gevelsteen was een feit.

J. van Lennep en J. ter Gouw, De uithangtekens in verband met Geschiedenis en Volksleven beschouwd (Amsterdam: Gebr. Kraay, 1868).

Delfia Batavorum, Jaarboek 2004.

Met dank aan de Gemeente Musea Delft, collectie Stedelijk Museum Het Prinsenhof; foto Stedelijk Museum Het Prinsenhof.

De Waterslootse Poort van Pierre Tetar van Elven

Op 24 oktober 2008 werd bij het veilinghuis Christie's te Amsterdam een schilderij aangeboden van de hand van Pierre Tetar van Elven (1828-1908), voorstel-

Pierre Tetaer van Elven, De Waterslootse poort met de oude kerk op de achtergrond, Delft (Foto: Christie's Amsterdam).

lende de Waterslootse Poort met op de achtergrond de Oude Kerk. Het betreft hier een olieverf op canvas van 80 x 97 cm.

Pierre Tetaer van Elven studeerde bij de Akademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam en Den Haag en woonde en werkte in Amsterdam, Milaan en Rome alwaar hij ook schilderde aan het hof van Victor Emanuel II. Hij huwde in 1861 een Italiaanse vrouw en vestigde zich in Turijn tot 1866, vertrok daarna in 1873 naar Parijs en overleed tenslotte in Milaan in 1908.

De Waterslootse Poort in Delft werd in de vijftiende eeuw als stadspoort gebouwd. De naam verwijst uiteraard naar de Waterslootsegracht. De poort werd echter ook wel genoemd Sint Jorispoort vanwege een jaarlijkse processie die leidde van de Sint Joriskerk in een nabij gelegen dorp naar de Waterslootse Poort. De noordelijke toren lag in de lengteas van de Binnen- Buitenwatersloot en bevatte een doorgang voor het water. Scheepvaart was echter niet mogelijk omdat deze doorgang erg klein was. Dit was geen probleem, daar de Buitenwatersloot tijdens de bouw van de poort geen verbinding had via de Gaag met Schipluiden en verder.

Het bouwwerk veranderde een aantal malen en in 1573 onderging het zijn meest uitgebreide vernieuwing. Gedurende de Nederlandse opstand kwam Willem van Oranje naar Delft om er een toevluchtsoord te zoeken voor de Spaanse invasie. Daarom moesten de stadsmuren en de poorten aan de moderne tijd worden aangepast om hem te beschermen. Bijna drie eeuwen na de aanleg werd in 1847 de poort gesloopt omdat die in de weg stond door de aanleg van de spoorwegen. Met de sloop was 3000 gulden gemoeid.

De taxatieprijs van het schilderij lag tussen de € 10.000 en € 15.000 en voor dit bedrag had onze gemeente wel sponsors willen interesseren. Maar de hamer viel pas bij € 22.000, wat inclusief opgeld neerkwam op € 27.400.

Overigens hebben wij in het *Jaarboek 2002* ook al eens aandacht geschonken aan een fraai en vrijwel identiek schilderij van de Waterslootse Poort van de hand van Everhardus Koster, maar dat bracht toen bij Christie's niet meer op dan € 11.950.

Veilinghuis Christie's Amsterdam, 23 oktober 2002 en 24 oktober 2008.

W. Weve 'Stadspoorten' in De stad Delf, cultuur en maatschappij tot 1572, red. I.V.T. Spaander en R.A. Leeuw (Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1979).

Pieter A. Scheen, Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950 (Den Haag 1970).

Een veelkleurige vergulde Delftse schotel

Op de European Fine Art Fair (TEFAF) 2008 in Maastricht bood Aronson Antiquairs te Amsterdam een zeldzame zeventiende-eeuwse Delftse schotel aan waarop een Chinese hofdignitaris te zien is met een gewaad in rood, blauw en goud en voor hem een bekervaa met bloeiende Japanse kers, een grote kruik en een wierookvat met een drakenslang aan zijn voeten. Hij geeft audiëntie aan twee soldaten, de een houdt een zwaard vast, de ander de schede en een lange waaier.

De schotel heeft een diameter van 39 cm en is gemerkt met IW dat staat voor Jacob Wemmersz. Hoppeteyn, die van 1664 tot 1671 de

Veelkleurige vergulde Delftse schotel (Foto: Aronson Antiquairs Amsterdam).

volle eigenaar was van Het Moriaenshoofd, en daarna opgevolgd werd door zijn weduwe Jannetje Claesdr. van Straten tot 1686. De schotel is te dateren 1680-1685.

De Delftse fabriek Het Moriaenshoofd is vermaard om de hoge kwaliteit Delfts aardewerk gedurende het eigenaarschap van de Hoppesteynfamilie van 1659 tot 1692. Het was een van de eerste Delftse fabrieken die experimenteerde met polychrome decoratie aan het eind van de zeventiende eeuw. De werkstukken van Hoppesteyn - gemerkt met IW voor Jacob Wemmersz. en zijn weduwe, of RIHS voor zijn zoon Rochus - worden beschouwd als een technische krachttoer van de eerste orde. De objecten van Het Moriaenshoofd hadden de reputatie van grote verfijning, melkwit glazuur en zachtblauw schilderwerk. Slechts een beperkt aantal stukken is in de literatuur geïdentificeerd als Hoppesteyn (circa zestig), waarvan veertig met het merk IW en twintig met RIHS. Hoewel de meeste objecten die Rochus Hoppesteyn verhandelde in kleur zijn gedecoreerd met Oosterse figuren kunnen er slechts één stel vazen en één pot met het merk IW in verband worden gebracht met de polychrome chinoiserie-decoratie van de besproken schotel.

De schotel werd vermoedelijk aangeboden aan het Slot Spielberg in Oostenrijk door de Habsburgse koninklijke familie in de achttiende eeuw nadat twee dochters van Keizerin Maria Theresia daar gedurende twee reizen verbleven.

Dankzij de uitvoerige informatie die mij ter beschikking werd gesteld door de heer Aronson kon deze bijdrage worden samengesteld. Daarvoor dank.

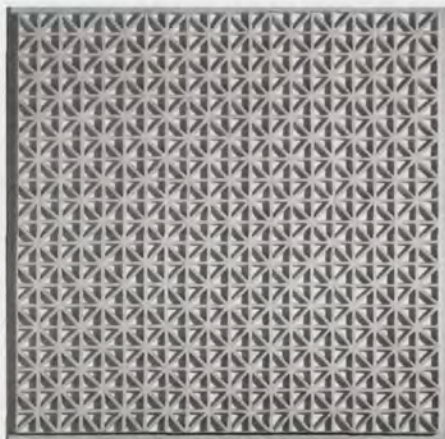
De zeldzame schotel werd aangeboden voor € 395.000.

Collection Aronson Antiquairs Amsterdam, Nieuwe Spiegelstraat 39, 1017 DC Amsterdam.

Henry Havard, Histoire de la Faïence de Delft (Paris: Plon, 1878).

Nogmaals Jan Schoonhoven

Aan het werk van onze stadgenoot (1914-1994) hebben wij in deze rubriek ruimschoots aandacht besteed. Zie hiervoor de *Delfiana* in de *Jaarboeken 2000* en *2001*. Meestal waren de kunstwerken van Schoonhoven uitgevoerd in wit papier-maché, uit (rib)karton en closetrollen op een triplex ondergrond. Koningin Beatrix schijnt grote waardering voor zijn werk te hebben. Het kunstenaarschap speelde zich af in de avonduren en de vrije weekenden. Hij werkte namelijk overdag bij de PTT.

*Wit reliëf van Jan Schoonhoven
(Foto: Sotheby's Amsterdam).*

Bij het Amsterdamse veilinghuis Sotheby's kwam wederom een wit reliëf van 106 bij 106 cm in papier-maché op hout aan bod met een richtprijs van € 120.000 - € 150.000. De hamer viel bij € 156.750.

De in de jaarboeken besproken werken van Jan Schoonhoven brachten op: in 2000 € 65.344; in 2001 € 163.360; in 2008 € 156.750.

Veilinghuis Sotheby's Amsterdam, 25 juni 2008.

Ridderlijke Confrerie Diletto ed Arme

De Ridderlijke Confrerie vormde van oudsher een kleine vereniging binnen de officiële Delftse schutterij. Reeds in de veertiende eeuw wordt over dit genootschap gesproken. Officieren en aanzienlijke burgers kwamen eenmaal per maand in de Doelen bijeen om te oefenen voor de titel van schutterskoning.

Toen de Franse troepen op 27 januari 1795 in Delft arriveerden, werd een aantal Fransen ingekwartierd in de Doelen, maar werd de Confrerie nog wel even gedoogd. Niet al te lang overigens. Nadat het gebouw later nog een restauratie had ondergaan, werd het voortbestaan van de Doelen, met het oog op de veranderde functie van de schutterij, onnodig geacht. Een gedeelte van het gebouw diende daarna als exercitieterrein, het andere gedeelte als kazerne. Het koningschieten van De Ridderlijke Confrerie had in 1882 voor het laatst plaats. De laatste schutterskoning was de heer P.N. van der Chijs.

In maart 1828 werd besloten enige gebouwen van de Doelen te slopen en op de vrijgekomen ruimten onder meer een schouwburgzaal te bouwen. In 1851 kreeg de schuttersvereniging De Ridderlijke Confrerie toestemming voor het aanleggen van een schietbaan in de Doelentuin. Deze vereniging had zich in 1844 aangesloten bij de in dat jaar opgerichte vereniging bestaande uit officieren, genaamd Diletto ed Arme (vermaak en wapenoefening). De toestemming tot het schieten in de Doelen werd in 1903 ingetrokken. De Ridderlijke Confrerie is na een bestaan van meer dan 600 jaar in 1922 opgeheven.

Het onderscheidingsteken der schutters vindt zijn oorsprong in het eeuwfeest dat in 1737 werd gevierd. Om deze dag luister bij te zetten werd voorgesteld dat voor ieder lid een verguld zilveren orde zou worden gemaakt (bestaande

Onderscheidingsteken van de schutters (Veilinghuis Van Stockum B.V.).

uit twee geweren, kruisgewijze over elkaar en door een kroontje gestoken) om daarmee op de dag van het feest te verschijnen. Het blauwe lint met het geborduurde gouden kruis en de daaraan hangende orde werd op de linkerborst gedragen en dat is, zelfs op gewone schietdagen, altijd zo gebleven.

Een exemplaar van dit tamelijk zeldzame draaginsigne werd door het Haagse veilinghuis Van Stockum op 8 mei 2008 aangeboden met een geschatte waarde van € 40, maar voor dit bedrag waren er geen kopers.

Van Stockum's Veilingen B.V., Den Haag, 8 mei 2008.

P.C. Visser, *Delft, bladzijden uit zijn geschiedenis* (Delft: Elmar, [1969]).

J.P. Kempers, 'De Koninklijke Scherpschuttersgilde: Ridderlijke Confrerie Diletto ed Arme', in *Jaarboekje voor Nederlandse Scherpschutters voor 1855 (Breda 1855)*.

Een geschenk via internet

Soms koop je wel eens iets via het internet waarvan je denkt dat het interessant zou kunnen zijn voor deze rubriek. Zoals deze gravure van Adrianus Cornelis Schenk (1775-1855) voor het bedrag van € 10.

Adrianus Cornelis Schenk.

F. J. J. J. J. J.

Portret van A.C. Schenk.

Wie was die Schenk? Geboren op 11 maart 1775 in Delft waar zijn ouders tot de burgerstand behoorden zoals men dat toen noemde. Hij ontving onderwijs in lezen, schrijven en rekenen en werd klerk op een kantoor. Hij oefende zich in zijn vrije uren in het Frans, Duits en Engels en was daarin later buitengewoon bekwaam zoals bijvoorbeeld blijkt uit zijn vertaling uit het Engels van *Night Thoughts* in *Nachtgedachten*, zijn belangrijkste letterkundige prestatie waaraan hij achttien jaar heeft gewerkt.

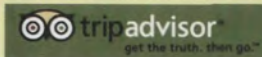
Toch was dit slechts vrijetijdsbesteding want van 1795 tot 1812 was Schenk op verschillende afdelingen werkzaam bij wat destijds heette het Ministerie van Oorlog te Den Haag. In laatstgenoemd jaar werd hij aangesteld tot Ontvanger te Charlois, van welke post hij in 1835 werd gepensioneerd.

Zijn portret, door Phil. Velijn gegraveerd, vindt men in de *Muzenalmanak* van 1882. Sedert 1830 was Schenk lid van de Leidse Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Noch de naam van Adrianus Cornelus Schenk noch die van zijn vrouw Maria Vrijdag is terug te vinden in het bevolkingsregister van Rotterdam (Charlois) en evenmin geldt dat voor de overlijdensakten. Waar zou onze oud-stadgenoot al die tijd gebivakkeerd hebben?

*Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (Leiden: A.W. Sijthoff, 1914).
K. ter Laan, Letterkundig Woordenboek voor Noord en Zuid (Den Haag: Van
Goor, 1952).*

*Met dank aan dr. Wilma van Giersbergen, senior medewerker Gemeente-
archieef Rotterdam*

tel: 015 2190219

www.emauspoort.nl

22 knusse hotelkamers, 2 authentieke woonwagens
en de kamer van Johannes Vermeer
op een historische plek in Delft.

Topzaken

in de

Choorstraat

**Chocolaterie
Leonidas**

op nr. 18

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2142598

**Lunchroom
Leonidas**

op nr. 24

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
Tel.: 015-2157821

**Georg Jensen
Damask**

op nr. 28

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2159993

“Gefascineerd
aanschouwen
wij het verleden..”

“.. vanuit een
comfortabel
heden.”

Sadatweg 129
2622 PC Delft (Tanthof-west)
015-2850549
na afspraak altijd welkom
www.zorgdrager.eu

Zorgdrager
gezond zitten

Zeevishandel W.W. van Oosten

Voor al uw verse en gebakken vis

Visconserven en hartige taarten

Wij verzorgen ook uw vissalades

Van Oosten Voor Vis

Buitenwatersloot 43 - Delft - Tel. 015-2120610

Kantoorvakhandel

sinds 1901

A.J. PRINS

Choorstraat 4

Delft

Tel: 015-2123123

Fax: 015-2125937

De specialist in:

Kantoorartikelen

Kado artikelen

Luxe pennen

Kantoormachines

Kantoormeubilair

Bureaustoelen

www.ajprins.nl

Nieuwe straatnamen in Delft 2008

Peter van der Krogt

Na een paar jaar van 'rust' op straatnaamgebied was er in 2008 weer wat meer te doen voor de commissie straatnaamgeving. Er zijn maar liefst 26 nieuwe namen van straten en parken vastgesteld. Het merendeel van deze namen betreft straten op drie plaatsen in de stad waar de bouwplannen voor nieuwe buurten al ver gevorderd zijn - of waar al met de bouw begonnen is. Deze drie buurten zijn:

(1) **De buurt Den Hoorn** in de Harnaschpolder. Het gaat om een deel van Den Hoorn dat in 2004 overging van Schipluiden naar Delft, midden in het gebied dat eeuwenlang werd aangeduid als Hof van Delft. Van 1817 tot 1921 was het onderdeel van de zelfstandige gemeente met die naam (zie onder andere het artikel van H.V. van Walsum over de gemeentegrenzen van Delft in het *Jaarboek 2003*). De Hof van Delft wordt in de tiende eeuw voor het eerst in de bronnen genoemd. Het was toen vermoedelijk een aaneengesloten gebied dat zich uitstrekte van De Lier tot Pijnacker en van Rijswijk tot Kethel. Het was bezit van de graven van Holland, die er ook de rechtspraak en het bestuur uitoefenden. In de volgende drie eeuwen viel de hof uiteen. Verschillende instellingen en personen kregen, al dan niet tegen betaling, delen van het gebied in eigendom of in leen, soms met het recht er bestuur en rechtspraak uit te oefenen. Dit proces is voor het eerst helder beschreven door J.F. Niermeyer in zijn nog altijd zeer lezenswaardige boekje *Delft en Delfland: Hun oorsprong en vroegste geschiedenis* (Leiden 1944). Zo ontstonden aparte rechtsgebieden of ambachten als Abtsrecht (naar de abt van Egmond), Sint-Maartensrecht (naar het kapittel van de Sint-Maartensdom in Utrecht), Vrouwenrecht (naar de abdis van Rijnsburg) of Ruiven (in bezit van particulieren). Ook de verlening van het stadsrecht aan Delft in 1246 was een stap in de ontbinding van de hof.

In 1514 was er nog slechts 1433 morgen ofwel 1220 hectare over van de oorspronkelijke Hof van Delft. Het grondgebied lag rondom Delft verspreid in zestien zogeheten hoefslaggen. We kennen de namen en de ligging van deze blokken dankzij een serie kaarten uit de zestiende eeuw die berusten in het Nationaal Archief in Den Haag, van elkaar onderscheiden door letters. Met diezelfde letters zijn ze - zij het onvolledig - weergegeven op een reproductie van een schetskaartje van Niermeyer in het boek van J.J. Raue, *De stad Delft: Vorming en ruimtelijke ontwikkeling in de late middeleeuwen* (Delft 1983, blz. 65). Ten westen van Delft en de Schie lagen de volgende hoefslaggen, van noordwest naar zuid: Groenevelt (P), Hoevenhorren (G), Poeldyck (J), Twaeliftallifweer (H), Zaddyck (I; elders Zuiddijk), Voerdyckshoeren (N), Zuijtmade (M), Abswoude (A) en Vockestaert. Ten oosten van Delft en de Schie lagen van noord naar zuid: Poertland (L), Baertouts (F; elders Barthoutszate genoemd), Pynnaeker (K), Rus-

sensloot (D; elders Vrouw Rijssensloot genoemd), Doudelaen (E), Korte Hoeue (C) en Lechoeue (B).

De straatnaamcommissie heeft ervoor gekozen deze hoofslagnamen te geven aan de nieuwe straten, in een gemoderniseerde spelling. Weggelaten zijn de namen die elders al gebruikt zijn. Zo zijn Hogenhoorn en Voordijkshoorn straten in Den Hoorn; Oudelaan, Abtswoude en Poortland zijn al gebruikt in Delft en Pijnacker is het dorp ten oosten van Delft. Ook namen die niet goed in het gehoor liggen, zoals Twaeliftallifweer (betekent elfenhalve weer), zijn niet gebruikt. Omwille van de parallelle met de historische situatie zijn aan weerszijden van de centrale Hoflandendreef de namen bijeengehouden die oorspronkelijk ten oosten (Vrouw Rijssensloot, Kortenhoeve, Leehoeve, Bartoutszate) respectievelijk ten westen van Delft lagen (Zuidmade, Groeneveld, Zuiddijk). Omdat er van de laatste groep te weinig waren, is een toponiem uit de directe omgeving toegevoegd, namelijk Broederstiende, gelegen in de Harnaschpolder.

Over de hoflanden valt nog veel meer te zeggen. In een volgend jaarboek zal een artikel van de hand van Gerrit Verhoeven verschijnen over de serie zestiende-eeuwse kaarten met duidelijke reproducties, vergezeld van uitvoerig commentaar (Gerrit Verhoeven schreef ook bovenstaande tekst over de hoflanden voor deze rubriek, waarvoor mijn dank).

(2) *Technopolis*, officieel *TU Delft Technopolis Innovation Park*, gelegen ten zuiden van de de Kruithuisweg tussen de Rotterdamseweg en de Rijksweg A13. Op basis van het Concept masterplan MSK_10 van ING Real Estate voor dit gebied is op 21 juni 2005 een aantal straatnamen voorlopig vastgesteld. Het betreft door de TU Delft voorgestelde namen van hoogleraren (zie *Jaarboek 2005*). Een aantal van deze namen is op 19 augustus 2008 definitief vastgesteld.

(3) *Poptahof*: In de komende jaren ondergaat de Poptahof een volledige gedaanteverandering. De lage flats worden afgebroken en opnieuw gebouwd, de hoge flats worden verbouwd. In plaats van een structuur met acht hoge flats en 'bijgebouwen' komen er acht min of meer besloten hoven. Voor de hele wijk was de straatnaam Poptahof in gebruik, voor de duidelijkheid ingedeeld in Poptahof-Noord en Poptahof-Zuid, waarbij de huisnummering gewoon door liep. Deze namen zijn in de nieuwe structuur niet te handhaven. Als adressering voor de nieuwe woningen zal de naam Poptahof vervallen, alhoewel er over gedacht wordt om het centrale park de naam Poptahof te geven. Over de nieuwe namen is veel discussie gevoerd tussen de commissie straatnaamgeving en het projectteam Poptahof. De belangrijkste wens was dat de verschillende culturen waaruit de bewoners afkomstig zijn, in de straatnamen verwerkt zouden worden. Er is gedacht aan mediterrane kleuren, internationale bordspelen (deze had de voorkeur van de straatnaamcommissie, maar werd door de buurtbewoners afgewezen), 'exiled writers', Nobelprijswinnaars literatuur, wereldmonumenten (natuur en gebouwen), en dergelijke. Uiteindelijk is besloten om de nieuwe namen te ontleen aan het werelderfgoed van de verschillende culturen, waarbij de werelderfgoedlijst van de UNESCO als leidraad zal fungeren. De eerste vernoemde gebouwen zijn Akropolis en Taj Mahal.

De Commissie Straatnaamgeving was in 2008 als volgt samengesteld: Voorzitter: Bas Verkerk; leden: René Dings, Peter van der Krogt, Gerrit Verhoeven en Bas van der Wulp; secretaris: Marc-Jan de Bruijn.

Akropolishof

Besl. B&W 30 september 2008

Voorhof (24) Poptahof-Zuid

Akropolis is de Griekse naam voor de bovenstad, waarmee het hoogste punt van een stad bedoeld is. Het is de naam die in de klassieke Griekse steden gegeven werd aan de stadsburcht of citadel. Het woord wordt correct uitgesproken met de klemtoon op de eerste *o*. De bekendste akropolis is die van Athene, die sinds 1987 op de UNESCO Werelderfgoedlijst voorkomt.

De Akropolis van Athene (Foto: Peter van der Krogt, 1999).

Akropolishof en Taj Mahalplaats zijn de namen voor de gerenoveerde flat Grutto (Poptahof-Zuid 657-755) en de nieuwbouw daar omheen.

Amazonepad

Besl. B&W 25 maart 2008

Tanthof (22) Tanthof-West, bedrijventerrein

De Amazone is de langste rivier in Zuid-Amerika. Toen Francisco de Orellana in 1541 over de rivier voer, dacht hij dat de Indianen die hem met vergiftigde pijlen bestookten, vrouwen waren. In het reisverslag werden zij 'Amazonen' genoemd, naar de vrouwelijke krijgers uit de Griekse mythen, en vervolgens kreeg ook de rivier die naam.

Bartoutszate

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijkshoorn (14) Den Hoorn

Hoefslag ten oosten van Delft (zie inleiding). De hoefslag Baertouts of Baerthouts Zaet was een strook land die zich van de Noordeindseweg tot aan de Rijkskade uitstrekte, ongeveer ter hoogte van Klein-Delfgauw.

Broederstiende

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijkshoorn (14) Den Hoorn

Toponiem in het noordelijk deel van de Harnaschpolder (ongeveer waar thans de afvalwaterzuivering is gevestigd). Kennelijk hadden de broeders van het klooster Sion hier het recht op de tiende, een belasting op de opbrengst van het land.

Duke Ellingtonstraat

Besl. B&W 22 april 2008

Buitenhof (25) Juniusbuurt

Edward Kennedy Ellington (Washington D.C., 1899 - New York 1974), beter bekend als Duke Ellington, Amerikaans jazzpianist, orkestleider en componist.

Van Embdenstraat

Besl. B&W 19 augustus 2008

Wippolder (28) Delftech, bedrijventerrein

S.J. van Embden (Foto: jaarboek 1965 van het Delftsch Studenten Corps, coll. GAD).

Samuel Josua (Sam) van Embden (Amsterdam 1904-Bladel 2000), architect en stedenbouwkundige, oprichter van het architectenbureau S.J. van Embden dat onder zijn leiding uitgroeide tot een van de grootste firma's voor architectuur en stedenbouw in Nederland: het huidige OD205 architectuur, stedenbouw, onderzoek en landschap BV te Delft. Hij leverde een grote bijdrage aan de inrichting van ons land, met name in de wederopbouwperiode. Samen met zijn collega ir. J.H. Froger kreeg hij in 1951 van de Delftse gemeenteraad de opdracht stedenbouwkundige plannen te ontwikkelen. Zij leverden onder andere het ontwerp voor de nieuwe wijken Voorhof, Buitenhof en Tanthof (de laatste wijk is niet volgens hun plannen gebouwd).

De officiële regel voor straatnaamgeving naar personen is dat deze tien of meer jaar overleden moeten zijn voor er een straat naar hen vernoemd kan worden. Voor Van Embden is een uitzondering gemaakt gezien zijn belang voor de Delftse stedenbouw en omdat hij weliswaar pas acht jaar geleden overleden is, maar wel meer dan 100 jaar geleden geboren was.

Groeneveld

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoefslag ten westen van Delft (zie inleiding). De naam Groeneveld bestaat nog steeds als boerderij en polder in de gemeente Midden-Delfland, tussen de Monsterwatering en de Noord-Lierweg.

Heertjeslaan

Besl. B&W 19 augustus 2008 (voorst. 21 juni 2005)

Ruiven (29) Technopolis, bedrijventerrein

Prof.dr. Pieter M. Heertjes (Monnickendam 1907-Delft 1983), hoogleraar in de scheikundige technologie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij gewestelijk commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten.

Heilig Landpark

Besl. B&W 25 maart 2008

Vrijenban (12) Heilige Land

De naam het Heilige Land werd in de volksmond gegeven aan de buurt tussen de Bieslandsekade en het Oostblok. De straten daar zijn aangelegd door de R.K. Bouwvereniging Sint-Hippolytus en dragen namen uit de rooms-katholieke geschiedenis van Delft. Dit zal er toe bijgedragen hebben dat de buurt zo genoemd werd.

Het Heilig Landpark is het groengebied tussen Vondelstraat, Bieslandsekade, Van Lodensteynstraat en Geertruyt van Oostenstraat.

Hertenkamp

B&W 25 maart 2008

Delftse Hout (16) De Bras

De Hertenkamp - ook wel bekend onder de naam 'Wandelpark De Nootdorpse Plassen' - is het oudste park aan de oostkant van Delft. Het is aangelegd in de jaren '30 in het kader van de werkverschaffing. De naam was in 1993 vastgesteld als buurtnaam. De buurtnaam verviel echter in 2004, waardoor het noodzakelijk werd de naam Hertenkamp vast te stellen voor het park.

Hoefslagendreef

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Een hoefslag is hier de algemene aanduiding voor een 'blok' land dat tot Hof van Delft behoorde (zie inleiding). Meer gebruikelijk is dat hoefslag de aanduiding is van een of meer percelen land, waarvan de eigenaar verantwoordelijk was voor het onderhoud van een stuk dijk. Later werd ook het betreffende stuk dijk hoefslag genoemd (zie Peter van der Krogt, 'De hoefslagen van de Delflandse Maasdijk,' in *Historisch Jaarboek Westland 19*(2006), blz. 51-85).

Hoflandendreef

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoflandenpark

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoflanden was de algemene naam voor de verschillende stukken land die samen de Hof van Delft vormden (zie inleiding).

Inbuspad

Besl. B&W 25 maart 2008

Delftse Hout (16) Delftse Poort-Oost, bedrijventerrein

Het pad is genoemd naar de inbussleutel, een stuk gereedschap om inbusbouten vast te zetten of los te maken. De naam bestaat uit de beginletters van **I**nnensechs-

kantschraube **Bauer und Schaurte** - het Duitse bedrijf Bauer & Schaurte Karcher patenteerde de sleutel in 1936. Inbussleutels hebben de vorm van een zeshoekig staafje dat meestal in de vorm van een L gebogen is. Gezien de L-vorm van het fietspad en de nabijheid van Ikea, vond de commissie dit een toepasselijke naam.

Kortenhoeve

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoefslag ten oosten van Delft (zie inleiding). De hoefslag Kortenhoeve (Kortenhoeve) was een strook land die zich van de Zuideindseweg tot aan de Overgawseweg uitstreckte, direct ten noorden van Ruiven.

Leehoeve

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoefslag ten oosten van Delft (zie inleiding). De hoefslag Leehoeve of Leeden Hoef was een klein gebied bij de driesprong Zuideindseweg, Oude Leedeweg en Ackersdijkseweg.

Molengraaffsingel

Besl. B&W 19 augustus 2008 (voorl. 21 juni 2005)

Ruiven (29) Technopolis, bedrijventerrein

Prof.dr. Gustaaf Adolf Frederik Molengraaff (Nijmegen 1860-Wassenaar 1942), hoogleraar algemene en toegepaste geologie van 1906 tot 1930.

Prof. Schermerhornstraat

Besl. B&W 25 maart 2008

Wippolder (28) TU-Noord

Prof.dr.ir. Willem Schermerhorn (Akersloot 1894-Haarlem 1977), hoogleraar in het landmeten, waterpassen en geodesie (vanaf 1926) en de eerste naoorlogse minister-president (1945-1946). Zie het artikel van Homme Martinus in dit jaarboek.

Prof. Van Itersonstraat

Besl. B&W 25 maart 2008

Wippolder (28) TU-Noord

Prof.dr.ir. Gerrit van Iterson jr. (Roermond 1878-Wassenaar 1972), hoogleraar in de toegepaste botanie en oprichter van de Botanische Tuin (1917) waarover hij ook tot 1948 de leiding voerde. Zie het artikel van J.M. Voskuil, 'Bijna een eeuw Botanische Tuin, TU Delft' in het *Jaarboek 2000*.

Schoutenstraat

Besl. B&W 19 augustus 2008 (voorl. 21 juni 2005)

Ruiven (29) Technopolis, bedrijventerrein

Prof.dr.ir. Jan Arnoldus Schouten (Nieuwer-Amstel 1883-Epe 1971), hoogleraar zuivere en toegepaste wiskunde en mechanica van 1914 tot 1943.

Taj Mahalplaats

Besl. B&W 30 september 2008

Voorhof (24) Poptahof-Zuid

De Taj Mahal, in de Noord-Indiase stad Agra (Uttar Pradesh), is het mausoleum dat tussen 1631 en 1648 gebouwd is in opdracht van grootmogol Shah Jahan. Het is het grafmonument voor zijn hoofdechtgenote Mumtaz Mahal, die in 1631 in het kraambed overleed. Later werd ook zijn eigen lichaam erin bijgezet. Sinds 1983 staat het op de UNESCO Werelderfgoedlijst.

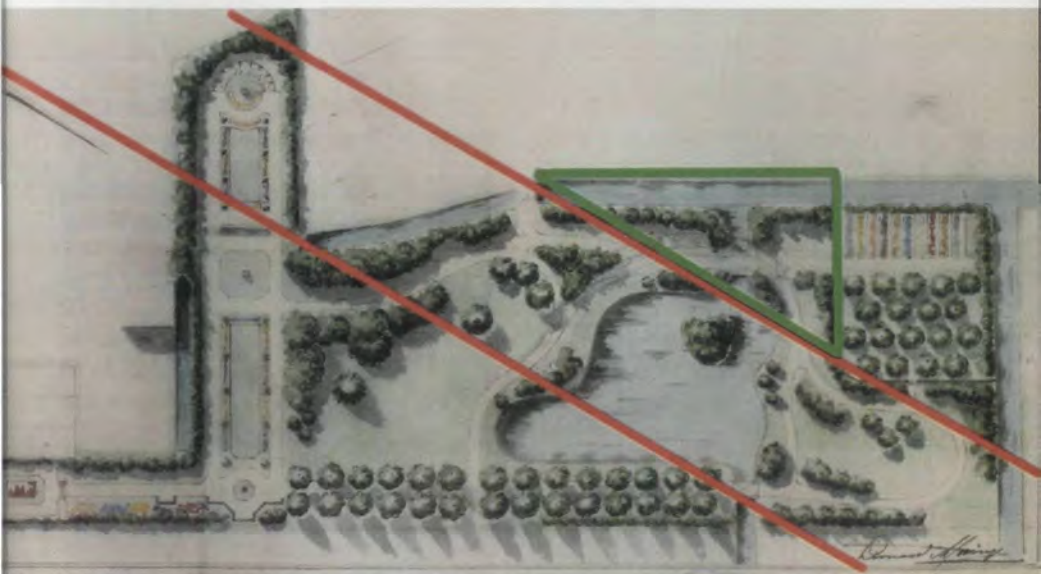
Akropolishof en Taj Mahalplaats zijn de namen voor de gerenoveerde flat Grutto (Poptahof-Zuid 657-755) en de nieuwbouw daar omheen.

Tutein Noltheniuspark

Besl. B&W 19 augustus 2008

Binnenstad (11) Centrum-Noord

Hugo Tutein Nolthenius (Amsterdam 1863-Delft 1944), directeur van Calvé, 1884-1920. Hij woonde jarenlang aan de Nieuwe Plantage 30 en had achter zijn huis door Leonard Springer een enorme tuin aan laten leggen. Door de aanleg van de Reineveldbrug in 1930 werd de prachtige tuin in tweeën gesplitst. Een klein stukje van de tuin aan de noordwestzijde van de oprit is een openbaar plantsoen geworden en heet thans Tutein Noltheniuspark. Het andere stuk van de tuin is compleet verwilderd en staat bekend als de Wallertuin.

De tuin van Tutein Nolthenius zoals die door Springer is ontworpen. Met rode lijnen is het tracé van de oprit van de Reineveldbrug aangegeven, de groene driehoek is het huidige Tutein Noltheniuspark (Bibliotheek Wageningen Universiteit & Researchcentrum).

Uytenbogaartsingel

Besl. B&W 19 augustus 2008 (voorl. 21 juni 2005)

Ruiven (29) Technopolis, bedrijventerrein

Prof.dr.ir. Johannes Wilhelmus Huybert Uytenbogaart (Utrecht 1897-Wassenaar 1964), hoogleraar scheikunde, die in de oorlog geheime informatie over het Duitse V2-programma doorspeelde aan de geallieerden.

Vrouw Rijssensloot

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoefslag ten oosten van Delft (zie inleiding). De hoefslag Russen Sloot of Vrouw Rijssensloot was een lange strook land die zich van de Zuideindseweg tot aan de Overgauwseweg uitstrekte ter hoogte van Delfgauw.

Zuiddijk

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoefslag ten westen van Delft (zie inleiding). De hoefslag Zuiddijk (Zuyt dyk of Zaddyck) was gelegen aan de westzijde van de Lookwatering. Het is de enige van de naar de hoflanden genoemde straten die ook werkelijk in het betreffende hofland ligt.

Zuidmade

Besl. B&W 25 maart en 19 augustus 2008

Voordijksboorn (14) Den Hoorn

Hoefslag ten westen van Delft (zie inleiding). De hoefslag Zuidmade was het gebied waar thans de Delftse Molenbuurt gebouwd is.

Verder is op 25 maart 2008 het bereik van een aantal straten gewijzigd. Dit betreft Icarusweg, Herculesweg en Artemisstraat, Kantoorgracht, Van der Waalsweg, Lagepad, Victoriapad, Amazoneweg en Landbouwpad.

De woonplaats Delft vastgesteld

Automatisering leidt soms toch tot wat merkwaardige besluiten. Op 27 november 2008 besloot de gemeenteraad op voorstel van B&W dat onze stad Delft heet.... De omschrijving van dit besluit in het voorstel van B&W verklaart een en ander:

‘Om de kwaliteit van de dienstverlening en de efficiëntie binnen de overheid te bevorderen, heeft het kabinet besloten over te gaan tot de wettelijke invoering van Basisregistraties voor adressen en gebouwen. In deze wetgeving, die naar verwachting in 2009 van kracht zal worden, wordt aan gemeenten opgedragen het gehele gemeentelijk grondgebied op te delen in woonplaatsen. Het resultaat dient te worden vastgelegd in een zogenaamd woonplaatsbesluit. Alhoewel woonplaatsnamen in het maatschappelijke verkeer reeds een belangrijke functie vervullen bij de adressering, zijn de exacte begrenzingen van woonplaatsen in

het verleden veelal niet expliciet door de gemeente vastgesteld. Met dit besluit vindt deze afbakening alsnog plaats. Overeenkomstig het advies van de Commissie voor de straatnaamgeving het vaststellen van de woonplaats Delft'.

Wie, wat, waar en wanneer? - vervolg

In het *jaarboek 2007* verscheen onder het kopje 'Wie, wat, waar en wanneer?' een foto van een kinderrijk gezin in de jaren vijftig. Ik had de foto in de kringloopwinkel gekocht en was benieuwd wie de familie zou zijn en bij welke gelegenheid ze op de gevoelige plaat was vastgelegd. De achterzijde toonde een beschadigd etiket, waaruit bleek dat de foto in Delft was ingelijst.

Om meer te weten te komen, riep ik de hulp in van u, leden van Delfia Batavorum, kenners van Delft. Ik hoopte dat iemand het gezin kon benoemen. Ik kreeg drie reacties. Helaas niet over de foto, wel over het etiket. Allen wisten het etiket te reconstrueren. Hans de Vries had zelfs een gaaf exemplaar dat aan de achterzijde van een ingelijste prent geplakt zat. Dat stuurde hij me toe waardoor het raadsel van het etiket werd opgelost. Helaas blijft het gezin op de foto vooralsnog onbekend.

Wilma van Giersbergen

Het is tijd voor een
betrokken bank.

Rabobank, een bank die al haar klanten serieus neemt.
Bel Rabobank Zuid-Holland Midden via (015) 275 00 00.

Het is tijd voor de Rabobank.

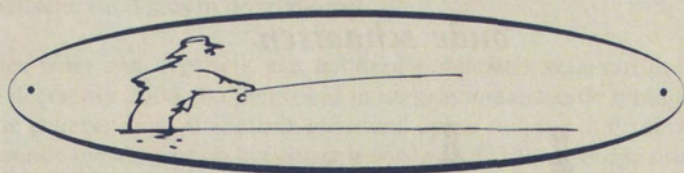
www.rabobankzuidhollandmidden.nl

Rabobank

Rien Rothfusz

Hengelsport

VAN LODENSTEYNSTRAAT 114, 2612 SK DELFT, TEL. 015 - 212 58 98

KOOS ROZENBURG

ANTIQUITEITEN

*spec. tegels en delfts blauw
uit de 17e en 18e eeuw*

*ook: vroeg ijzer,
meten en wegen
oude schaatsen*

DELFT

MARKT 2

2611 GT

015 2147828

Publicaties over Delft of door Delftenaren 2008

samengesteld door J.A. Meter Hagg, bibliothecaris Erfgoed Delft

De drie gemeentelijke musea, het vakteam archeologie en het gemeentearchief zijn vanaf 1 oktober 2006 opgegaan in Erfgoed Delft e.o. Op termijn zullen ook de verschillende collecties van publicaties binnen de nieuwe instelling worden geïntegreerd. Zo ontstaat één grote collectie artikelen, boeken, tijdschriften en andere publicaties op het gebied van de algemene geschiedenis, de geschiedenis van Delft in ruime zin, het Huis van Oranje-Nassau, kunstvoorwerpen en de culturele geschiedenis van Indonesië. Erfgoed Delft e.o. probeert door een actief aanschafbeleid een representatief beeld te geven van de cultuurhistorische en de sociaaleconomische ontwikkeling van Delft en omgeving door de eeuwen. Publicaties uit de collectie worden niet uitgeleend maar zijn, afhankelijk van hun conditie of aard, voor onderzoek raadpleegbaar in de studiezaal van het gemeentearchief. Medio januari 2009 kunt u hier ruim 16.500 beschrijvingen van publicaties doorzoeken met behulp van de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus. Op termijn worden hieraan ook de gegevens toegevoegd van de kaartjes uit de alfabetische catalogus in de studiezaal.

Hieronder volgt een overzicht van honderd publicaties waarvan de gegevens vóór 24 december 2008 zijn ingevoerd in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus. De gegevens zijn alfabetisch geordend op de **naam** van de eerste auteur of uitgevende instantie of op het eerste woord van de titel. Overige criteria voor opname in dit overzicht zijn:

- onderwerp: (de geschiedenis van) Delft, fictie vervaardigd door Delftenaren;
- vorm: zelfstandig verschenen publicaties; artikelen of onderdelen uit grotere publicaties met een eigen titel;
- jaar van uitgave: vanaf 1990 en niet eerder in deze jaaroverzichten verschenen;

Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven (tijdschriften) van Delftse instellingen of verenigingen;
- wetenschappelijke publicaties van de T.U. Delft.

Erfgoed Delft verzoekt auteurs die over (de geschiedenis van) Delft publiceren vriendelijk een exemplaar (of overdruk) van hun boek of artikel aan de bibliotheek te schenken. De publicatie wordt in de collectie van Erfgoed Delft e.o. opgenomen en is voor bezoekers in de studiezaal van het gemeentearchief raadpleegbaar voor onderzoek.

Mocht u publicaties kennen die voor de collectie van belang kunnen zijn of heeft u vragen over de collectie, dan kunt u contact opnemen met Erfgoed Delft e.o.,

afdeling Registratie, Documentatie, Bibliotheek & Mediatheek in het Delfts Gemeentearchief.

- Altena, Peter**, Bijzondere brieven aan 'Weleerwaarde': over 'De aristocraat en de burger' (1785) en 'De gewapende burgercorpsen en de antipatriottische geestlyken' (1785) van Gerrit Paape. *De andere achttiende eeuw* 2006, p. 123-146.
- Bade, Tom**, *Eigen haard is goud waard: over de economische baten van cultuurbistorisch erfgoed*. Arnhem: Triple E Productions, [2008]. - 127 p. - In een samenwerkingsverband van een aantal gemeentes - waaronder de gemeente Delft - en organisaties is door Kenniscentrum Triple E onderzoek gedaan naar de economische baten van investeringen in cultureel erfgoed. Hieruit blijkt dat financiering van het behoud van monumenten en erfgoed met name tot economische baten kan leiden op het gebied van recreatie en toerisme.
- Baggerman, Arianne, & Rudolf M. Dekker**, 'Opvoeding en onderwijs in de late 18de eeuw: theorie en dagelijkse praktijk'. *Holland, historisch tijdschrift* 37 (2005), p. 175-187. - Gebaseerd op het in 1998 door de auteurs uitgegeven dagboek van Otto van Eck (1780-1798), zoon van Lambert van Eck en Charlotte Vockestaert. 's Winters woonde hij met zijn familie in Den Haag, 's zomers op het buiten De Ruit bij Delft. Deze buitenplaats was van 1767 tot 1787 eigendom van Charlottes vader, mr. Hendrick Vockestaert, secretaris der stad Delft.
- Bastemeyer, Pieter, et al.**, *13e Delftse Atelierroute*. Delft: Stichting Kunstdoelen Delft, 2008. 164 p. - Catalogus bij de 13e Delftse Atelierroute, okt. 2008, met adressen van alle deelnemende kunstenaars.
- Bakx, Jean Paul**, 'Spoorloos verdwenen.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 3, p. 4-6. - In de Delftse regio zijn enkele voorbeelden bekend van inheems-Romeinse begravingen. Die vormen echter een minimale afspiegeling van de oorspronkelijke populatie in het gebied. Het artikel gaat in op de vraag wat er met die overledenen gebeurde.
- Bebber, Margriet F. van**, *Foppe telt van één tot elf*. Delft: Het Schrijfbedrijf, 2006. [28] p.
- Bebber, Margriet F. van**, *Schrijvers over Delft: acht literaire routes*. - Delft: DOK & Erfgoed Delft e.o., 2008. - 8 afl. in cassette:
- Dl. 1: Delft brandt!: Stads geschiedenis. - 39 p.
  - Dl. 2: Een rivier in elke straat: Architectuur en stedenbouw. - 47 p.
  - Dl. 3: Naar Delft heen: Fietsroute Delft buiten de stadswallen. - 36 p.
  - Dl. 4: De Delftsche geest: Wandelroute bekende Delftbewoners. - 44 p.
  - Dl. 5: Handlanger van de houtworm: Wandelroute Delvenaar & Delftenaar. - 43 p.
  - Dl. 6: De Delftse school: Wandelroute Vermeer, De Hooch & Fabritius. - 47 p.
  - Dl. 7: Vader en moeder des vaderlands: Wandelroute De Oranjes. - 38 p.
  - Dl. 8: En ik zeg: Delft!: Wandelroute Schrijver in Delft. - 62 p.
- Bergem, Ellen van, et al. (red.)**, *Defensie en TNO: een vitaal partnerschap: 60 jaar toegepast onderzoek*. [S.l.]: TNO, 2007. - vii, 64 p.
- Boshuyer, Hans**, 'De Nooit Gedacht'. *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 2, p.18-20. - Voorjaar 2008 is in Delft begonnen met de restauratie van het schip de *Nooit Gedacht*, dit is een zogenaamde Zuid-Hollandse pakschuit, een type schip dat is voortgekomen uit de trekschuit en in Delft e.o. veel werd gebruikt.

- Bouwer, Adi, et al.**, *Delftse voetbalvereniging DVC, 1908-2008*. Delft: Voetbalvereniging DVC, 2008. - 99 p.
- Brons, Hans**, *Delft vanuit de lucht*. Amsterdam RoVorm, 2007. - 167 p.
- Brouwer, Ronald E.**, *Hugo Tutein Nolthenius: portret van een Delftsch kunstverzamelaar: Delftsch nieuwsch.* - Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 2008. - [4] p.: ill.: 42 cm (gevouwen tot 21x30 cm). - Uitgave alsof het aflevering is van: Delftsch nieuwsch; 13 sept.-30 nov. 2008 bij de tentoonstelling in Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft. Annotatie: Hugo Tutein Nolthenius (A'dam, 1863 - Delft, 1944) werkte van 1884-1920 als (onder)directeur van de Maatschappij tot Exploitatie der Oliefabrieken Calvé Delft. In zijn woning aan de Nieuwe Plantage bevond zich ook zijn grote kunstverzameling.
- Brouwer, Ronald E.**, 'Een kunstzinnig Calvé-directeur.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 1, p. 24-25. - betreft Hugo Tutein Nolthenius (A'dam, 1863 - Delft, 1944).
- Brugge, Jeroen P. ter**, 'Henri de Louw en zijn photographiën van Vlaardingen.' *Netwerk: jaarboek Visserijmuseum* 18 (2007), p. 71-95. - Henri de Louw (Den Haag, 14 dec. 1851 - Leipzig, 29 juni 1944) werkte enige tijd samen met de Delftse fotografe Emma Kirchner (1830-1909) aan de Zuiderstraat 16 voordat hij in 1876 een eigen fotoatelier begon aan de Koornmarkt 16. Op 22 juli 1875 trouwde hij in Delft met Emma's dochter Dorice Kirchner (1852-1937). Zij verhuisden in 1881 naar de Oude Delft 137, in 1891 naar Den Haag.
- Bult, Epko J.** *Middeleeuwse kastelen in en om Schipluiden: de kasteelontwikkeling in Delfland*. Schipluiden: Historische Vereniging Schipluiden, 2007. - 38 p. - Verschenen n.a.v. de gelijknamige expositie Schipluiden, Museum Het Tramstation, januari tot augustus 2007.
- Christelijke Sportvereniging Vitesse Delft**, '75 jaar Vitesse Delft.' Delft, 2008. *Delft op zondag* 16 (2008), 6 juli, p. 25. - Katern in *Delft op zondag*, interviews afgewisseld met advertenties.
- Claessens, Marion J.G.**, 'Sporen van slavernij.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 3, p. 22-23. - Delft speelde in het verleden ook een rol in de slavenhandel, sporen daarvan zijn in de Delftse archieven te vinden. Artikel over het legaat voor de vrijgelaten slavin Aurelia van der Cust.
- Daalen, A.P.A. van**, *Borg voor zorg: historie van de Stichting Woonbegeleiding Delft Westland Oostland en de Stichting Maatschappelijke Opvang Delft*. Delft: Stichting Woonbegeleiding Delft Westland Oostland [etc.], 2002. - 100 p.
- Dekkers, Geertje**, 'Willem van Oranje ontkwam er niet aan zijn handen vuil te maken: geweld tijdens de opstand: dossier Willem van Oranje.' *Historisch nieuwsblad* 17 (2008) 2 (mrt.), p. 26-33.
- Delftse Post**, *120 jaar Delftse Post: Delftsch Advertentieblad - Delftse Post, 1888-1908*. - 72 p.. Verscheen als bijlage van: Delftse Post; jrg.120 (2008), vrijdag 13 juni.
- Delhez, Rob, et al.**, *Zevende Open Tuinendag Delft, 14 juni 2008*. Delft: Groei&Bloei/KMTP afdeling Delft, 2008. 30 p. - Bevat beschrijvingen van 19 tuinen ten westen van het Centrum.
- Dijk, Marian van**, 'Canon: één thema, vele stemmen.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 4, p. 4-6.
- Doorne, Ridderus van**, 'Johan van Doorne, de eerste professionele fotograaf in Rijswijk.' *Jaarboek Historische Vereniging Rijswijk* 2008, p. 48-55. - Johan van Doorne (Delft, 31

- jan. 1869 - Rijswijk, 31 mei 1926) begint medio 1914 in de Heerenstraat 12 in Rijswijk een fotoatelier.
- Ende, Willem van der**, 'De Waterdragers.' *Jaarboek Historische Vereniging Rijswijk* 2007, p. 98-101. - Artikel over de monumentje 'De Waterdragers' dat in 1964 door Delftenaren werd aangeboden aan het Koninklijk Shell Plastics Laboratorium Delft (KSPLD) aan de Broekmolenweg in Rijswijk. Het staat thans in het Kalverbos te Delft.
- Ettema, Marleen**, *Lodewijk Cornelis Enthoven (1854-1920), verzamelaar te Voorburg*. Den Haag: Hapax, 2004. - 30 p. - Uitgave naar aanleiding van de tentoonstelling 'De collectie van Lodewijk Cornelis Enthoven: van Delfts Blauw tot Van Gogh' in Museum Swaensteyn, Voorburg van 5 september - 7 november 2004.
- Fransoo-Sonneveld, Nel, et al.**, *Oude Leede, herinneringen aan een buurtschap*. Pijnacker: Comité oud Delfgauw i.s.m. Telstar Media, 2007. - 364 p.
- Frijhoff, Willem**, 'Nederlandse promoties in de geneeskunde aan Franse universiteiten (zestiende-achttiende eeuw).' *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 2006, p. 75-111. - Bevat ook een aantal promovendi uit Delft, o.a. Cornelius Braber, Adamus Bogardus en Nicolaus Croeser.
- Frijhoff, Willem**, 'Onderwijshervormingen in de Franse Tijd: Van den Endes plannen voor de middelbare school (1811-1813).' *Holland, historisch tijdschrift* 37 (2005), p. 188-204. - Adriaan van den Ende (Delft, 1768 - Warnsveld 1846) was inspecteur-generaal van het onderwijs.
- Gaalen, C. van, et al.**, *Stichting Bomenwijk '82: overzicht 25 jaar vrijwilligerswerk, 1982-2007*. [Delft]: Stichting Bomenwijk '82, [2008].
- Gaemers, Carin**, 'De Fundaties van de Vrijvrouwe van Renswoude: de ontwikkeling van een nieuw type onderwijs in de achttiende eeuw.' *Holland, historisch tijdschrift* 37 (2005), p. 160-174. - Artikel is ontleend aan het boek *Nalatenschap als toekomst: de Fundaties van de Vrijvrouwe van Renswoude, 1754-1810*, Zutphen, 2004.
- Geertzenwijk, J.H.**, *Koornmarkt 14 & 16: korenwijnbranders, boterkopers, Minister van Oorlog, kostschoolhouders, directeur Indische Instelling, fotograaf*. Delft: [de auteur], 2007. - [63] p. - Beschrijft de bewoners van de Koornmarkt 14-16 vanaf de in het Huizen-Protocol van 1648 genoemden.
- Graaf, Erwin de, et al.**, *Jubileumboek 100 jaar DFC Delfia, 21 april 1907 - 21 april 2007*. Delft: DFC Delfia, 2007. - 115 p.
- Gut, Alice**, 'Een kantoorgebouw met grandeur.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 1, p. 7-9. - Beschrijft het hoofdkantoor van Calvé, de Gistfabriek en de Lijmfabriek aan de Wateringseweg in Delft.
- Harst, Gertjan van der**, 'Het betonnen lint door Delft.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 2, p. 8-10. - Beschrijft het spoorwegviaduct, in 1965 in gebruik gesteld, van redding tot barrière.
- Hattem, Mark van**, 'Stof van vaderlands verleden: vlag en vaandels in het Legermuseum.' *Armamentaria: jaarboek Legermuseum* 40 (2005/6), p. 172-181.
- Hoeckstra, Jaap**, *Delft - Het Achterom*. Delft: [de samensteller], 2008. - XVIII, 333 kolommen. Onderdeel van J. Hoeckstra's Atlas: gegevensverzameling in brede zin m.b.t. gebouwen, stedenbouw en landschap, gezien in zijn topografische, historische en kunst-historische context in Nederland.
- Hoeckstra-Klein, Wik**, *Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen; dl. 14: De Witte*

- Starre, 1660-1803*. Delft: Erfgoed Delft e.o., 2007. - 135 p.
- Hofland, Peter**, 'Delft: Calvé en Van Marken.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 1, p. 4-6.
- Hofland, Peter**, 'Een standbeeld voor Hugo de Groot.' *Holland, historisch tijdschrift* 37 (2005), p. 285-289. - In de rubriek 'Hollands spoor' beschrijft P. Hofland de ontstaansgeschiedenis van het standbeeld.
- Hoogendoorn, Hans**, *Huizen van Nassau: een gids langs de kastelen en paleizen van een vorstengeslacht*. Den Haag: ANWB Media, 2002. - 160 p. - Beschrijft de geschiedenis van de Nassaus en hun huizen in de Beneleux, Duitsland, Polen en Engeland.
- Houtzager, Hans**, 'Vader en zoon Lettersnijder, veelzijdige drukkers in het zestiende-eeuwse Delft.' *Delfia Batavorum jaarboek* 17 (2007), p. 65-73.
- Jacobs, J.F.**, 'Het geslacht 's Gravesande te Delft, zijn herkomst en zijn wapen (gevierendeeld, 1 en 4 Henegouwen, 2 en 3 Holland).' *De Nederlandsche Leeuw: maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde* 125 (2008), p. 129-133.
- Jagt, Inge van der, en Steven H. Jongma**, 'De botten onderbinden.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 2, p. 4-6. - Bij opgravingen in de omgeving van Delft zijn onder andere dierenbotten gevonden waarmee is geschaatst.
- Jonge, Jacqueline J. de**, 'Delft quilter from Delft.' *American quilter: official magazine of the American Quilter's Society* summer 2007, p. 18-22. - Interview met de Delftse quiltster Jacqueline de Jonge. Op pagina 56-58 & op 60-62 'Dutch treasure', een patroon van haar.
- Kernkamp, P.M.**, 'Van Puffvliet (Delft), Van Puffliet (Utrecht), en aanverwanten, ca. 1500-1670.' *De Nederlandsche Leeuw: maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde* 125 (2008), p. 134-139. - Genealogie van af Thonis Arentsz., begraven in Delft op 21 april 1612.
- Kras, Gemma, et al.**, 'Ter herinnering aan kerk en parochie van Onze Vrouwe Onbevlekt Ontvangen te Delft.' Delft: Parochie OLVOO, 2008. - 44 p. - Brochure met herinneringen van parochianen uitgegeven bij de officiële sluiting van de kerk Onze Lieve Vrouwe Onbevlekt Ontvangen, Arubastraat 46-48, Delft, op 23 nov. 2008. Met liturgie van de eucharistieviering (12 p.)
- Kreuger, Frederik H.**, *Loge Silentium: 200 jaar Vrijmetselarij in Delft*. [Rijswijk: Quantas, ca. 2001]. - 62 p. - Bevat de tekst van de voordracht gehouden door F.H. Kreuger t.g.v. het 200-jarig bestaan van Loge Silentium, april 2001.
- Kreuger, Frederik H.**, *Van Meegeren: an annotated bibliography, followed by Subjects for further research = Van Meegeren: een geannoteerde bibliografie, gevolgd door Onderwerpen voor verder onderzoek*. Delft: [de auteur], 2008. - 55 p.
- Kwak, Laura, et al.**, *50 years of wise water: ... below the surface*. Delft: UNESCO-IHE, 2007. - 127 p. - Uitgave t.g.v. de vijftigste verjaardag van het Instituut dat in 1957 werd opgezet onder de naam: International Course.
- Lange, Frank de**, 'Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft (1983-2008): jubileumuitgave OWD-berichten 25 jaar.' OWD-berichten; nr. 24 = jrg. 14 (2008).
- Leur, Jos van**, 'Een eeuw Openbare Bibliotheek.' *Delfia Batavorum jaarboek* 17 (2007), p. 91-105.
- Lips, Erik**, *Boekentaal: een onderzoek naar betekenisverlening in Mecanoo's biblio-*

- theek van de Technische Universiteit in Delft*. [S.l.: de auteur], 1999. - [ii], 28 bl., [XI] bl. afb.. - Doctoraalscriptie I, Architectuur. - Fotokopie van scriptie over de door Mecanoo ontworpen bibliotheek aan het Prometheusplein, in 1998 officieel geopend.
- Lith, Hans van, et al.**, *Vriendendienst: 60 jaar Stichting Vrienden van het Legermuseum*. Delft: Legermuseum, 2008. - 142 p. Voorjaarsgroet Stichting Vrienden van het Legermuseum.
- Lokin, Daniëlle H.A.C.**, 'Balthasar van der Ast: In bloeme, kinkhorentjes en hagedisjes, moy.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 4, p.10-12. - De kunstschilder Balthasar van der Ast (Middelburg, 1593/94 - Delft, 1657) vestigde zich in 1632 in Delft.
- Lokin, Daniëlle H.A.C.**, 'Slaoliestijl: de NOF maakt reclame met kunst.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 1, p. 14-17. - Bram Gips (1861-1943) ontwerpt als eerste affiches voor de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek. Jan Toorop (1858-1928) ontworpen in 1894 een beroemd geworden affiche voor de Delftsche slaolie in de stijl van de Nieuwe Kunst.
- Manger, René**, *Familie Manger genealogie: nakomelingen en voorouders van Willem Hendrik Manger*. Assen: [de samensteller], 2008. - 98 p. - Willem Hendrik Manger (Delft, 1865-1935) was drogist aan de Voldersgracht 6 in Delft. Hij deed genealogisch onderzoek naar zijn familie en was een van de oprichters en voorzitter van het Duitse Familienverband der Manger. De resultaten van zijn onderzoek worden bewaard bij het Gemeentearchief Delft (archiefnr. 473).
- Marks-van Lakerveld, Geertrui**, *Sans regret: bet emigratieverbaal van Jo en An / Geertrui Marks-Van Lakerveld*. L'Hirondelle (Dordogne, Frankrijk): fam. Van der Horst-Boekhorst, 2007. - 95 p. - Tekst in het Nederlands en Frans. - Met opdracht in handschrift van Jan van der Horst en Johanna van der Horst-Boekhorst.
- Panhuisen, Luc**, 'Houdt op in mijn tuin te wroeten, Spaanse varkens: het plakkaat van verlatinghe: dossier Willem van Oranje.' *Historisch nieuwsblad* 17 (2008) 2 (mrt.), p. 34-40. - Het Plakkaat van Verlatinghe (1581) wordt gezien als een eerste aanzet tot de stichting van een aparte, eigen staat.
- Raak, Cees van**, *Langs vorstelijke grafsteden: de laatste rustplaatsen van het huis Oranje-Nassau*. Amsterdam: Pearson Education Benelux, 2008. - 191 p. - Deze publicatie beschrijft zes eeuwen historie: van de eerste Nassau's die zich begin 15de eeuw hier vestigden t/m de laatste gang van prins Bernhard op 11 dec. 2004. Pagina 25 t/m 85 beschrijft de in de Nieuwe Kerk te Delft begraven leden van het Huis van Oranje-Nassau.
- Raczka, Bob**, *The Vermeer interviews: conversations with seven works of art*. Minneapolis, MN: Millbrook Press, 2009. - 32 p. - Jeugdboek waarin de auteur de afgebeelde figuren van zeven schilderijen van Jan Vermeer interviewt.
- Reeth, Bob van, i.s.m. Peter van Doninck**, 'Project Delft.' In *5 x 5 projecten voor de Hollandse stad*. Amsterdam: SUN, 2008; p. 51-64. - Tekst in het Engels en Nederlands. - Bevat ook een interview met Bob van Reeth door Leen van Duin. - Deze studie is een verkenning van de ruimtelijke en architectonische mogelijkheden van de spoorzone die zich voordoen als de spoorlijn ondergronds wordt aangelegd.
- Remery-Voskuil, Marry**, *Katholieke scholen voor uitgebreid lager- en beroepsonderwijs in Delft: de Paulus-ulo/mavo, Antonius-ulo/mavo, Agnes huisboudschool, Beatrix Duyst, Sinte Jheronimusdael, Oscar Romero en KTS Sasbout Vosmeer*. Voorburg: Ohis Research, 2008. - 220 p. (Historische reeks over Delftse scholen; dl. 7).

- Remery-Voskuil, Marry**, *Voorlopers van de Laurentiusschool voor speciaal basisonderwijs en de Laurentius Praktijkschool in Delft: de Theresiaschool en de Pieter van Opmeerschool*. Voorburg: Ohis Research, 2008. - 192 p. (Historische reeks over Delftse scholen; dl. 8).
- Rhijn, Patrick van**, *Weg van Lila: een autobiografische roman over de strijd van een vader om zijn kind*. Uithoorn: Karakter, 2007. - 320 p. - Delftse auteur beschrijft in romanvorm hoe hij na zijn scheiding voor zijn jonge dochter blijft zorgen.
- Rigter, Hans van**, 'De totstandkoming van het kantongerechtsgebouw in Delft.' *Delfia Batavorum jaarboek* 17 (2007), p. 109-126.
- Rijneveld, Ilse**, 'Gevelstenen.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 3, p. 18-19. - Beschrijving van enkele gevelstenen aan de Voldergracht die in 1996 door Pieter de Ruyter zijn gerestaureerd.
- Ross, Tomas**, 'Prinsenhof ... Delft. De moord op Willem van Oranje, 10 juli 1584.' In Tomas Ross, *Schuldige plaatsen in Nederland*. Amsterdam: Thomas Rap, 2007.
- Rozenburg, Roel**, *Groeten uit Delft, 1908-2008: een eeuw verstreken*. Den Haag: HannaBoek, 2008. - [96] p. - Prentbriefkaarten van Delftse stadsgezichten rond 1908 met daarnaast een foto van de situatie medio 2008.
- Ruis, Marianne**, *Brugmuggenkookboek: een boek vol recepten uit 11 verschillende culturen: neem een kijkje in de keuken van een ander!*. Delft: Christelijk Lyceum Delft. Afd. VMBO Delfland, [ca. 2007]. - 72 p. Samengesteld door de brugklasleerlingen van het CLD. Afd. VMBO Delfland o.l.v. docent verzorging/biologie Marianne Ruis.
- Ruyter, Pieter de**, *Delft. Buitenwatersloot 157-159: restauratie van gevelsteen De Papegaay uitgevoerd door Pieter de Ruyter*. Delft: Pieter de Ruyter, 2008. - [14] p.
- Schackmann, Wil**, 'Delft en de landbouwkoloniën.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 3, p. 14-16. - In het eerste kwart van de negentiende eeuw trokken arme Delftenaren naar Zuidwest-Drenthe om met financiële steun van beter gesitueerde stadsgenoten in de landbouwkoloniën van de Maatschappij van Weldadigheid een nieuw bestaan op te bouwen.
- Schledorn, Loet A.**, 'Leven in Het Prinsenhof.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 3, p. 7-10. - Beschrijft twee van de bewoners binnen het complex: Johannes Kaptein, groepscommandant van een groep politietroepen, adres Oude Delft 183b en Pieter van der Bergh, conciërge Rijksmuseum De Historische Zaal van Het Prinsenhof, adres Oude Delft 185.
- Schledorn, Loet A.**, 'Twee vensters van de canon in Delft: de Beeldenstorm & Willem van Oranje.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 4, p. 24-26.
- Schledorn, Loet A.**, 'Van trekschuit tot marktschip.' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 2, p. 12-14.
- Schoemaker, Marga**, 'Kan Nul positief zijn?' *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 4, p.18-20. - De Nul-beweging (1960-1965) is een stroming in de beeldende kunst met een Delftse kern. De aangesloten kunstenaars streven naar een zo objectief mogelijke weergave van de alledaagse dingen uit de maatschappij van dat moment. Eén van hen was de Delftse kunstenaar Jan Schoonhoven.
- Sloos, Louis Ph.**, 'Je maintiendrai: de oudste boeken van het Legermuseum en Defensie.' *Armamentaria: jaarboek Legermuseum* 42 (2007/8); p. 152-191.
- Sorgedragers, Bart, en Minke Bijl**, *De Unilever-fabriek in Delft*. [Rotterdam]: Unilever,

2008. - 69 p. - Fotoboek van de Delftse fabriek medio 2008 gemaakt in opdracht van Unilever en geschonken aan alle medewerkers bij het sluiten van de fabriek in Delft in 2008.
- Staat, Dirk**, 'Kenang kenangan dari perang kolonial: indische fotoalbums in de collectie van het Legermuseum. *Armamentaria: jaarboek Legermuseum* 42 (2007/8); p. 192-205. - In 2007/8 is het 60 jaar geleden dat de politioele acties in Nederlands-Indië plaatsvonden. Het Legermuseum bezit een aantal albums met foto's door Nederlandse militairen in die periode gemaakt.
- Stevens, Harm**, 'De Keyser, de prins en de houwdegen: de vroeg-zeventiende eeuwse wapens op het praalgraf van Willem van Oranje.' *Armamentaria: jaarboek Legermuseum* 41 (2006/7), p. 106-120. - De auteur vergelijkt wapens en uitrusting op het grafmonument met exemplaren uit de collectie van het Legermuseum en met afbeeldingen op schilderijen of in beschrijvingen.
- Suchtelen, Ariane van, et al.**, *Hollandse stadsgezichten uit de Gouden Eeuw*. Zwolle: Waanders, 2008. - 256 p. - Bevat o.a. de volgende afbeeldingen van Delft: p. 108-111: Gezicht in Delft (1652) door Carel Fabritius; p. 138-139: Portret van een familie op een binnenplaats in Delft (ca. 1658) door Pieter de Hooch; p. 140-143: Binnenplaats in Delft (1658) door Pieter de Hooch; p.152-153: Vreugdevuren langs de Oude Delft (ca. 1650) door Egbert van der Poel; Adolf en Catharina Croeser aan de Oude Delft (1655) door Jan Steen; p. 186-189: Gezicht op Delft (ca. 1660/61) door Johannes Vermeer; p. 192-195: De ontploffing van het kruitmagazijn in Delft (1654) door Daniël Vosmaer; p. 196-199: Gezicht op Delft vanuit een gefantaseerde loggia (1663) door Daniel Vosmaer; p. 200-2003: Gezicht op Delft vanuit het Zuidwesten (1615) door Hendrick Vroom.
- Thijssen, Loes, et al.**, *Speuren naar sporen*. Delft: Gemeente Delft, 2008. - 32 p. - Programmaboekje ter gelegenheid van Open Monumentendag Delft op 13 en 14 sept. 2008 in het kader van de 22ste landelijke Open Monumentendag.
- TNO Corporate Communicatie**, *TOEN.NU.TNO: 75 jaar TNO-onderzoek voor overheid, bedrijfsleven en samenleving*. [S.l.]: TNO, Corporate Communicatie, 2007. - 80 p.
- Tulp, Jan**, *Delftindruk: thematische bronnenpublicatie ten behoeve van de lokale geschiedenis van de stad Delft. Dl. 1: Kunst & cultuur*. Delft: [de samensteller], 2008. - 380 p. - Geannoteerde bibliografie van publicaties m.b.t. Delft.
- Vanwesenbeeck, Cees**, 'Hugo de Groot, het Delftse wonderkind.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 4, p.14-17.
- Veldhoven, J.C. van**, 'De Cloetings: een Delftse drukkersfamilie in de zeventiende eeuw.' *Delfia Batavorum jaarboek* 17 (2007), p. 47-61.
- Vermeer, Johannes, Jan Vermeer**. Tokyo: Shogakukan, [2006]. - 127 p. (Great masters of Western art; vol. 5). - Uitgave geheel in het Japans met veel illustraties.
- Vesseur, Nico, et al.**, *Zestien onbegrensde auteurs vertellen over hun schrijversleven*. Utrecht: Digitalis, 2005. - 148 p. - Nico Vesseur, redacteur bij Stadskrant Delft.
- Vrij, Marc Rudolf de**, *De meester van de Virgo inter Virgines*. Amsterdam: [de auteur], 1999. - 48 p. - De Meester van de Virgo inter Virgines was medio 1480-1510 werkzaam in Delft of Gouda.
- Wetering, K. van de**, *De Sint Joris Kapel/Lutherse Kerk (1407-2007), Noordeinde te Delft*. Delft: [de auteur], 2008. - [21] p.
- Weve, Wim**, 'Kanonnen in de canon?' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008)

- 4, p. 7-9. - Artikel over kanonnen en/in Delft, m.n. de twee Benningh-kanonnen die tot 1811 bij de ingang van het Armamentarium stonden opgesteld.
- Weve, Wim**, 'Olie & beton.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 1, p. 19-21. - Beschrijving van twee voor de Nederlandsche Oliefabriek vervaardigde Moniergebouwen (= van gewapend beton): het oliemagazijn (1905) en het grote silogebouw (1917/18).
- Weve, Wim**, 'Op het spoor van de WSM.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 2, p.25-27. - Betreft de Westlandsche Stoomtram Maatschappij, die van 1 okt. 1912 t/m 1967 ook naar Delft reed.
- Weve, Wim**, 'Van poort tot spoor.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 2, p.22-24. - Betreft de aanleg van de spoorlijn (1846/47) en het station (1847) in Delft.
- Weve, Wim**, 'Van voor naar achter.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 3, p. 24-26. - Aan de achterzijde van het pand Oude Langendijk 120 (gebouwd medio 16de eeuw) is in 1891 een gevelsteen ingemetseld.
- Weve, Wim**, 'Het wapen van Spangiën, Oude Delft 71, bouwhistorisch bekeken.' *Delfia Batavorum jaarboek* 17 (2007), p. 77-89.
- Wilt, Carla de**, 'Maaslandse kampen in Delfland: de sociaal-economische factor in de conflicten over gecentraliseerd waterbeheer in de 16de eeuw.' *Holland, historisch tijdschrift* 37 (2005), p. 78-101. - Artikel beschrijft de pogingen van het Hoogheemraadschap van Delfland om haar gezag uit te breiden over het ambacht Maasland.
- Wulp, Bas van der**, 'Papier met een zwart randje.' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 3, p. 12-13. - Artikel over het archief van de Delftse Weeskamer dat in de laatste decennia van de 20^e eeuw is gerestaureerd en daarna ook kon worden geïnventariseerd.
- Wulp, Bas van der**, 'Was gemaect te delf in hollant mitter hulpen Gods ...' *Delf: cultuurbistorisch bulletin Delft* 10 (2008) 4, p.21-23. - Artikel over de in 1477 verschenen Delftse Bijbel en latere bijbelvertalingen.
- Yntema, Richard John**, *The brewing industry in Holland, 1300-1800: a study in industrial development*. Doctor dissertation University of Chicago, 1992. - Bevat ook verwijzingen naar de Delftse bierindustrie.

voor exclusieve mode

- APRIORI
- BASSLER
- GERRY WEBER
- GIL-BRET
- HAUBER
- LECOMTE
- LUCIA
- MICHÈLE

mode
de **zwart**

Oude Langendijk 9 • 2611 GK Delft • Telefoon 015-2125625

Pieter de Ruyter Restauratie

Foto links:
tijdens restauratie
(o.a. het verwijderen
van oude vernislagen).

Foto beneden:
na restauratie.

Restauratie, reconstructie & conservering van historische beschilderingen (in/exterieur) en schilderijen. Onderhoudsschilderwerk. Verguldingen, hout- en marmerimitaties.

Documentatie over reeds gerestaureerde werken.
Erkend AF-schilder en lid Restauratoren Nederland.

Pieter de Ruyter Restauratie

Donkerstraat 3, 2611 TE Delft
015-2122017 b.g.g. 06-51342776
site members.lycos.nl/pieterderuyterdelft

Schols 't Hart

100 JAAR KWALITEIT IN
GRAFMONUMENTEN

Laan van Overvest 64-70, 2613 DN Delft

Tel: 015-212.28.81

E-mail: scholsenthart@freeler.nl

www.scholsenthart.nl

Het gemeentebestuur van Delft in 2008

Burgemeester: mr.dr.s. G.A.A. Verkerk

Gemeentesecretaris: H.G.L.M. Camps

Wethouders:

J.D. Rensen (PvdA)

R. Vuijk (VVD)

S.C.C.M. Bolten (GroenLinks)

A.L. Koning (PvdA)

L.J. Merckx (STIP)

Raadsleden:

PvdA

W.J. de Bie (2006)

R.D. Blinker (1998)

J. Buis (vanaf oktober 2008)

R. Clason (2006)

E.C. Damen (2006)

mw. M. van Holst (2006)

P. Kiela (2002)

G. Kroon (2006)

B. Mousavi Gourabi (2006)

R.M. de Prez (1998)

mw. F.M. Stolker* (2002)

mw. C.E. Thoolen (2006, tot oktober 2008)

CDA

N.A.J.M. van Doeveren* (1994)

mw. M.D.Th.M. de Jong (2002)

mw. M.C. Junius (2003)

J.J. Keuvelaar (2006)

A.J.F. van Tongeren (1997)

VVD

L.B. Harpe* (2006)

mw. L.J. van der Hoek (2000)

A.S.A. van Leeuwen (2001)

mw. W.C. Steffen-Hoogendoorn (2005)

* = fractievoorzitter

het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is
actuele informatie: <http://www.raad.delft.nl/>.

Leefbaar Delft

J.P. de Wit* (1998)

Groen Links

W. Bot (1994, tot december 2008)

S.M. Brandligt (vanaf december 2008)

mw. K.F. Norbruis* (2006)

C. Tas (2002)

R.C.A. Witsenboer (2006)

SP

mw. L. van Rossum (2006)

M.J.W. Sipkema* (2006)

J. van Pagée (vanaf januari 2008)

STIP

B.J.J. Bennebroek (vanaf november 2008)

J.J. Veltman* (vanaf november 2008)

F.B. Gorte* (2007, tot november 2008)

A.H.J. van der Poel (2007, tot november 2008)

Stadsbelangen

W.M. de Koning (1998)

A. Meuleman* (1998)

D66

L.P. Vokurka* (2006)

ChristenUnie/SGP

H. van Til* (2006)

Onafhankelijk Delft

M.H.J.M. Stoelinga* (2002)

A.J. Stoop (2006)

Lid Van der Werf

mw. B. van der Werf* (2006)

De Delftse bevolking

Op 31 december 2008 telde Delft 96.520 inwoners, 50.619 mannen en 45.901 vrouwen.

Bron: Gemeente Delft, Informatiediensten/O&S

**van SILFHOUT
& HOGETOORN**
wereldmakelaars

betrokken makelaars met visie

Een maatschappelijk betrokken makelaar?
Met gevoel voor de historie van Delft?
Verkoop en waardebeoordeling met inzet van moderne technieken?

T (015) 212 52 88
www.vansilfhout.nl

www.wereldmakelaars.nl

Maak eens vrijblijvend een afspraak met één van onze makelaars.

Over de auteurs

Drs. J.P.L. Bakx (1976) studeerde archeologie aan het Amsterdams Archeologisch Centrum, onderdeel van de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2006 is hij werkzaam bij Erfgoed Delft e.o. als archeoloog, met name voor het buitengebied en omliggende gemeenten.

Mw. A.M. Bergman (Delft 1929) was van 1951 tot 1986 werkzaam bij de Nederlandse Kabelfabriek. Zij voltooide bij de LOI de cursussen Journalistiek, Nederlandse Letterkunde, Cultuurgeschiedenis en Kunstgeschiedenis.

J. Ham (Delft 1916) heeft als hoofd van de voormalige Justus van Schoonhoven-school en amateur-historicus diverse artikelen gepubliceerd, onder andere *De Xde Penning van Zouteveen uit 1561*, *De houtzaagmolen Het Fortyn (1730 - 1846)*, *Den Hoorn brandt*, *Oproer in Schipluiden*, *De Hoornse buitenplaats 'Stilgenoe-gen' en enige boekwerken als Onze schooljaren (1922 - 1960)*, *Vier eeuwen Bonte Huys (1588 - 1988)*, *De Middeleeuwse Mariakapel in Den Hoorn*.

Dr. H.L. Houtzager (Delft 1935), lange tijd voorzitter van de redactiecommissie van Delfia Batavorum, studeerde geneeskunde in Leiden en werd in Nijmegen opgeleid tot vrouwenarts. Hij promoveerde in 1968 op het proefschrift *De vorming van oestrogenen in geval van mola-zwangerschap*. Tot juli 1996 was hij werkzaam als gynaecoloog in het Reinier de Graaf Gasthuis te Delft. Hij publiceerde tal van artikelen over gynaecologie en verloskunde, alsmede over de geschiedenis van de geneeskunde.

Drs. S.H. Jongma (1977) studeerde archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2005 is hij werkzaam bij Erfgoed Delft e.o. als archeoloog gespecialiseerd in de middeleeuwen.

Drs. F. de Jong (De Lier 1951) is lid van de redactiecommissie van Delfia Batavorum. Zij studeerde sociaal-economische geschiedenis en volgde de postacademische cursus bibliotheekwetenschap. Sinds 1981 is zij docent techniekgeschiedenis aan de TU Delft, verbonden aan de faculteit Techniek Bestuur en Management (TBM). Zij publiceerde enige gedenkboeken en is gespecialiseerd in de geschiedenis van het Technisch Onderwijs en Onderzoek in het bijzonder aan de TU Delft.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956), lid van de redactiecommissie van Delfia Batavorum, studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici: De productie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde. Hij is onderzoeksleider van het historisch-kartografische onderzoekspro-

ject 'URU-Explokart' van de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij is lid van de commissie Straatnaamgeving van de gemeente Delft.

H. Martinus (Hengelo (Ov.) 1961) is werkzaam als instituutsarchivaris van het ITC in Enschede.

J.A. Meter Hagg (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de vereiste bibliotheekopleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothecaris werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft, sinds oktober 2006 Cultureel Erfgoed Delft.

M. van Noort (Delft 1933) was van 1975 tot 2000 secretaris van de redactiecommissie van *Delfia Batavorum* en is vanaf 2002 voorzitter van de excursiecommissie. Sinds de oprichting van het medisch farmaceutisch museum De Griffioen in 1989 vervult hij de functie van secretaris. Tot aan zijn pensionering was hij als manager werkzaam bij een farmaceutische multinational als hoofd opleidingen medische dienst en waarborg kwaliteit klinisch onderzoek.

R.W. Poortier (Den Haag 1951) studeerde Nederlands en geschiedenis en was tot 2008 in diverse functies werkzaam aan het Christelijk Lyceum Delft. Hij is eindredacteur van het Jaarboek van de Historische Vereniging Rijswijk, en auteur van *Nagelaten Sporen*, over de geschiedenis van het protestants-christelijk basisonderwijs aldaar.

Drs. J.W. de Ridder (Delft 1928) werkte tot 1988 in administratieve functies bij verschillende Unilevermaatschappijen in Delft, Oss en Gouda. Hij studeerde na zijn pensionering van 1988 tot 1992 geschiedenis in Leiden. Hij publiceerde enige malen in *Tidinge van Die Goude*, het blad van de Oudheidkundige Kring van Gouda.

W. Schackmann (Rotterdam 1951) studeerde politicologie en was onder meer dagbladjournalist voor hij zich vanaf 1987 geheel toelegde op schrijven. Hij publiceerde romans en schreef voor film en televisie, zowel documentaires als drama. Sinds enkele jaren doet hij onderzoek in het archief van de Maatschappij van Weldadigheid waaruit het boek *De proefkolonie* voortkwam. Hij woont in Groningen. Wie vragen heeft over bepaalde kolonie-bewoners kan hem bereiken via wil@schackmann.nl of via www.schackmann.nl of www.deproefkolonie.nl

A.J.J. Struijk (Delft 1950) is geboren aan de Rotterdamseweg in Delft. Als afstammeling van een snuifmolenaar heeft het molenaarsberoep en de geschiedenis van molens zijn speciale interesse. Hij schreef enkele artikelen over de geschiedenis van molens, zoals over snuifmolen De Hollandsche Tuin, witmolen De Oranjeboom en een artikel over molentypen en molenberoepen. 's Zomers is hij vrijwillig rondleider op museummolen De Vlieger in Voorburg. Verder heeft hij als hobby genealogie, wat in 1991 resulteerde in een boekje *Genealogie en*

geschiedenis van het geslacht Struijk, een Zuid-Hollandse familie uit Oosterbout.

Ir. W.F. Weve (Delft 1947) studeerde architectuur en restauratie aan de T.H. Delft en was enige jaren student-assistent bij prof.dr.ir. C.L. Temminck Groll. Na zijn afstuderen was hij als wetenschappelijk ambtenaar verbonden aan de T.H. Delft en onderzocht en beschreef in die hoedanigheid enkele monumenten in rijksbezit. Sedert 1987 is hij als bouwhistoricus werkzaam bij de gemeente Delft. In die functie publiceerde hij in 1996 zijn *Monumenten in Delft*. Sedert april 2001 is hij daarnaast secretaris van de Stichting Bouwhistorie Nederland.

Correctie

In het jaarboek 2007 stond in het In Memoriam van Klaas Deen ten onrechte vermeld dat hij voorzitter was van de Commissie Behoud Stadschoon. Hij heeft echter een zeer belangrijke rol gespeeld als lid van deze commissie.

UW PARTNER BIJ

- ONDERHOUD
- VERBOUW

Naaborg's Bouwbedrijf B.V.

Wateringsevest 21, 2611 AW Delft

Tel. 015-2122416, Fax 015-2121271

*Al vijf generaties lang
een waarborg voor kwaliteit...*

*Bij ons worden alle vleeswaren
vers afgesneden.*

Slagerij Valkenburg

Brabantse Turfmarkt 80-82 • Delft
Tel. 015-2125829 / Fax 015-2146895

Het leven heeft veel mooie momenten

samenwonen, trouwen, kinderen, een eigen huis, een eigen bedrijf...

*Dat regel je maar beter goed
en zakelijk met*

Westvest
Netwerk Notarissen

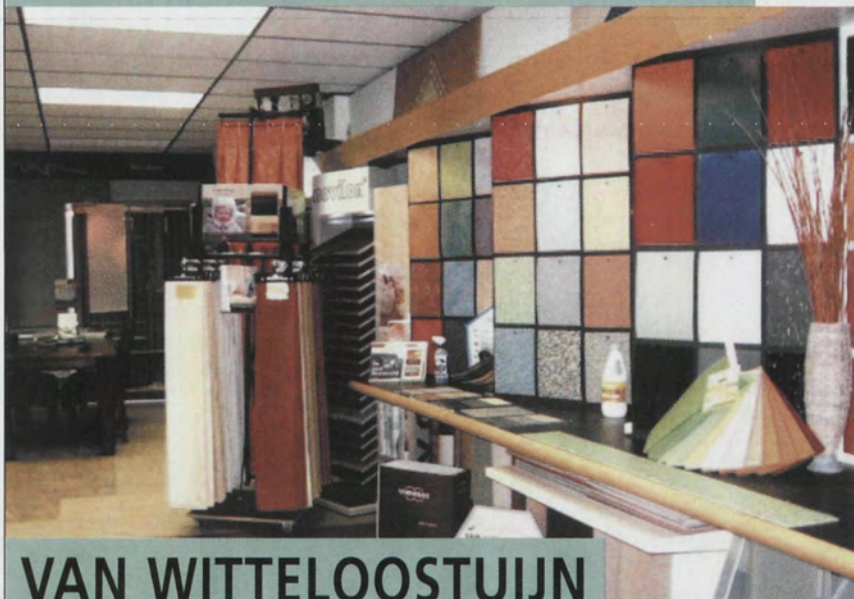
www.westvest.nl

Westvest
Netwerk Notarissen

Zekerheid voor nu en later

Westvest 38
2611 AZ Delft
T (015) 219 19 99
E info@westvest-notarissen.nl

Project- & Woninginrichting

VAN WITTELOOSTUIJN

Koornmarkt 89 - 2611 ED Delft - Tel. 015-2124273

Openingstijden showroom:
woensdag t/m vrijdag van 11.00-17.30 uur,
zaterdag van 10.00-17.00 uur, daarbuiten op afspraak.

www.vanwitteloostuijn.nl

Naamregister

samengesteld door Frida de Jong

- A.J. Prins Cultuurprijs 36
A13 30, 190
Aalbers, W.H.M. 9, 10, 143
Aalbers-Offermans, M.J. 10, 11, 14
Abspoel, Martin 34
Abtsrecht 189
Abtswoude, cultureel centrum 36
Abtswoude 160, 161
Achterzak 91
Achtienhoven, P. 73
Ackerdijkseweg 194
Ackersloot, Jannetje Jacobsdr. 54
Adrichem, Machteld Ariensdr. van 39
Afscheiding 90, 91, 98
Agneta, zuster 123
Agra (stad in Utter Pradesh) 195
Akademie voor Beeldende Kunst Amsterdam 179
Akersloot 131
Akker, G.L.S. van den 10
Akropolis 191
Alkmaar 118, 132
Almonde, Hofje van 143, 144
Almonde, Jan van 144
Almonde, Magdalena van 144
Altena 60
Alva 40-41
Amazone 191
Amazoneweg 196
Ambrosia, zuster 121
Amerika 139
Amersfoort 18
Amnesty International 37
Amsterdam 73, 83, 118
Anken, ds. van 108
Annagesticht 114
Ansten, Renske van 15
Apollonia, zuster 115
Architectuurgids Delft, Stichting 14
Aronson Antiquairs 180, 181
Artemisstraat 196
Artillerie Constructiewerkplaats 101
Arubastraat 36
Asher Rare Books 170
Assen 87
Assendelft, fam. Van 63
Athene 191
Augustinus, G.J. 9, 10, 14
Baaft, Roelof 64
Bagijnhof 143, 144, 175
Bakx, J.P.L. 215
Banning, Willem 134
Barbaraklooster 75
Barends, F. 23
Barnhoorn, Magrith 16
Bartoutszate, hoefslag 190, 191
Batavia 168
Bavinck, H. 108
Beatrix, koningin 181
Bebber, Margriet van 24
Becker, P.G. 4, 10
Beek, Andries van der 76
Beekvliet 134
Beel, minister-president 135
Beestenmarkt 23, 30
Behrendt, Frits 23
Bekink, E. 9
België 61, 86
Bennebroek, B.J.J. 213
Bentvuegels 51-53
Berg, A. van der 102
Bergen, A. van 197
Bergen, J.E.J. van 9, 10, 11, 16
Bergh, Gillis Gilliszn. De 169, 170
Bergman, A.M. 4, 10, 12, 14, 215
Bergsma, Y. 97, 98
Bernhard, prins 138
Bethel 127
Betuwe 66
Bezuijen, A. 23
Bie, W.J. de 213
Bieslandsekade 193
Bijlert, Jan van 53
Bijleveld-van der Hoeven, Edith 36
Binnenwatersloot 179
Bisschop, C. 173
Blauwe Ster, meelfabriek 64
Bleyswijck, Dirck van 55
Bleyswijck, Evert Dircksz. van 55
Blinker, R.D. 213
Blokzijl 73
Blooijs, Daan van 15
Bodar, Antoine 28
Böhm, A.H. 126
Bolten, S.C.M. 39, 213
Bom, Jan Jansz. 46
Bosch, Jeroen 30
Bosch, Johannes 75, 76, 84
Bot, W. 37, 213
Botanische Tuin 30, 194
Boterbrug 41
Bottemanne, Caspar Josephus Martinus 115
Bouwfonds Trofee 32
Bouwkunde, faculteit 4, 28, 36
Bouwmeester, P. 9
Brabantse Turfmarkt 35, 146
Bracq, Hendrik Frans 115
Bragt, Nicole van 15
Bramer, Leonard 52-54
Brandligt, S.M. 213
Brasserskade 36, 107

Breestraat 197
 Breithaupt, firma 132
 Breitner, George Hendrik 171, 172
 Breukelen 178
 Broederstijnde 190, 191
 Brouwer, Martinus 86
 Brouwer, Paulus 86
 Bruijn, Marc-Jan de 191
 Bruin, familie de 83
 Bruinzeel, Mar 32
 Buis, J. 213
 Buitendijk, Pieter 15
 Buitenhof 192
 Buitenwatersloot 179
 Bulckesteijn 66
 Burgwal 145, 146
 Callier, Augustinus Josefus 119
 Calvé 29, 167-169, 195
 Cambridge 28
 Camps, H. 213
 Canada 177
 Canisius, Peter 47
 Ceel, Abraham van der 65
 Cementsteenfabriek, Nederlandse 62
 Ceramica Award 31
 Chijs, J. van der 73
 Chijs, P.N. van der 182
 China 18
 China Hotel Holland 30
 Choorstraat 148
 Christelijk Afgescheiden Gemeente/Christelijk
   Gereformeerde Kerk 89, 90, 91, 95, 98, 102
 Christelijk Lyceum Delft 15
 Christie's Amsterdam 35, 169, 172-182
 Clason, R. 213
 Coffee Company, The 148
 Comité voor Hooglerarenverzet 135
 Commissie Behoud Stadsschoon 10, 16, 18-20, 37
 Commissie Welstand 20
 Conduyt, brouwerij Het 55
 Congregatie van de Zusters Augustinessen van
   Barmhartigheid van Delft 113, 115, 116, 118,
   120, 121, 123, 127
 Congregatie van de Zusters van Liefde uit
   Tilburg 114
 Congregatiegebouw 26
 Coppoolse, J. 9
 Cramer, Jacqueline 31
 Crujck, Christiaan 64
 Cruyff Court 35
 Daalen, A.P.A. van 10, 13, 143
 Damen, E.C. 213
 Dankelman, Johannes Laurentius Fredericus
   118, 120
 De Lier 189
 Deen, K.J.H.W. 9, 19
 Delff, Cornelis Jacobsz. 170
 Delfgauw 169
 Delfgauwseweg 140
 Delfia BV
 Delfshaven 39, 62
 Delft op Zondag 13
 Delfts Gilde 4, 14
 Delftsch Studenten Corps 25, 30, 172, 192
 Delftsche Stoommeelfabriek, NV 64
 Delftse Hout 26, 29, 33, 140
 Delftse Post 29
 Delftstede 127
 Deltares 23
 Den Briel 92
 Den Haag 55, 118
 Den Helder 118
 Den Hoorn 30, 42-44, 189
 Dendermonde 115, 116
 Deventer 79
 Dextra, Zacharias 62
 Dijk, Crijn van 66
 Dijk, Keuntje van 66
 Dijk, J.C. 9
 Dijkshoorn, Pieter Cornelisz. 73, 75, 86
 Dille en Kamille BV 145, 146
 Dings, René 191
 Dirk Costerflat 31
 Dirklangenstraat 66
 Djokjakarta 172
 Doelen 182
 Doelenplein 30
 Does, Adriaan van der 65
 Does, Willem van de 65
 Doeveren, N.A.J.M. van 213
 DOK 12, 14, 17
 Doleantie 89, 98, 104
 Dom, Pol 131
 Dondorp, A. 106
 Doorninck, D.J. van 9-11, 14, 20, 24
 D'Outremont, familie 144, 145
 D'Outremont, Stichting 143-145
 Drees, Willem 134, 135
 Drenthe 71, 73, 83
 Drents Archief 74-78, 80-83, 87
 Drents Museum 18
 Drie Kloeken, plateelbakkerij De 65
 Drie Sonnen, brouwerij De 55
 Dubbele Kruys, brouwerij Het 39, 45
 Duitsland 61
 Duppens, Helena 116
 Duyvelsgatbrug 36
 Femmeer 18
 Eenheid door Democratie 134
 Egbers, Tom 34
 Egmond 189
 Egmond, Otto van 45
 Eijk, Trijntje Dirksdr. van der 73
 Eijkmans, Helena 86
 Elektrotechniek, faculteit 34
 Ellington, Duke 192
 Elout van Souterwoudeschool 89, 108
 Elteren, Herman van 145
 Embden, S.J. van 192
 Eng, Irene van der 127

- Engeland 86
 Enschede 139, 140
 Erfgoed Delft e.o. 11, 16, 151, 201
 Estéli 35
 Eurlings, Camiel 31
 Evangelisch Lutherse Gemeente 15
 EZ Denktank 20
 Fabius, J.C. 72
 Fabius, Jan Christiaan 99-102
 Feijs, Leendert van der 76
 Fenner, luitenant 79
 Feyst, Abraham van der 90
 Flap, weduwe 80
 Foet, L.W. 148
 Forum Romanum 55
 Fraiture, W.A.E.X. de 9, 10
 Franciscus Gasthuis, (Rotterdam) 118
 Frankrijk 86, 139
 Frederik, prins 71
 Frederiksoord 73, 75, 83, 84
 Freiburg 47
 Freinetschool 25
 Friedel, Ida 12
 Frigge, Elisabeth 116
 Froger, J.H.V. 192
 Gaag 179
 Gaag, fam van der 66
 Games, Manuel 35
 Gantel 151
 Gareberg, Mohammed de 172
 Gartner, Louis Bracco 36
 Gastel, J van 9
 Gedistilleerd of Jenevermuseum 18
 Geer 65
 Geertruyt van Oostenstraat 193
 Gemeenlandshuis 175
 Gemeentearchief Leiden 44
 Gemeentelijke Archiefdienst Delft 41, 45, 47,
 59, 67, 68, 95, 97, 106, 145, 192
 Gendt, G. de 72
 Gent 115, 116
 Geodetisch Instituut 139
 Gereformeerde Kerk 89, 98, 104
 Gereformeerde Kerkbode 92
 Gereformeerde School 91, 97, 98, 102-107
 Gerrebrands, Joseph 127
 Gerritsma, G.T.M. 4
 Geschiedschrijving Delft, Stichting 10, 11
 Ghulden Schilt, huis Het 148
 Giersbergen, W.M.J.I. van 4, 9, 10, 16 17, 197
 Giltay, Jan Willem 178
 Ginneken, familie van 146
 Gist- en Spiritusfabriek 28, 62
 Glaasen Bol, De 148
 Glasfabriek Leerdam 134
 Goes, familie van der 144, 145
 Gogh, Vincent van 171
 Gorte, F.B. 213
 Goudappel, C.D. 9
 Gouden Hoofd, huis Het 54
 Gouden Lis 36
 Graaf, Adriaan Christiaan de 66, 67
 Grachtengebied Zuid, bewonersvereniging 19
 Grakist, J. 4
 Grashoff, Rik 32
 Grebbeberg 23
 Griegstraat 30
 Griffioen, B.K.P. 4
 Griffioen, M.C.M. 4
 Groen van Prinsterer, G. 97
 Groen van Prinsterer, vereniging 108
 Groen van Prinstererschool 89, 108
 Groeneveld, hoefslag 189, 190, 192
 Groenewegen, J.C. 99, 100
 Groenewegen, Pieter Anthonisz. (van) 51-56
 Groot, Cornelis de 96
 Grootschermer 131
 Grutto 191
 Guebuza, Armando Emilio 25
 Haarlem 141
 Hadrianus trekschuit 26
 Hall, Annie 168
 Ham BV, van der 146
 Ham, J. 215
 Hammes, Charles 136-138
 Hamwoning 60, 65, 68
 Harnaschpolder 151, 155, 157, 189-191
 Harpe, L.B. 213
 Hauwe, Pierre van 23, 32
 HBS 105, 106
 Heel, J.F. 9
 Heemskerkstraat 132
 Heemstede 113, 119-122, 126
 Heertjes, Pieter M. 192
 Heide, J. van der 102
 Heijden, Theo van der 24
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 4, 19, 37
 Heijmans, H.G. 10, 11, 14
 Heilige Geestkerkhof 33, 41
 Heilige Land(park) 193
 Hemmes, Johannes 95, 106
 Hendrik, prins 148
 Herculesweg 196
 Hermina, zuster 121
 Herstel, H.A. 90, 96
 Hertenkamp 26, 193
 Hervormde Kerk, (Nederlands) 89, 90, 98
 Hervormde Schoolvereniging op Gereformeerde
 Grondslag 105
 Hessels, Hendrina 84
 Hettema, Auke 43
 Heuvelink, H.J. 132, 133
 Hildebrand, firma 132
 Hilkhuijsen, J.W.L. 4, 10
 Hippolytus Ziekenhuis 113
 Hippolytusbuurt 27, 41, 54
 Hippolytuskerk 37
 Hippolytuskerk 116
 Hippolytusparochie 114, 116
 Hoefslagendreef 193

- Hoek, L.J. van der 213
 Hoekstra, Jan 148
 Hoekstra-Klein, Wik 15
 Hoeven, Maria van der 25
 Hof van Delf 104, 189
 Hof van Delfbrug 41
 Hoflandendreef 193
 Hoflanderdreef 190
 Hogendoorn 190
 Holierhoek, Anna 116
 Hollandia Archeologie 151
 Holst, M. van 213
 Homme, Martinus 194
 Hoogendam, J. 96
 Hoogenhouck, Johan 55
 Hoogheemraadschap van Delfland 36
 Hoogsteder & Hoogsteder, kunsthandel 55, 56
 Hoogsteijns, M. 14
 Hoekade 26
 Hoorn, Hendrik van 62
 Hoppsteyn, Jacob Wemmersz. 180, 181
 Hoppsteyn, Rochus 181
 Houben, Francine 25
 Houbraken 51
 Houtzager, H.L. 9, 52, 215
 Hugerhoff, firma 133
 Hugo Grotius College 15, 34
 Hugo Grotiusstraat 107
 Huijbers, Johannes Petrus 120, 121
 Huis ter Lucht 59
 Huygens, Christiaan 34
 Huyterstraat 105, 108
 Icarusweg 196
 IHE-gebouw 34
 IKEA 194
 Icken, Hendrik 73
 Impuls, ontwikkelingsmaatschappij 29
 Inbuspad 193
 Indonesië 135
 International Training Center for Aerial Survey
 (ITC) 131-140
 Italië 52
 Itersen G. van 194
 J.W. Blokpenning 9
 Jacob Gerritsstraat 35, 146
 Jacobsen, Wouter 43
 Jagt-Toet, J.H.M. van der 10, 18
 Jan Vermeerschool 35
 Jansen J.P.H. 10, 11, 28
 Japan 139
 Java Rust 62
 Je Maintiendrai, blad 134
 Jingdezhen (stad in China) 33
 Jong, F. de 4, 10, 221
 Jong, M.D.Th.M. de 213
 Jonge, C.H. de 9
 Jongsma, S.H. 215
 Jonquière, P. 9, 18
 Jood, Erica de 15
 Jouwe, Nick 33
 Jozefparochie 114
 Junius, M.C. 213
 Kaartenhuis 33
 Kamps, wethouder 140
 Kanaalweg 132, 136, 140
 Kantoorgracht 196
 Kapellezaal 126
 Kappeyne van de Coppellostraat 36
 Karthuizer klooster 45
 Kastelijn, regent weeshuis 75, 87
 Keenenburg 45, 102
 Keers, A. 10
 Kerkhof-Hafer, mw. 105
 Kersbergen, C.J.L. 147
 Kessel, Dirck van 64
 Kethel 189
 Keulen 43-45, 47
 Keuvelaar, J.J. 213
 Kiela, P. 213
 Kipp, Anton 178
 Kipp, apotheek 26
 Kipp, Petrus Jacobus 178
 Kipp, Willem 178
 Klankbordgroep Gasthuisplaats 10
 Klapwijk, Arie 65
 Kleijn van Willigen, Hendrik Pieter van 59, 62
 Klein-Delfgauw 191
 Kleyweg, A.C. 4
 Kleyweg, Helga 23
 Klinkenberg, Johannes Christiaan Karel 173-175,
 177
 KLM Aerocarto 136-140
 Knappen, Ben 17
 Koelstra, J. 9, 10
 Koelstra-van der Struif, J. 9, 10
 Koloniehof, museum De 74
 Koning, A. L. 15, 20, 36, 213
 Koning, W.M. de 213
 Koningin Wilhelminaschool 105
 Koningsveld 62
 Koninklijke Akademie 172
 Koninklijke Harmoniekapel Delft 28
 Koninklijke Militaire Academie 101
 Koop, Manita 36
 Koornmarkt 39, 41, 90, 148
 Koppen, P.A. van 4
 Koreneef, C. 9
 Kortenhoeve, hoefslag 190, 194
 Koster, Everhardus 180
 Krashna Musika 32
 Kremers, Jeanne 12
 Kriens, L. 10, 13
 Krogt, P.C.J. van der 4, 10, 35, 191, 193, 215
 Krogt, René van der 13, 31, 35, 40, 43, 117, 131
 Kromstraat 29
 Kronkel, De 138, 140
 Kroon, G. 213
 Kruikius 61, 62, 161
 Kruithuisweg 190
 Kunsthal Hamburg 53

- Kunz, G.G. 9
 Kuyper, A. 98, 108
 Laan van Groenewegen 157
 Lage Abtswooudschepolder 160
 Lagepad 196
 Landbouwpad 196
 Landmeetkundige Dienst van Rijkswaterstaat
   132, 137, 139
 Latijnse School 40-42
 Laurentiuschool 30
 Le Comteprijs 10, 13, 143, 177
 Leeghwaterstraat 32
 Leehoeve, hoefslag 190, 194
 Leeuwen, A.S.A. van 213
 Leeuwen, H.W. van 4, 35
 Leeuwen, W.A.G. van 4, 143
 Leeuwenhoek, Anthonie van 54
 Legermuseum 23, 27, 34, 171
 Leiden 151
 Leidse Maatschappij der Nederlandse
   Letterkunde 183
 Leij, Pieter Anton van der 86
 Leur, J.L.W. van 4
 Lierzicht 60, 61-64
 Lijm en Cultuur 29
 Lijm en Gelatinefabriek 66-68
 Linggadjati 135
 Lint, A.A. de 96
 Lodensteyn, Jan Joosten van 35
 Loef, J.J. van 7, 9
 Loef-Peet, H.M. van 23
 Logeman, J.H.A. 135
 Lookwatering 196
 Lucero de Bruin, Toni 34
 Lucina 53
 Lummel, C.W.J. van 105, 106
 Lustrumcommissie Delfia Batavorum 10, 14
 Lutherse Kerk 15
 Lutjebroek 118
 Maas 151
 Maasdijk 193
 Maatschappij van Weldadigheid 71-87
 Mack, Lianne 15
 Macquelin, M.J. 72
 Made Arlewijn van der 39-42, 45-47
 Made, Adriaen van der 39, 41, 42, 44-46
 Maerten Trompstraat 108
 Mainz 47
 Mandele, Cornelia van de 65
 Mandele, Jacobus Egbertus van de 66
 Mandele, Willem Hendrik van de 65
 Mantelmagazijn De Duif 147
 Maria Theresia, keizerin 181
 Maria van Jesschof 114
 Marie Thérèse Peters, zuster 127
 Mariënhuvel 121
 Marken J.C. van 28
 Marken, Agneta van 14
 Markt(plaats) 13, 25, 29, 30, 32, 146-148
 Marsh, James 178
 Martinus, H. 216
 Maurice Maeterlinckschool 35
 Mauser 64
 Max, Delftse Theatergroep 34
 Meeder, Christiaan August 97
 Meer en Beek, landgoed 120
 Meer, M.A. van der 4, 10
 Meijden, Louis van der 34
 Meijer, J.H.L. 173
 Meisjeshuis 15, 62
 Mensert, Gerrit 4
 Mensert, Jan 4
 Mensert, Willem 4
 Meppel 79
 Merens, W.E. 10, 11
 Merckx, L.J. 213
 Mesch, Simon 62
 Mesdag, Willem 171
 Messing, P. (of T.) 76
 Metelerkamp, R.J.C. 96
 Meter Hagg, J.A. 201, 216
 Meuleman, A. 213
 Meulen, André van der 15
 Midden-Delfland 151, 192
 Middendorp, Loek 17
 Mierlo, aannemersbedrijf van 145
 Mijnbouwstraat 25
 Milaan 179
 Molenbuurt 196
 Molengraaff, Gustaaf Adolf Frederik 194
 Monsterwatering 192
 Mooi Weer Spelen 29
 Mooij-Groenhof, A.E. 10, 11, 14
 Mook, H.J. van 135
 Moriaenshoofd, aardewerkfabriek Het 181
 Mouria, uitgeverij 85
 Mousavi Gourabi, B. 213
 Mozambique 25
 Muggenbeet 73
 Mulder, J.M. 103
 MULO 105-108
 Museum Boijmans van Beuningen 51, 53, 173
 Naaborg's Bouwbedrijf 136
 Naaldwijk 151
 Nationaal Archief 189
 National Gallery London 54
 Necker, Gideon 31
 Necker, Tanja 31
 Nederduitsch Hervormde Schoolvereniging 105
 Nederlanden, Marianne der 83
 Nederlanden, Willem der 83
 Nederlandse Volksbeweging 134, 135
 Nederlands-Indië 83, 131, 133, 135, 168, 172
 Nederlands-Indië, Commissie Generaal voor 135
 New Orleans 23
 Nicaragua 35
 Nickersteeg 19
 Niermeyer, J.F. 189
 Nieuwe Kerk 29, 30, 173, 174
 Nieuwe Langendijk 21, 66, 90, 96, 102-104, 108

- Nieuwe Plantage 195
 Nijs, Fred 4, 24, 26, 28, 31, 33
 Nispen tot Sevener, E.S.M. van 15
 Noodt, A.C. 72
 Noordeinde 15, 66
 Noordeindeseweg 191
 Noordlieweg 192
 Noort, M. van 4, 9, 10, 15, 216
 Norbruis, K.F. 213
 Normaalschool 105
 NRC 17
 Oeink, J. 147
 Oel, J. van 9, 90
 Oijen, Ronald van 24
 Oldenbarnevelt, Johan van 17
 Olsder-Toxopeus, E.H. 9
 Olst, Wilhelmina van der 86
 OLV Onbevlekt Ontvangen Kerk 36
 Ommen 79
 Ommerschans 79, 80, 81
 Oostblok 193
 Oosteinde 18, 55, 62
 Oostenrijk 139
 Oosterhout, Gerrit van 81
 Oosterhuis, H.P. 83
 Oosthoek, Martin 26
 Oostsingel 140
 Open Monumentendag 10, 14, 32, 33
 Oranje-Nassauschouw 107
 Oranjeplantage 18
 Orde van Vrijmetselaren 71
 Orellana, Francisco de 191
 Oude Delft 41, 75, 114, 116-120, 126, 127, 174,
 175, 177, 178
 Oude en Nieuwe Gasthuis 39, 114, 127
 Oude Kerk 40, 41, 99, 176, 179
 Oude Kerkstraat 41
 Oude Langendijk 13, 114
 Oude Leedeweg 194
 Oudemolensloot 66
 Ouden, Claas den 66
 Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft 9
 Ouwerling, H. 108
 Overgaauw Pennis, Cornelis 59, 62
 Overgaauw, Rachel 62
 Overgaauwseseweg 194, 196
 Overijssel 71, 76
 Overslag 60
 Overvoorde, P. 73
 Paape, Gerrit 60
 Paardenmarkt 18
 Paauw, Franco 64
 Paerels, W.A. 102
 Pagée, J. van 213
 Palatijnse Heuvel 53, 55
 Pallada, J.M. 123
 Papaver, de 23
 Papsouwsealaan 34
 Parel, wijkcentrum De 26
 Parijs 179
 Parochiaal Armbestuur de RC Gemeente 114, 115
 Pas Buiten, buitenplaats 59-63
 Pasgeld 60
 Pasteur, Caroline 27
 Pastoor van Arskerk 36
 Pasveer, Erik 15, 16, 20
 Patria 119
 Peert, A.J.J.M. van 9
 Peking 138
 Pelt, R. van der 10
 Pennis, Jan 62
 Pennis, Adriana 62
 Pennis, Anthonij 62
 Peperstraat 23
 Perk, Jan Gerard 64
 Peters, Nick 9
 Peysoort, A.J. van der 73
 Phaff, H.E. 9
 Phoenixstraat 105, 118, 119, 127
 Pijnacker 189
 Plasterk, Ronald 36
 Platform Spoorzone 10, 20
 Ploegmakers, J.W.M. 9, 13, 146, 148
 Ploegmakers-Talens, A.H.J. 9, 13, 146
 Poel, A.H.J. van der 213
 Poelbrug 41
 Polytechnische School 168
 Pompei 178
 Poortier, R.W. 216
 Poot 102
 Poppesteeg 20
 Poptahof 190, 191
 Porcelijne Lampetkan 65
 Porcelijne Schotel 62
 Porcelijne Fles 61-64, 147
 Porto del Popolo 52
 Postel, H. 136
 Postwijck, buiten 97
 Preeleijne Fles 61-64, 147
 Prevo, A.I. 10
 Prez, R.M.de 213
 Prins Hendrik, muziekvereniging 26
 Prins Mauritschool 107
 Prins Willemschool 105
 Prinsenhof, Stedelijk Museum Het 25, 28, 30,
 35, 43, 178
 Projectgroep Delfts Aardewerk 9, 15
 Protestants Christelijk Basis Onderwijs (PCBO)
 89, 108
 Provinciehuis 34
 PTT 181
 Putten, Jacobus van 63
 PvdA 135
 Qin Shi Huang 18
 Quanjel, E.M.C.J. 18
 Quartel, D.F.H. de 10, 19
 Raam 18
 Raue, J.J. 189
 Raymakers, Barry 33
 Regionaal Archief Leiden 7

- Reiffenberg, Fredericus 45
 Reijnst, J.C. 172
 Reineveld 60
 Reineveldbrug 195
 Reinier de Graaf Gasthuis 16, 27, 29, 32, 114, 127
 Reinier de Graafweg 126,127
 Remery, Marry 30
 Remmerswaal, 10
 Remonstrantse Broederschap 134
 Rensen, J.D. 34, 213
 Restora Elsec Gevel Totaal 148
 Rethans, tennispark 140
 Réveil 91
 Reyken, van der 138
 Richer, J.102
 Ridder, J.W. de 216
 Ridderlijke Confrerie Diletto ed Arme 182
 Rietveld 18
 Rietveldse Toren 174
 Rijksmuseum 53, 55
 Rijnsburg 189
 Rijskade 191
 Rijswijk 43, 155, 189
 Ringers, J.A. 134
 Roelofs, R. 139
 Roelofswaard, M. 73
 Rome 51-53, 56, 122, 179
 Romeyn, plateelbakkerij De 64
 Rondelle, Hans la 24
 Rooij, Johanna de 92
 Rooijen, Gerard van 64
 Rook, Barbara 132
 Rooms-katholiek Liefdehuis 114
 Rooms-katholieke Leesvereniging 114
 Rooms-katholieke Volksbond/KAB 116
 Roos, tegelbakkerij De 66
 Rossum, L. van 213
 Rotaryclub Delft Koningsveld 29
 Rotterdam 32, 118
 Rotterdamseweg 29, 59-68
 Rozemond, A.J.H. 4, 9, 17
 Rubberstichting 140
 Ruinen 75
 Ruiven 189, 194
 Russum's Troost, Van 167
 Safia, Haytham 30
 Salm & Kipp BV 178
 Sanctus Virgilius 32
 Schaaik, Hedwig van 127
 Schackmann, W. 216
 Schagen van Leeuwen, Adriaan Marius Marcus 114
 Schaminec, P. 23
 Schenk, Adrianus Cornelis 183, 184
 Schermer 141
 Schermerhorn, Willem 131-140, 194
 Scheveningen 80, 133
 Schie 159-167, 189
 Schie, Adam van 76
 Schie, Willem Hendrik van 76, 79, 80
 Schiedam 18
 Schiegenoegen 60, 65
 Schieleven 64, 65
 Schielust 60, 64
 Schillemans, Sam 174, 175
 Schinckel, Harmen 40
 Schipluiden 43, 44, 189
 Schmidt, H.W. 14
 Schmink jr., Martinus 92
 Schmink sr., Martinus 91-93, 95-99, 103, 104
 Schmink, T.J. 91
 School met de Bijbel 89, 98, 102, 104-108
 Schoolstraat 4, 41
 Schoolstraatkerk 103
 Schoonhoven, Jan 181, 182
 Schouten Bogaard 60, 65-68
 Schouten, Jan Arnoldus 194
 Schreuder, Geert 85, 87
 SDAP 135
 Seil/Seijl, Ignatius 79, 81
 Shah Janan 195
 Shakspeare 33
 Sierksma, Peter 113
 Sint Barbaraklooster 39
 Sint Clemens, R-K Bakkerspatroon Vereniging 122
 Sint Elisabeth Gasthuis (Alkmaar) 118
 Sint Hippolytus 171
 Sint Hippolytus Stichting 123
 Sint Hippolytus, bouwvereniging 193
 Sint Hippolytusgesticht 114-116
 Sint Hippolytusziekenhuis 126, 127
 Sint Joris Gasthuis 15
 Sint Joriskerk
 Sint Jorispoort 179
 Sint Lorenzo 53
 Sint Lucasgilde 54
 Sint Maartensrecht 189
 Sint Michielsgestel 134
 Sint Ursula 171
 Sion 43, 44, 60, 191
 Sipkema, M.J.W. 213
 Slauerhofflaan 25
 Slingerland, J. van 26
 Slotboom, M. 10
 Sluijs, Aart van der 103, 106
 Sluijter, D. 83
 Sluis, Kees 30
 Smilde 91
 Smit, Taco 15
 Snaderse, Aat 27
 Soest 118
 Somers, J.J.C. 28
 Sotheby's Amsterdam 168, 169
 Spakenburg 18
 Spanje 42
 Spanjersberg, Claas 65
 Spar, kruideniersketen 146
 Speck-Stolk mw. van der 33

- Spielberg, slot 181
 Spiero, Kees 145
 Spies, F. 9
 Spitsbergen 132
 Spoorman, Hermanus Lambertus 114-116, 118
 Spooringsel 104
 Spree, Sophia 116
 Springer, Cornelis 176
 Springer, Leonard 195
 Stanislas College 15
 Stap, fam. van der 66
 Star, Anthony 81
 Stedelijk Museum Amsterdam 173
 Steen, Het 35
 Steenhuijsen, Annetje 66
 Steenhuijsen, Jacob 66
 Steenwijk 73
 Steenwijk II, Hendrik van 35
 Stefanna, Huize 127
 Steffen-Hoogendoorn, W.C. 213
 Stein 43
 Stichting Samenwerkende Delftse Ziekenhuizen
 127
 Stieltjes, Johannes 27
 Stilma, Bert 89
 STIP 35
 Stoelenga, M.H.J.M. 213
 Stolker, F.M. 213
 Stolwijk, Engelbertus 120, 122, 123
 Stompvoren 141
 Stoop, A.J. 213
 Straten, Jannetje Claesdr. van 181
 Struijk, A.J.J. 216
 Suriname 29
 Surinamestraat 26
 Swaanswijk, Jannetje 98
 Tabakshistorisch Museum 27, 36
 Taj Mahal 191, 191, 195
 Talens, firma 148
 Tanthof 192
 Tas, C. 213
 Techniekmuseum 25, 28
 Technische Hogeschool/Universiteit Twente 140
 Technopolis 164, 190
 Tegelmuseum 7, 43
 Terschelling 132
 TETAF 180
 Tetar van Elven, Museum 14, 27, 31, 32
 Tetar van Elven, Pierre 178, 179
 Theaternetwerk Delft 33
 Thier, H. 59
 Thijsse, A.M. 28
 Thijsse, L. 4
 Thomas, Annamaria 23
 Thoolen, C.E. 213
 Thuijl van Bulckesteijn, Cornelis Willemszoon
 van 66
 Til, H. van 213
 Tokyo Metropolitan Museum 32
 Tom, Hester 15
 Tongeren, A.J.F. van 213
 Toorop, Charley 168
 Toorop, Jan 168
 Tourdieu, Hakim 25
 Treffers, J. 145
 Treub, Hector 116
 Trier 45, 46
 TU/TH 24, 25, 28, 30, 68, 132, 136, 137, 139,
 140
 Turijn 199
 Tutein Nolthenius, Hugo 195
 Twee Scheepjes, plateelbakkerij 62
 Tweede Vaticaans Concilie 123, 124
 Twents Economisch Centrum 140
 Twijnstra's Oliefabriek 168
 UNESCO 190, 191, 195
 Unger, W. 147
 Unilever 29, 168
 Unitasgebouw 118
 United Nations 136
 Urbanus, Frederik 90
 Uruzgan 23
 Uytendogaart, Johannes Wilhelmus Huybert 196
 Vaandelstraat 34
 Vaart, Jacco van der 36
 Vadelands Comité 134
 VAK 16
 Valdez, veldheer 44
 Valk, Chien van der 95
 Valk, Jacob van der 95, 96
 Valk, L. van der 95, 98, 103
 Valkenburg, Aad 31
 Van Beresteynstraat 26
 Van Bossestraat 27
 Van de Mandelezaal 16, 37
 Van der Lelystraat 36
 Van der Waalsweg 196
 Van Lodensteynstraat 193
 Van Schuylenburchstraat 36
 Van Slingelandtstraat 25
 Vanwesenbeeck, C.D.M. 10, 16
 Varend Corso 32
 Veenhuizen 82
 Veilinghuis Van Stockum 172, 182
 Velde, Esaias van de 55
 Velde, Willem van de 55
 Velijn, Phil. 183
 Veltman, J.J. 213
 Venduehuis 90
 Verbeek, A.J. 96
 Verblifa 167
 Vereniging voor Beeldende Kunst 177
 Vereniging voor Christelijk Schoolonderwijs
 103
 Vereniging voor Gereformeerd (School)
 Onderwijs 89, 103, 108
 Vereniging Vrienden van het Prinsenhof 16
 Vergulde Acoliejen, huis De III 148
 Verhoeven, Gerrit 191
 Veritas 90, 102, 118

- Verkeerde Wereld, aardwasserij De 65
 Verkerk, G.A.A. 23, 31, 35, 37, 169, 213
 Vermeer, Johannes 32, 34, 54, 56,
 Vermeercentrum 7, 35
 Vermeertoren 26, 177
 Versfelt, J. 9
 Verwersdijk 91
 Veste, Theater De 28
 Via Condotti 52
 Victor Emanuel II 179
 Victoriapad 196
 Vietnampad 160
 Vincentia, zuster 115, 116
 Viruly, Leenderd Hendrik 102
 Visbanken 41, 54
 Vismarkt 177
 Visser, echtpaar De 139
 Visser, P.C. 9
 Vlamingstraat 18
 Vledderweg 83
 Vlek, Jacobus Johannes 115
 Vlek, P.F.W. 126
 Vliet, Lotte van 15
 Voldersgracht 90, 98, 102, 104
 Vondelstraat 193
 Voorburg 118
 Voordijkshoorn 190
 Voordijkshoornse polder 157
 Voorhof 25, 192
 Voormolen, aannemersbedrijf 136
 Voorstraat 116, 148
 Vorstman Anthonie Jan 81, 83
 Vorstman, J.G. 72, 82, 83
 Vos, H.A. de 90
 Vos, H.H. 4
 Vos-de Koning, W.M. 4
 Vovurka, L.P. 213
 Vredebest 65
 Vreeburg, Laurentius Antonius 115
 Vrienden van het Legermuseum, Stichting 171
 Vries, P.J. de 10
 Vrijdag, Maria 184
 Vrijenban 59, 66
 Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond (VCSB)
 134
 Vrouw Rijssensloot, hoefslag 190, 196
 Vrouwenrecht 29, 189
 Vrouwjutenland 30
 Vuijk, R. 29, 30, 213
 Waasdijk, Leendert Marinus van 81
 Wageningen 136
 Wageningen Universiteit 195
 Wall Bake, J. van den 172
 Waller, François Gerard 62
 Wallertuin 195
 Walsum, G.E. van 9
 Walsum, H.V. van 4, 189
 Walsum-Kieft, G.D. 10, 11
 Walsum-Quispel, J.M. 9
 Warmoesbrug 41
 Warnae, J.A. 72
 Wateringse Poort, bewonersvereniging 19
 Wateringseweg 29
 Waterman, Ronald 30
 Waterslootse Poort 178-180
 Waterslootsegracht 179
 Watertoren 23
 Wees, G.M. van der 9, 10, 12
 Weeshuis der Gereformeerden 75, 87, 93
 Weijers, Herman 31
 Wenekes, P.J. 72
 Werf van Pot 174
 Werf, B. van der 213
 Werkklust, aardewasserij 66
 Werner, Hans 23
 Westerpolder 32
 Westvest 20, 34
 Wetering, Karel van de 15
 Wetsteen, Frederik 76
 Wetsteen, Jacob 76
 Weve, W. F. 4, 143, 217
 Wijbenga, D. 9
 Wijnhaven 41, 148
 Wijmaalen, Adrianus 84
 Wijs-Kamp, J.M. de 9
 Wilhelmina, koningin 131, 135
 Wilhelminaoord 81, 84
 Willem I, koning 71, 86
 Willem II, koning 84
 Willem II, koning 90
 Willem van Oranje 17, 28, 40, 41, 43, 144, 180
 Willemsoord 76, 80, 84
 Winden, Gerard van 167
 Wipmolenwetering 64, 65
 Wippolder 64, 105, 107, 108
 Wit, J.P. de 213
 Witsenboer, R.C.A. 213
 Wobbe, Gerard Jacob 96, 97
 Wolfs, Theodora Catharina 79, 80
 Wolk, Johannes van der 66
 Woonzorg 31
 Woudselaan 151
 Woudt, 't 42
 Wulp, Bas van der 191
 Würzburg 47
 Ypenburgsepoort 30
 Zalsman, uitgever 92
 Zandman, glashandel 31
 Zandvliet, Kees 15
 Zaragoza 30
 Zeelt, Johanna Judith 97
 Zeiss, firma 133
 Zeldenrust, verfmolen 66
 Zonne, Pieter 90
 Zuiddijk 190, 196
 Zuideindseweg 194, 196
 Zuiderzee 73
 Zuidmade 190, 196
 Zuidpolder van Delfgauw 67, 68
 Zwennis, W.C.M. 9, 12

Fred Nijs Fotografie

**PORTRET-, REPORTAGE-
EN BEDRIJFSFOTOGRAFIE
COMMERCIEËLE FOTOGRAFISCHE
ILLUSTRATIES
BRUIDSREPORTAGES
EIGEN STUDIO**

Mobiel: 06 558 171 57

Privé: 015 261 44 16

Voor bruidsreportage's:

Fred Nijs Junior: 06 557 252 29

Lijst van adverteerders

- Archief Delft 21
Auto Centrum Delftstreken 22
Den Blauwen Snoeck, Visrestaurant 38
Computershops Delft 49
Hoogheemraadschap van Delfland 110, 111
Dok 50
Van der Dussen Restaurant Lounge 70
J.W. Elsenaar, Drogisterij 112
Hotel de Emauspoort 184
Evenementenbureau Delft 129
Jan Hoekstra 58
Hubo 130
Boekhandel Huyser 142
Van Kapel Elektrotechnisch Bureau 149
Kleyweg's Stads Koffyhuis 150
Legendijk Vastgoed 165
Van der Leeuw Optiek 166
Leonidas (Chocolaterie en Lunchroom) & Georg Jensen Damask 185
Naaborg Bouwbedrijf 217
Fred Nijs, Fotobureau 230
W.W. van Oosten Zeevishandel 187
Kantoorvakhandel A.J. Prins 188
Rabobank Delflanden 198
Rien Rothfusz Hengelsport 199
Koos Rozenburg Antiquiteiten 200
Pieter de Ruyter Restauratie 211
Schols en 't Hart Grafmonumenten 212
Van Silfhout & Hogetoorn 214
Valkenburg, Slagerij 218
Fa. W. Verbeek Jr., Verf- en Glashandel 88
Drukkerij Vis-Offset 232
Westvest, notarissen 219
Van Witteloostuijn Projekt/woninginrichting 220
Zorgdrager 186
De Zwart, Mode 210

Als de tijd dringt... drukwerk is onze specialiteit!

Van ontwerp tot eindproduct

Wij leveren o.a.: briefpapier, enveloppen,
visitekaartjes, brochures, jaarverslagen,
periodieken, catalogi, flyers, mailings
van zwart-wit tot full color.

Drukkerij Vis Offset
A. Einsteinweg 25a
2408 AP Alphen a/d Rijn
T: 0172-444667
F: 0172-440209
E: info@drukkerij-vis.nl

Historische Vereniging Delfia Batavorum - Delft

Activiteiten

Om de belangstelling voor de geschiedenis van Delft te vergroten en te stimuleren ontplooit de Historische Vereniging Delfia Batavorum, opgericht in 1935, verschillende activiteiten.

De vereniging brengt een **jaarboek** uit met vaste rubrieken en historische artikelen. De leden ontvangen het jaarboek zonder extra kosten.

De vereniging kent de **Delfia Batavorumprijs** (de J.W. Blokpenning) toe aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van de geschiedenis van Delft.

Het **Delfia Batavorumfonds** subsidieert projecten, zoals onderzoeken en historische publicaties die betrekking hebben op Delft.

De vereniging reikt jaarlijks de **Le Comteprijs** uit voor een verfraaiing van het Delftse stadsbeeld.

De **Commissie Behoud Stadsschoon** waakt voor het behoud en het herstel van cultureel erfgoed in Delft.

Gemiddeld acht keer per jaar verzorgt de vereniging een **lezing** over veelal specifiek Delftse thema's.

Jaarlijks organiseert de vereniging enkele **excursies**, waarvan minstens één buiten Delft.

De vereniging houdt leden op de hoogte van deze activiteiten door middel van het **Cultuur Historische Bulletin Delft** en een **nieuwsbrief**.

De vereniging heeft een **website**: <http://www.delfia-batavorum.nl>.

Lid worden

U kunt het werk van de Historische Vereniging Delfia Batavorum steunen door lid te worden. U levert daarmee een bijdrage aan het behoud van het historische erfgoed in Delft. Bovendien kunt U dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging.

Anmelden kan bij het secretariaat:

Delfia Batavorum, Kanaalweg 10, 2628 EC Delft,
e-mail info@delfia-batavorum.nl.